

ГЛАСНИК

ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА

у

БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

GLASNIK

ZEMALJSKOG MUZEJA

у

BOSNI I HERCEGOVINI.

СВЕСКА ЗА ХИСТОРИЈУ И ЕТНОГРАФИЈУ.

SVESKA ZA HISTORIJU I ETNOGRAFIJU.

Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci.**Chronicon franciscani conventus Kr. Sutjeskae.**

Za štampu priredio :

Dr. fra **Julijan Jelenić.****II. Dio fra Dominika Franjića.**

Evo do priko polovicze godine 1822. niese nitko poduzeo za prosliedit ovo Protocollum izakako umrie rečeni dobre uspomene O. M. P. ex Provinczial Fra Bono Benich, 1° jer tada istò Protocollum jest pallo u ruke tadashgnega Provinciala, i Otcza parvoga ovogh Manastira Fra Garghe Iglicha iz Varessa, koji nesamo niega prosliedio, vech ni drugomu nikomu pridao daga sledi, darxehiga u svojim skrovishtim uza sve svoje i parvò i drugo vladagne, pačce i blizo do svarhe svoga biskupatstva; i sam' onda na molbe immenovanoga P^{ga} Mirčete damu pokuči ako ima kakve karte kojebimu moghle sluxit za svoju kronologiu od Provincie, jestmuga pokućio. 2° buduch isto Protocollum od Mirčete vech prishlo u Ruke parvoga Otcza ovogh Manastira M. P^a Fra Augustina Pejčinovicha iz Varessa, ni ovi niega prosliedio, distractus curà Parochiali, aliisque plurimis molestiis ac impedementis. A tako kad vech i u moje ruke (:Fra Dominica Franicha iz Varessa:) doge, niesam do gori rečene godine 1822. imao kad ni proscitga čestito za poznat scotose u gnemu uzdarxi, scotolise ima prosliedit.

Sad pak otiuchiga prosliedit od Benicha smarti, godine 1785. nalazim se varlo smeten, ne moguh znat podpuno kakosu otdada ishle stvari ovoga suttinskoga Manastira, nebuduchme bilo ni u Provinczii do blizu svarhe godine 1800, a od mallo posli buduch pribivo u Fojniczi qua secretarius Ilmi et Rmi Dni Augustini Milletich, tunc coadjutoris Vicarii Aplici, tja do parvoga moga Provincialstva, t. j. do 1811. a od tada imaosamse varlo arvati s' gori napomenutim Biskupom F. Gargom iz Varessa, kakoje zabilixeno u Protocollu od Provincie, ter niesam imao kad ni pantit, i bilixit stvari od manastira in seriem: pačce niesam do sad čestito ni spazio scotose ima, kakoli bilixit. Priuzimam nisctanemagne tako kako, barem seriem Gvardiana, i stvarii poghlatitie, od kojise

moгу spomenuti; i to oviim latinskim slovima, buduch da sad mallo tko i zna sctiti illirički, ilti sarmski.

1783. na 19. Aprila¹⁾. Naj parvo dakle bilixim, sctonoje i zaboravio pokojni Benich na svoje vrime zabilixiti, daje josh blizu dvie godine pria gnega, 1783. na 19. Aprila ovdi u Suttiscezi u Manastiru umro, svete, cestite, i harne uspomene O. M. P. Fra Filip Lastrich iz Ochievie, koie bio Provincialom josh kadje bila Provincia zajedno s' Ungarezim, Decan ove nasce Provincie, paççe verus Pater ac Parens istè, buduchju on isti, i on sami povratio na Provinciu izakako po ungarskomu duhu biasce zaduscena, kako je svima poznano, i u ovomu istomu Protocollu gori zabilixeno od Benicha. Zato posve ima bit svoj Provinczii, od gnega povrachenoj, grata gratissima eius memoria. Sed eheu!..... quidam nec ossibus eius pepercerunt. Kad je umro, imaoje godina 84. a u Redu 64 (sczienim i visce, al ovliko nalazim zabilixeno u Protocollu od Prov.^{ae}); i bi ukopan u czarkvi u parvoj grobniczi na sriedi prid velikim Otarom. Alli Fra Gargo Iglich iz Varessa postavsci Biskupom, na misto da sebbi uçini novu grobniczu, kakosu obiçavali, i obiçaju çinit svi ostali Biskupi, jest nazoor, i protiva vogli sviuh Redovnika odabro istu parvu Fratarsku grobniczu, izbacivsci iz gne sve kosti starih nascih otacza, i çitavo Tielo pokojnoga ovoga Ochievicza, i napunivsci kostimæ onu grobniczu, sctonoje za velikim otarom od sacristie, vele, daje na varhu gnè postavio istò çitavò Tielo Ochievçevo. Ama kad poslie Biskupove smarti Redovniczi otiahu izvadit ovo Tielo za postavitga poscteniè u drugu novu grobniczu, koju za ovu svarhu biahu iskopali, ne nagiosce xeglnoga Tiela, vech punnu grobniczu izmishanih kostih, brez da su ikad dosada moghli unich u tràgh sctoje bilo od onogh Tiela, kakolise one kosti uzburlasce, i izmieshasce ondi.

1784. Nebuduchi pokⁿⁱ Benich gori zabilixio tko ove godine bi uçignen Gvardianom u ovom Manastiru, bilixim ovdi, da na 8. septembra iste godine bi u Fojniczi parvi congregation M. P. F^a Garghe iz Varessa, i çini za ovdi obrat Gvardiana, svoga istoga secretara O^a P. Fra Pavu Stoicicha, a za Vicara O^a F. Iliu Luçicha s' Tesseva. A uze sebbi za secretara O^a P. F. Filipa Çovicha iz Varessa. Podoviem Gvardianom bi naçignena kucha na Sjenokosu, i bi porad gne varlo sctetovano i u visce puta. Mallo pria bilaje pod upravom O^a M. P. F. Garghe iz Varessa Provinciala uçignena i kucha velika u Boroviczi na Poxgliebju; za koju takoger jest se dosta sctettovalo.

1785. Podpunose obistini, sctono pokojni Benich gori na listu 246 ispisujuchi Capituo, na komu M. P. F. Gargo iz Varessa s' Papinim Brevom bi uçignen Provincialom, prividie, dachè po tomu bit u Provincii veliki neskladi i smutgne. Bisce doisto take, da istoga S^a Otcza Papu Pia VI. ussillovasce ove godine 1785e suspendit istoga Provinciala od sebbe uçignenoga. Ter zatò na 24. Maja posla drugo Breve, kojim istoga O. M. P. F. Bonu Benicha (:nezna-juchi, da jur biasce umrò; a kam pusta srecha da josh biasce u xivotu, za tako boglie uredit Provinciu:); istoga, reko, Benicha postavi in Commissarium et Visitatorem Apostolicum hujus Provinciae cum facultatibus necessariis, et opportunis ad suum, et Sedis Aþlicae Beneplacitum, ita ut .... eamdem Provinciam, illiusque superiores, Fratres, et personas

¹⁾ Ovaj smo datum stavili ovdje radi pregleda prema tekstu.

quascumque..., nec non Conventus, Domos, et Ecclesias, tam in capite, quam in membris visitet &&, ad effectum tantummodo cardinalium Congregationi de Propaganda Fide referendi, non autem quidquam decernendi et innovandi, nisi ea, quae promptum aliquod requirunt remedium, quaeque Ministrorum Provincialium facultates non praetergrediuntur, suspendendo interim Fr̃em Gregorium a Varess a regimine et administratione Provinciae &. U istomu Brevu nadostavglia Papa: »Cum autem contingere possit, quod Tu (:govorechi Benichu:) justis ac rationabilibus de causis concredita Tibi per praesentes a Nobis Commissarii et Visitoris Aḗlici, ac Provincialis munera suscipere non valeas, tunc et eo casu Dilectum etiam Filium Stephanum Trogranc̃ich, Fr̃em memorati Ordinis expresse professum, et Conventus S̃i Spiritus Fojniczae Praesidem, seu Guardianum.... ad hujusmodi Commissarii et Visitoris Aḗlici, ac Provincialis munera obeunda, cum omnibus et singulis supra expressis facultatibus, juribus &. motu, scientia, et potestatis plenitudine eligimus, ac substituimus. Mandantes &&. Buduch dakle, kako reko, Benich jur umro, Fra Stipan rečeni Trogranc̃ich ilti Chiovo, iz Fojnicze, postade rečeni Commissarius et Visitor Aḗlicus, ac Provincialis sede vacante (ovakoboje intitulo); i na 16. Jula publikavsci u svetri Manastira rečeno Breve, uze posses; pak na 28. istoga intima svoju Visitu.....

1788. Buduch iz početka ove godine na 9. Febrara Czesar Jozip II. započeo Vojsku na Turčina (:i zato ova godina zovesse u Bosni Dubička godina na kojoj Czesarovczi bisce od Turaka, navlastito Bosanskih, strashno pridobiveni:), nenalazim dasè ove iste godine učinio ikakov drughi Congregation, nesmiduchise Vocales nipojedan način kupiti, a i tako jesu siromasni Fratri veliki strah, i mukku podnieli....

1790. Prolazech mallo po mallo vrieme i od Capitula, a slidechi sve isti strah za skupitse porad rečene Vojske s' Czesarom, najposli domislise Provincial o Duhovima (:kadnose vilaet ondi i kupi porad svetkovine Duhovske:) skupi u Fojniczu onoliko, kolikoje mogao od svoga Diffinitoria bash na parvi dan Duhova na 23. Maja 1790, na koi Congress dogiosse dva Diffinitura.... i isti dan obrasse za Commissara, i Presida na Capitulu O^a M. P. F. Martina Nikolicha. Koi Commissar isti dan dade nadvor svoju circularu, i za sutra dan zazva Capituo ondi u Fojniczu.... celebrasce Capituo na 24. maja 1790, i obrasce za Provinciala O^a M. P. F. Franu Graczicha.... ovdi za Guardianu O^a P. Fra Franu Millanovicha, ilti Gabelu.... za mestra od Noviczà O^a F. Iliu Luçicha.... i mestra Dieçignega O^a F. Rafu Petricha.... I tako dospi ovi Capituo uz iste Duhovne Svetkovine, sine interventu etiam noviter electi Miñri Provilis, qui die 31. ejusdem Maji primas suas Circulares brevissimas dedit Kressevo.

1791. Josh i uzovu godinu duroje nemir u Bosni porad vojske, ter novi Provincial buduch intimò Visitu na 10. Februara, nieju mogao sliedit, vech iznova intimojuje na 7. septembra; pak zâr buduch sctogod razgalilose, ilti smierilose, davsci drugu Circularu na 17. istogh misecza, intima 1^{vi} Congregation ovdi u Suttisczi na 19. slidechega Octobra. Bi dakle na ovom Congregationu potvargen ovdi za Guardianu O. F. Frano Gabela....

1792. Pod istiim strahom od vojske, koja josh sliedjashe, na 28. Augusta bi u Fojniczi drughi Congregation Graczin; i za ovi Suttinski Manastir bi obran za Guardianu O. P. Fra Marko Mihatovich, ilti Tabglio..., za Mesctra Noviczà

i Predicatura od Nediglia O. F. Ilija Lučich potvargen; a za Festivaloga, i za Mesetra od diecze O. F. Tomo Novakovich. U ovom Congregationu bi učignen Decretum perpetuo valiturum, ut deinceps Parochi et Capellani die tertia ab adventu Successoris se abdicare omnino debeant omni jure Parochiali cum spirituali, tum temporalis sub poena etiam suspensionis auctoritate utriusque curiae tum ordinis, tum jurisdictionis ipso facto incurrenda. = Bi joscter naregeno, dase conti Manastirski čine ne na same jaspricze, vech na grosse i jaspricze....

1793. I ovu godinu jesu zafatile vojske pometanie: ter u Provincziji nebi na vrime obran Commissar, nego čak na 15. Juna bi u Cressevu obran za Presida proximi Capituli O. M. P. F. Ivan Skočibuha ex Provl u dva puta, koji sutra dan dade circularu nadvor, i cita Capituo do tri dana. Bi čakle u istomu Kressevu Capituo na 29. Juna 1793. na komu Fra Gargo iz Varessa.... obran za Provinciala.... Za Guardianu pak ovd i Suttisczi bi potvargen O. P. F. Marko Mihatovich.... Novi Provincial za Secretara seb i čekasce, dabise vratio s' Gallià Mletačk i, na kojim sluxbi biasce, O. F. Martin Czarglienkovich iz Varessa al zadocznivsci suvisce ovi, uze za Secretara O. F. Agustina Pejčinovicha. Na ovom Capitulu bi naregeno, da diaczi učine zakletvu za vratitse odma u Provinciu kako svarsce Studia, ako nebi bili legitime impediti. Al zaludu. Tko neslusha svojih zavita na Professionu nemari ni za igliadu zakletvich....

1795. Na 3. Maja bi u Kressevu drughi Congregation.... U ovom Congregationu s' dopushchegnem Biskupa Okicha, one Misse cantane, kojese cantaju iz Martačke Lemozine, kojanose kupi uz Missu Pučku, bisce uzdighnute na grosh. Posli pak, na 18. Augusta na molbe istoga Provla, e Custoda Gracze, uzdixe isti Biskup male, ili sctivene Misse na Mariash, ilti 10. para; a Vinçagne, i ukop s' assistentiom, i rečegnem Misse za umarloga, na Vixlin, ilti scest Mariasha, t. j. parà 60....

1800. Na 24. Juna bi učignen parvi Congregati(on) ovd i Suttisci.... Na rečenom Congregationu bi obran ovd i za Guardianu O. P. ex Diff. Fra Augustin iz Varessa.... Na ovom Congregationu ad instantiam Patrum de Kressevo, bijim accordato, da svake treche godine, ad libitum P. Provlis pro tempore existentis, generaliter opprose sve xupe Bosanske. Koje dopushchegne aegre ferebant alii duo conventus, praecipue autem Iłmus et Āmus Ānus Episcopus Gregorius a Varess sa svom ovom nashom Familiom. Odkud bi ovd i s' podpisom sve familie učignen jàki Memorial na Diffinitorio doshastoga Congregationa, daje rečena permissio nimis pernicioza osobito ovomu Manastiru Sutiskomu. Komu Memorialu nedavsci rectum ono Definitorium, isti Biskup prikazavsciga čak u Rimu, obatali rečenu generalu permission. Buduch ove godine josh u Marczu obran u Mleczi novi Papa, Pius VII. bimu megiu ostalim zaprosce od ove Provincie i ova milost; t. j.: »Ut Patres Guardiani, qui sunt actuales syndici Conventuum Fojniczae, Cressevii, et Suttisczae, possint unà simul cum Patribus Discretorii instituere aliquem Religiosum Professum, qui Eleemosynas, etiam Denarios Ecclesiarum, et Sacrarum praedictorum Conventuum licite recipere, et tenere valeat, atq. expendere pro usibus necessariis et licitis dictarum Ecclesiarum.« Na koju molbu po Secretaru od Propagande na 9. Novembra 1800. odgovori kako sledi: »Sanctitas Sua benigne concessit facultatem petitam, ea lege tamen, quod Religiosi sic deputati singulis mensibus rationem reddant de pecuniis receptis, et datis, contrariis quibuscumque non obstantibus.« Bi i pod ovim Guardianom glòba....

III. Dio fra Stijepe Marijanovića.

Buduch da ovi Protocol vazda dārġanje bio od p̄rvi otacza Manastira, à mallose koji nasho, koibi prosliediliga, zato iza smārti O. M. P. Fra Augustina Peiġinovicha upade u Ruke O. M. P. I. Fra Dominiku Franichu jur Ex Provincialu, koji kakose vidi mlogo vridno, i pofalno od god: 1784 tia do 1802 imaduchi poznanstvo mloghiuh stvarih jest pobilixio, i za upravu mlagjuh ostavio, shtobi brez ikakve sumlje i dalje proslidio, da breme Provincialstva, poslovi, i smetnje Fabrike ovoga manastira nebuduga smela, i da dovārshio drugo Provincialstvo nebude obro pribivati u Familii Fojniġkoi, da moxe bitti bolje na Ruku Prisivitolomu Milletichu, kogaje vazda Vicarom G^{lim} bio. Ostavit dakle ovvi Protocol kod parvog onda otca Fra Andrie Maraġicha actualoga Custoda ushest aman godina proslidjen nie bio, i tako nezabilixeno nishto od godine 1802 exclusive tia do ovve 1828. Koje godine u Congregationu dārġanom 28 Aprila u Fojnici od Āiffria odregeno bii circulariter dassu u svakomu manastiru postavi po iedan Protocolista, koiche dogagjaje, i Provincie i manastira bilixiti, i na svarsi godine s Chronologiom Proviæae conferiti, za da urednie prosliedise Chronologia Provinciae. Buduch dakle u ovomu manastiru postaviti ja Fra Stipo Marijanovich, pridatmi bi ovvi Protocol u ruke, naido nezabilixeno nishto u 26 godina, shtome vārlo pomelo, neznaduchi izkojehuse ruke pomochi za nach zabilixiti shtogod shtose pria moga izashastja u Provinciu (1817) dogodilo ovdi, à nemoguchi ostaviti nepodpuno i kārġjavo. Zato nitmise ima tko ġuditi, ni naruġati, ako vārlo kratko i nepodpuno zabilixeno naide shtose dogodilo ossobito od god: 1803. tia do 1818, od koje znachu shto vishe buduch jur bio u Provincii. — Ovvo dakle neznanstvo dogogjaja, i moje zabune drughe, ussilovacheme ukratko shto zabilixiti, istom istom nekse zna series Guardianorum à radbi bio da za ovvo poh godine shto ostaje do promine datiram i pobilixim sve do godinah 1828 da koji bude izamene postaviti Protocolista na promini, odma moxe bilixiti dogagjaje od dana uzetja Protocolla u ruke. — Buduch pak da ima i drughi Protocol ovdi in quo describuntur vicissitudines Proviæae. Ovdichu samo bilixiti Guardiane, i ona kojase dogodishe, i uġinishe oko manastira pod njia svakog vlagjavi. Koja pak zabilixina budu imosam iz Contà manastira (:Ossobito shtose dotiġe globa:). Izpitivosam takoger starie od mene. Sluxichuse pak Jezikom Latinskim, ut Chronologò Proviæae hoc Protocollum inspecturo¹⁾ Commodo, et facilitati serviam. Coepi notare die 4 9bris 1828.

1803. Fojnicae 17. Junii habita est 2da intermedia Cap: Congreg: in qua electus est Guardianus praedictus P. Antonius Gashich de Varesh. Vicarius vero P. Laurentius Millan de Saraevo. ....Hic Guardianus plures vexas, et calumnias Turcarum redimendas habuit, adeo ut intra spatium sui gubernii prope 2000 piastrorum numerare debuerit. Huic praeterea plures simultates intercesserant cum Vicario Ap̄lico Gregorio à Varesh, à quo in pluribus Romae accusatus suspensionis etiam poenam emeruit. Sub hoc pars quaequam Sylvae Riid empta est, ac etiam domus aliqua cum suo fundo in oppido, quae secus devenisset in manus Turcarum non sine nostro damno, sed haec domus tardius vendita est nostratibus. Cujus fundus nunc possidetur à Josepho Targovġevich alias Angjushich....

¹⁾ U izvorniku : inspecturi.

1805. Suttiskae pro eodem Coñtu... Post mortem Guardiani (Maroević) 1^a 7^{bris} anno eodem Praesidens constitutus est A. R. P. Aug: Pečinovich ex Prōvlis et act: Custos Provīae. Hic multum laboravit usquedum composuisset litem, quam occulte saepe movit contra hunc Coñtum Iudex Salinensis propter quamdam N. Filiam Antonii Jozipovič: de Lipnicza Salinarum, quae transiens ad mahomedanismum, et facto legali matrimonio cum quodam moslemano occulte aufugiens disparuit; quaerebatur ergo porrectis Libellis accusatoriis ipsi adeo Vezirio apud nos, et ter ad hoc usque t̄pus magno profuso aere redimebatur calumnia. Is vero non sine vitae periculo datis partim Travnikii, partim Visokii 1741 grossis rem difficulter composuit. — Sub hoc primum jugerum hosti situati è regione Milankovacz emptum est à Josepho Jozanovich gr. 50. Pontem ad Molendinum ex integro restauravit.

1806. Die 17 Maji Kreshevii in Congregatione electus hic Guardianus P. Georgius Gargich de Varesh.... Sub hoc Guardiano maxime exarsit bellum inter rebellantes Servianos (:Raacz:) et Turcas, ad quos compescendos Smail Pasha Bosnensis stipatus multo milite profectus est; quod bellum 12 ferme annis duravit, quapropter multum tam nos, quam reliqui X̄ticolae perpressi sumus furta enim latrocinia, grassationes, et iniquas exactiones ubique exercebantur. Conventus vero Fojnicensis plurimum perpressus est, kaimekam enim quidam ex Duvnensibus Beghis constitutus Passa ad castra procedente, inique de novo Coñtus utpote non pridem restaurati Visitationem (:Cheship:) urgebat, missis pluribus idcirco ex improviso Commissariis, quos tamen Guardianus cum ceteris Fratribus id perficere non permiserunt, sed facta appellatione ad ipsum Vezirum, praedictus P. Guardianus Paulus Radulovich committantibus tribus X̄ticolis linguam Turcicam callentibus, ad castra profectus contra impia molimina praesidium quaesiturus, quod Deo dante, effectu non caruit, nam trajecto Drino fluvio sine ullo periculo ad Tentorium (:Çador:) usque Vezirii pertigit ad cuius praesentiam admissus, et comiter exceptus sui adventus causam et gravamina iniqua sui Kaimekani porrecto memoriali (:Harzohal:) exposuit; quo audito bono animo esse iussus est, idcirco illico cursores ad kaimekam missi cum Litteris cominatoriis stricteque jubentibus ut à proposito illegali desistat, quod et factum, non tamen sine expensis, nam Commissarii dicti usque reditum ex castris Guardiani intertenebantur à Conventu, quinimo non levem summa(m) dietim in pecunia (:vulgo izmedia:) accipiebant, adeo ut et is Conventus Suttiskensis 400 regulas in subsidium praestiterit eandem enim sortem reliqui duo Coñtus experti fuissent, nisi appellatio ad Vezirium intercessisset. — Guardianus interim hujus Coñtus ceteris felicior erat, nam praeter solitum cxulus quod et alii singulis annis saepè bis, terve praestabant, quodque non includo summis mulctarum, non nisi 118 ad redimendas vexas grossos legitur dedisse.

1807¹⁾). Sub initium anni 1807. 3ª videlicet Febr: Custodia haec mortem cujusdam P. Laurentii Millan de Saraevo deflendam in summa Sacerdotum penuria, habuit, qui dum ageret Parochum Tremoshnicae iterque ad pagum Turich assumpsisset, obviam habens Famulum Osman Capitanei de Gradaçacz ab eodem vel quod à Capitaneo missus fuerit, vel quod in angustiore vicu superbe procedenti locum pro fastus sui exigentia ñ dedisset, glandè plumbea ex improviso

¹⁾ Godinu stavismo prema tekstu.

transverberatus equo decidit, humique stratus contriti cordis signa dedit, ac intra pauca minuta animam efflavit, unico puerulo 12 circiter annorum praesente. Juste denegatus alter Sacerdos illi Parochiae Capitaneus frequentes huc dabat litteras, quibus rogabat pro substituendo Sacerdote, cui omnem impostorum imunitatem et securitatem appromittebat, et ut amoveat à se suspicionem quod necis causa fuerit, Famulum occisorem servitio movit, licet pauco post tempore in gratiam eundem receperit. Die 23 Junii Sutt skae et pro Coñtu eodem electus seu confirmatus Guardianus. Vicarius vero ob penuriam individuorum nullus constitutus fuit.... Tractu hujus anni factum nullum memorabile occurrit nisi quod insolentius pertranseuntium militum muneribus, et stratagemate repellere necessum saepe fuerit, quadam enim vice decipientes Guardianum ut sibi majorem portam aperiat, vi et attractis sclopis, ac evaginatibus pugionibus Aream subintrarunt 6—7 n^o Guardianus interim blandis ipsos alloquens, et sensim retrograde incedens portam 2^{dam} ad ambitus ducentem post se clausit, qui se videntes in Area conclusos post horae decursum discesserant. — De cetero exiguas et hoc anno is Guardianus mulctas solum ad 110 Regales ascendentes habuit. — Sub quo terrenum aliquot jugerum in Pago Ratanj Conventui accessit, quod P. Petrus Babaich Saecularis maternas haereditatis de Familia Sliepcovich Ecclesiae legaverat.

1808. Die 31 Maji Fojnicae in Congregatione pro hoc Conventu confirmatus idem Guardianus.... hic non solum hoc anno verum etiam prioribus tectum Coñtus, et Ecclesiae in pluribus locis reparavit. Quod Iudex Visok: rescisens visitam chesip instituere voluit quod ne effectui daretur 90 Regales eidem dati sunt.... Hoc anno murum supra Conventum ex integro restauravit, velut Epitaphium hodie extans testatur. Duae imo particulae tres quaedam terreni in possessione Borovicza hoc anno accesserunt Coñtui.... Sacra lecta in 30 parras, Cantata vero in 60 elevata par. idque solum si ex communi Eleemosyna mortuorum celebranda aut cantanda forent.

1809. ....Durabant et hoc (tempore) militum incursiones, integra enim agmina cum vexillis pro nocte descendebant, quos opipare adexpectare oportebat, quin et omagia in pecunia facere. Diversis vicibus Iudicis Visok: calumnias redimere contigit hoc anno licet solum 181 Regales numerati. — Hoc t̃pore non raro molestabatur Coñtus à notis tunc et pessimis grassatoribus Fetichi genere Beghie, quorum duo tres Fratres deserta domo, quam in propria possessione ad Ussoram prope pagum Xabjak fere parte septentrionali usque huc, Bosnae vagabantur in omnem licentiam, et scelera effusi mactantes, et spoliantes homines et in itinere constitutos, summas pecuniarias praesertim extorquentes, quod, et hic ad portam nostram non raro fecerunt quingenos aliquando et ultra Regales vi dari sibi praetendentes, propter quos à Iudice etiam mulctabatur Conventus, quasi eos foveret, et alimoniam praestaret. Hic tandem a publica potestate banno subjecti, domoque adhibitis etiam tormentis turbati, hinc inde perierunt omnes, domus eorum solo aequatae. — Sub hoc Guardiano latrones prope Saraevium ad Usielne deportatores diversorum mercium dispulerant, merces vero selectiores asportarunt, quarum acceptatores nos apud Commissarios (mubashir:) calumniati sunt; quod ut avertamus a nobis 88 regales dati sunt. — Sub in tium Maji hoc anno missae sunt Litterae Fojniczam quae nunciabant adventum Ministri Provlis, quasque portavit quidam Marcus Jurjevich dictus vulgo (:Saxak:)

quem adexpectantes quidam grassotores despoliatum acceptisque Litteris interimerunt, nusquam tamen cadaver illius quamvis sollicitè quaesitum, inveniri potuit. Rumor ferebat solum taliter occisum esse ad ascensum monticuli Svinjarevo. Inquietabatur propterea Conventus à Judice Visokiensi, quasi nostra culpa interiisset, acceptisque 38 Regalibus calumniari desiit. — Hoc anno Parochum agente P. Dominico Garghich domum nostram in Potoçani expillavit Osman Begh Acxi=Assanovich Praefectus (:Dizdar:) Praesidii Derwentensis. Contra quem accusationes ex parte Conventus porrecto memoriali factae apud ipsum Vezirium, non sine expensis. Quem tamen res exitum habuit adnotatum non inveni. — In hac Congregatione Vestiarium Fratrum à 25 Regalibus ad 50 elevatum est.

1810. ....Hoc anno praeter incursiones continuas militum, et exactiones, unicum gravius damnum passus est Coñtus Regalium 340. causam movente apud Vezirium quodam Schismatico, quod illi prolem neo natam surripuerimus, atque bapizmate Latino ritu abluerimus. — Sub hautumno anni hujus agente Illustrissimo Vicario Aplico Gregorio à Varesh Aquae ductus ex radice montis Teshevo ad Coñtum derivatus, ex integro reparatus est, loco ligneorum, qui jam computruerunt Tubulorum, substituti ferrei interne, et externe incrustati, quorum n° 996 consumti, expensas subministrante pro iisdem praelaudato Illmo Antistite. Operarios vero et cetera necessaria exolvit P. Guardianus sumptu ascendente ad 200 Regales....

1814 ....Anno hoc vero imminente pestis primo Saraevi tum in aliis majoribus urbibus ac tandem per pagos ubique grassari horribiliter incepit, quapropter cum semper famem secum trahere soleat, miser status Bosnae erat, quem detiorem reddiit Praeses, seu Vezirius Bosnae dictus Derendellia, qui non obstante fame et pestis grassatione asperae indolis et truculentae Vir, cum Saraensibus (:a quibus in Vitez derelictus ab ad speciem adhaerentibus sibi quibusdam Capitaneis victus:) et Mostariensibus bellum intestinum habuit; excepto eo quod cum Servianis necdum pax coaluisset — Pestis quippe cum fame tribus continuis annis etiam de hieme eam misere quassabat adeo, ut multae familiae penitus extinctae sint, pagi et praedia desolata, omnibus penitus emortuis, aut alio fame adactis descendentes. In nostra hac Custodia maxima strages illata Parochiis huic Suttiskensi, (:in qua in Vukanovich, Aljinichi, Lipnicza, Teshevo ultra medietatem mortalium sublatus est:) Komushine, et Svshae, quae eandem sortem expertae sunt. Coñtum oportuit claudere, nec ullus admittebatur intra, et per quae contagium contrahi posset ante acceptionem infumabantur. Juvenes Saeculares Joncxam exmissi, ex quibus unus eadem sublatus Marcus nomine sepultusque est in Prato Doh penes P. Philippum Sheremet de Livno magistrum Novitorum qui e domo nostra Sjenokos in qua residebat infirmos spiritualiter providebat, sed ab iisdem infectus victima caritatis cecidit. Post hanc exmissi sunt foras P. Joannes Kljiaich Vic: et P. Philippus Garghich de Varesh qui tamen Dei gratia praeservati sunt a contagione. Pestis haec causa fuit, ut multi in Pago Aljinichi et Theshevo sua Terrena Ecclesiae legaverint, aut coacti sunt vendere legatorum terrenorum et aut legantium nomine.... Plura etiam terrena coemta sunt veluti particulae aliquae horti è Milankovacz à Joanne Slijioka, et Luca Jurjevich numeratis 37 Regalibus. Item in Selishche aliquot jugera terreni à quodam Arifago Visokiensi quae ille in debiti recompensationem acceperat à Josepho Jozanovich, pro quibus una cum

Ōni terrestris scripto soluti sunt 300 Regales — Falcatorii terreni in monte Teshevo duo prata empta unum à Marco Kovaç vocitatum Ravna Basva datis 140 gr: alterum vocatum Ladne Luzze numeratis 190 Regal: et pro transcriptione duplicatum 10 regalem. — Ob haec Terrena et maximè ob ea, quae a Xti fidelibus Ecclesiae legata sunt, cum Ōni Terestres lucrum cessaturum sibi observaverint, non quod decimam partem fructuum ñ sint percepturi, sed quod ppter amortizationem Ecclesiae semel legata nequeant vendi, unde illi maximum lucrum habent per transcriptionem frequentiore; causam promoverunt ad forum Vezirii superius dicti Derendelie: nos videlicet non posse huiusmodi legata accipere. Causa ergo apud truculentum Praesidem agita a, qua durante P. Vicarius carceres etiam expertus, et nisi produxisset Diplomata, et concessionem Imperatorum Othom: nos talia posse accipere et pacifice possidere, alia tormenta eundem jam intentata, subire oportuisset, quae Diplomata licet authentica sint fides tamen ipsis non dabatur, ex eo quod in cancellaria Judicis Herbi-polensis registrata (:ukajechena:) non inveniebantur, in quo tamen Judex prius alioquin muneribus obcoecatus prudenti stratagemate juvamine fuit, nam ad finem Registri Diploma propria manu veteres characteres imitatus descripsit Vezirioque testatus se post longam investigationem ad calcem Protocolli registratum reperisse sicque numeratis 1250 circiter regalibus causa terminatur. Habuit hic Guardianus plures mulctas ad quas 1030 circiter regales expendisse legitur. Horreum cum stabulo in Aljinichi pro collono emit 47 grossis. Domus quam inibi habemus Ecclesiae legata est....

1817. Fojnicae servatus die 7. Maji Congressus Capitularis, in quo pro hoc Conventu electus Guardianus P. Gregorius Juriç de Foçça.... pestis item saevire (desierat) bellaque intestina, et cum Servianis.... Agrum aliquem in possessione Boroviczae, à Michaele Marich 100 regalibus, et alium à Vidua Magdalena Slapnicha dicta hic Suttiskae in Desetci 40 grossis emptum Coñtui adiunxit. — Sub hujus gubernio Sulejman Pasha Skopjensis filio Herbipli nuptias celebravit ad quas Guardianos quoque trium Conventuum vocatos voluit idcirco hinc missus fuit P. Josephus Shimich mag: Juvenum, ubi pro oblato, et panno vestito bove aliisque impendiis dati sunt 172 grossi. — Quamvis priore anno imunes declarati fuerimus hoc anno rursus aliqui forte Executores molestaturi nos praevidebantur, idcirco rursus à Teftedar Vilich Litterae comminatoriae datae sunt, ne in contrarium ullus praesumat tentari quidpiam. In Rid sive empta fuit sive revindicata pars aliqua Sijlvae datique gr. 15.

1818. Suttiskae Die 27 Aprilis facta Congregatione hic constitutus Guardianus altera vice P. Andreas Maraçich.... Patres hujus Conventus.... animadvertentes Coñtus ruinationem cogitarunt de superiore magis zeloso et industrio qui eundem ad incitas fere redactum et alioquin prae vetustate ruinas mirantem sua industria sublevaret, cum vero praedictus P. Guard: priore suo gubernio talis zeli sufficientia specimina dederit, rursus amoto priore... hunc curarunt constitui, qui ut opinioni respondeat satagit in meliorem, reducere coenobium statum, cui etiam succedentes fertiliores anni favebant, et plures Parochi ex compassione speciali juvamen praestiterunt....

1819. ....plures fatalitates expertus est — Gvardianus Conventus —, et in primis ab Alai-Begh Tankovich ex Glasinacz sub cujus decimatione licet Conventus nihil habeat nunquam tamen non cereum, et aliud quid munusculi prae-

tendebat sibi dari, quod fortassis ne in legem habeat pernegatum fuit ipsi, idcirco (:Harzoal:) Libellum accusatorium ipsi Vezirio porrexit, in quo varia contra nos, confixit.... Puella cujusdam Vareshiensis nomine Mariae amore quidam perditus. Turca hujus amore deperibat, quam cum ad suam sectam pertrahere non potuisset, confingit productis falsis testibus, quemadmodum in similibus solent, eam mahomedanae fidei se nomen daturam spondisse, quod cum constanter pernegasset, tracta fuit usque Vezirii forum, inclusa varieque tentata, pro fidei suae abnegatione, sed firma perstitit, parata potius mortem subire quam fidei suae nuncium mittere. Turcae pro suo more ut Coñtum causae implicent citant Guardianum, sed faventibus advocatis quos 50 circiter Regales obcoecarunt damnum gravius passus ñ ē. Puellam v̄o stabilem in fide suo interventu liberavit consul Austriacus, apud quem in servitio semi altero anno persistens, cum eodem Caesareas partes petiit, ac ad praesens Zagrabiae cuidam diviti spacicaminario matrimonio juncta degit, haec erat familiae Batvichianae.... Inter alia.... Guardianus..., solvit item 59 Regales Versori nobiliorum Diplomatum Imperatorum Othom: quae in Fojnicensi et nostro Conventu reperiuntur, schismatico Athanasio Atanaskovich coadjutanti et interpreti consulis praeatacti, quae ego pro hoc Coñtu qua magister Juvenum descripsi, quaequae in Archivio servantur¹⁾. — Anno hoc Ecclesia vareshiensis ipsius Ecclesiae et Parochianorum expensis à fundamentis restaurata est, et secto et polito lapide, muro manu Mostarensium excitato. Quibus omnibus superintendebat A. R. P. Augustinus Peiçinovich, qui ad exitum reparationis inibi moritur et in festo S. Michaelis Titularis Ecclesiae sepelitur in crypta ante aram B. M. V. quam adhibito lapide et cemento fixam fecerat. Parochum vero egit tunc P. Paulus Kollanovich a Salinis. In tota structura Ecclesiae nihil innovatum est, nec latum unguem ampliatur, quod equidem sine periculo, si in prima mensuratione cheshif sagaciorem se exhibuisset superintendens fieri potuisset. Sedilia seu Chori per mediam Ecclesiam et latera ducti summis ingratiis, et discontentione oppidanorum sublatis sunt. Incolorationes illae quae in aris, et fornicae, (:quae antea erant usque illud pavementum:) visuntur factae sunt per quemdam Stephanum Schismaticum Sijrmiensem cura P. Joannis Kljiaich expensis vero Ecclesiae anno 1822. dum Parochum egisset....

IV. Dio fra Mate Mikića.

A.

Kakose manastir prinačini, i cèrkva popravi nenadjese nitko tkobi perom zabilizio; a od rečenoga onda vrmena i gradje evo što kamen prid vratiem cèrkvenim kaže: Monumentum. »Conventus hic cum sua Eccl̄a nomine S. Joannis Baptistae Deo dicatus, olim Curia Bani dictus pluries restauratus, et novissime jamjam lapsurus praevetustate suorum murorum, ac tecti corruptione Anno Domini 1821 de Potenti licentia Vezirii Travnicensis Dželajli Paše gvard: R. P. Petro Babaich, ac Fabr: Direct: P. Elia Starčević, caeterisque Religiosis, P. Stephano Marianović imprimis strenue juvantibus reffectus fuit, muris ejus ultra

¹⁾ To su oni Firmani inediti dei sultani di Constantinopoli, što ih je Fabijanić objelodanio u Firenzi god. 1884. i njihov prijevod krivo pripisao biskupu Kraljeviću. Sravni o tome moju raspravu: Autentičan prevodilac Fabijanićenih »Firmani inediti...« u Ljetopisu Jugoslavenske Akademije za god. 1920., svezak 35., Zagreb 1921., str. 77.—83.

medietatem e fundamento erectis, reliquis hac illac reconcinatis, totoque tecto de novo e querceis Tabulis constructo; formaque ad intus commodiore illi data: In Ecclā quoque altaribus melius dispositis, sublatoque in e choro, et commodius e parte Contus ad superius planum locato omnia Architecto Philippo Maračić ad finem deducta. Ecclā vero in parietibus abrasa et refecta die 20 Maji 1822 denuo consecrata fuit ab Ilmo et Rēmo D. P̄re Augustino Miletich Ēpo Dauliensi et Vicario Aŕlico his in partibus. Quae omnia peracta fuere sub regimine A. R. P. Dominici a Vareš iterato actualis Ministri Proŕlis et Vicarii generalis.«

Ovosam izpiso dase znade što ovoga vrimena biaše od manastira ovoga, a drugo da akose rečeni kamen razbie, ko što se jih mlogo razbilo, ostane uspomena od istoga manastira.

Ovi Protokol jest posli smerti Benića, verlo zabačen, da pače i štose tobože popravljalo sve u nevrime je bilo, i nevaljalo: Jubilat Franić Fra Dominik iz Vareša nijednoga Vezira nije upiso, a Marianović Fra Stipo u svemu i po sve naslidovo Jubilata; ali i jednoga i drugoga falimo, jer akoće biti štogod zapisalisu; a one koji su rečeni Protokol toliko vrimena deržali, prem dasu u njega išto zapisali, kudimo. — Postavši dakle godine 1854 Provincialom O. M. P. Fra Martin Nedić iz Tolise rodom, u svemu gleda da Provincia, Red, i ovi Manastir procvate, a osobito pobrinise za ovi Protokol tkobiga potpunio. Budući tada u Manastiru O. Fra Mato Mikich iz Kosterča Učiteljem Dječeh za Reda Serafinskoga odredjeneh, pridademu ovi Protokol da ga podpuni.

Premda Ja Fra Mato Mikić mlad, i nemogavši zapamtiti stvari čak od ovoga vrimena, isti O. M. P. Fra Martin Nedić Provincial jestmi dao Pismo ovo sve do godine 1831 da iz njegovi observationa pripišem :

1822. Biaše Promina u Kreševu, i za ovoga Manastira ....Meštri OO. fra Stipo Marianović, i fra Bono Benić Junior. — Ove godine na 20 maja Posveti Biskup Miletić cerkvu S. Ivana u Sutiski, i evo pisma Biskupova: »MDCCLXXII Die XX mensis Maji Ego Fr: Augustinus Miletić Ēpus Dauliensis et Vicarius Āplicus Bosnensis consecravi Ecclā hanc in honorem S. Joannis Bap̄ae et singulis X̄tifidelibus hodie unum annum, et in die 4. Julii, quam pro Anniversario consecrationis actu, designavi, ipsam visitantibus quadraginta dies de vera Indulgentia in forma Ecclāe consveta, concessi.« — Na 28 Prosinca ove godine umri Dželaledin Paša u Travniku, ovi Paša bio je više od tri godine Vezinom: Čovik pravedan, dobar, pamet(an) i glasovit Vladaoc Bosne, ovije dobro činio, pravo sudio; kamatarim pustahijam, i Velikašim koisu siromaš t̄rli biaše izgibio strahovita; pomilovanje i utišenje biaše siromaših, ričju pripravedni Dželaledin, zato i danas po svoj Bosni spominja Raja Pašu Dželajliju.... Ovaj Paša nei ade poroda, a gjene u Bosni ni harema¹⁾ neimade.

1823. Ove godine dojde posli smerti rečenog Paše drug imenom Selim Paša, i uze Džulus. ....Ove godine kupi Sakrištia gramatika Marianovića nro 250. i dad za svaku po 2 groša i 30 para, biva u sve 687. groša i 20 para. Onda Talir bi groša šest i pol, a Cvancika groš i dvie pare....

1826. ....Miseca serpnja dojde novi Vezir imenom Hadži Mustaj Paša, ovi došav u Travnik odma poče verige kovat, i Tavnice popravljat i tverdiť, gdiće

¹⁾ Harem = odio muslimanske kuće za žene.

zatvarat i mučit one, koi se uzsuprotive Carskim Naredbama, izime ukinutja Bašaluka, ili Janjičara, a uzdignutje Nizama. Svit videći ove priprave, i znajući kolikoje rečeni Paša kervoločan, jerje pria njegdi na Vezirstvu svoga sina živa izpeko zarad male krivice, za veći dati strah zločincim. Bošnjanih čuvši daje Vezir taki, a gjene i oni holice počmuse žbunit, i na oružje dizati, i bile opazi Vezir ter u ovoj istoj godini pobigne priko Biograda u Stambol, i javi Caru. Čuvši Car Sultan Mahmut II da Bošnjacih sve svoje gone, pošalje Ferman na Abdur-rahman Pašu Biogradskoga dase sprema, i Bosnu nizami kako znade. — Ove godine u Septembru najde Provincial lajka Fra Franu Schmitz iz Provinciae Capistranske koji biaše došo u Bosnu dase poturči i medjuto dojde u Kreševo....

1827. Biaše u Saraevu Nakib Efendia Šerifović. Ovi poče Sarajlie mirit, i moliti dase pro du belaja, već da poslušaju Cara Gospodara; al skočivši malo i veliko kamenuju rečenog Nakib Efendiju na 6. miseca Januara. Napočetku ove godine dojde novi Vezir Abdur-rahman Paša u Zvornik, i u Zvornikuse ustavi, niti hotiaše unutra u Bosnu unilazit, znadući da koliko u Saraevu toliko i po drugim gradovima što god je od Turskoga uha sve je na oružje ustalo. Najpria Vezir zaiska damu Sarajlie pošalju sedam svoji Poglavica, najbogatie gospode, i kad to učine daće ostalim sve krivice prostit. Sarajlie premda malo virovaše obećanju Osmalinskomu, ali boječise da vojska od Stambola nečatiše¹⁾ i da ji neporazi poslaše k' Veziru u Travnik²⁾ sedmericu svojih Prednjaka t. j.: Pinju Barektara, dva Brata Tamiščie, dva Bakarića, Feiz Agu Tornadži, i Velikog Agu Janjičarskog. Vezir kakose oviu dočepa, sve sedmericu odma čini smaknut. Od ovog smaknutja ima Pësma Narodna. Kako Vezir smače rečene, odmah gospodah osobito iz Posavine dojdose teh mu se pokloniše. Vezir videći damuje put otvoren dižese iz Zvornika i dojde u Saraevo, i učini, da Veziri imaju sedit u Saraevu. Kada sēde u Saraevu poče davit i sēći oneh koji su zadavili Nakib Efendiu, posli posla svoje ljude da idu po Bosni i fataju krivieh, i vodejih knjemu u Saraevo, gdje biaše jur otvorena ljudska mesarnica, i gdi sokacih teciahu kervlju Turskom. Posli nego poče na ovi način Vezir terti i progonit Turkeh, neizkazani strah u njia unide krilibise po šumama, špiljama, kerstjanskima kućama, i po čobanskima kolibama, al nije bilo moguće sakritise, jerbo Vezir posla svoje ljudeh, t. j. Muške glave, i da svaki čovik bio Turčin bio Raja ima naći dva Jamca, oliti ćefila, kojiće za njega biti da nitije Ajduk, nit Uboica, niti Pianac i t. d. Dakle tko nebi mogo naći za se ćefile, oni glavom jest platio. Odkud berzo svi zločincih na sridu skočiše, i glavom svoju zloću platiše. — Suviše ovi Paša t. j. Abdur-rahman zabrani pitje vina, rakie, diže kerčme, zatvori kahvane, u k' jimse najviše brezposlenjacih sastajali, svadjali, i mērtvi padali. I to još naredi Vezir da tko nije Turčin da nemies ništa nit od haljina, nit od obuće imat na sebi cervena, nego samo cernom bojom nekse služe. — Ove godine Manastir Fojnički strašno šetova porad Aračie Salih imenom; rečeni Sali šetova najpria 18 kesah, pa izvede musavedu da Fratri Fojnički kupe sebi Arače i za ovu ne ravdu šetova Manastir Fojnički 13 kesah t. j. 6500 groša; a onda Dukat Cesarski biaše po 21. groš, Cvancika išla po 60 para, Talir 9 groša, i jedva dva Misnika

¹⁾ Čatisati = stići.

²⁾ Pravo rekući: Zvornik.

živa ostadoše t. j. Fra Ivo Skočibušić, i Fra Marian Šunjić, i istinito bi jih posiko Paša, da nije bilo Mustaj Bega Babića, i Aliage Stočevića. — Ove godine biaše Congregatio na 4 maja u Sutiski, i biaše gvardian potvrđen O. Fra Petar Babaić a Vikar O. Stipo Marianović meštri potvrđeni OO. Fra Anto Knezović i Fra Ambroža Matić. — Na 22 Novembra poturčise u Kreševu rečeni Lajk Fra Frano Schmitz kaurin, i kada biaše sulnetit¹⁾ najdoše daje bio Čifut, jerbo različito jest sulnećenje Tursko od Čifutskoga, i nadišemu ime Muamed-Aga; otišao iz Kreševa, biaše kod Usein kapetana u Adi Baščovan, i ingjier vertla i kuće kapetanove, ele najposli godine 1834 Beg Efendin i Turci podpaziše da jede kermetinu, i da svašto sve terga muče u noći u Obudovcu ubiju sikerom ko kèrme. Ove godine biaše Manastira Sutiskoga slideće župah: Vareš 2283 duše, Tuzla 1653, Breške 2019, Biela 3916, Zovik 1540, Tolisa 5452, Ulice 1811, Tramošnica 2484, Garevo 3687, Sub-Vučjak 3217, Velika 2368, Koratje 1686, Foča 1582, Sivša 1527, Komušina 1040, Sutiska župa 1476. Svega Manastir imade puka kerstjanskoga 38,831. Ovako biaše prikazo Prisvitlomu g. Miletiću fra Augustinu.

1828. ....Vezir bi na Bosni isti Abdur-rahman, ama mlogo poče od svoji dobara odpušćati, i za paramase povuče, što Bošnjaci jedva i dočekaše ter počeše ga kao Dèvenicu terpat parama, dokle ga neuzeše na svoju ruku, a kad ga uzeše, onda učiniše što oni htjedoše, kakoćeš vidit godine slideće.

1829. ....Vezir Abdur-rahman priokreni list, pravdu zabaci Carske kanune zanemari, a za parom dadese, Bošnjaci njega podmitivši sve poberkaše, siromaš počeše tert, progonit, ričju sve se pomete. Mejuto isti koiga podmitiše, tužišega Caru, daje paradžia, da krivo hoće, to čuvši Car, zamoći ga operutat, ove godine digne Vezira rečenoga s' Bosne, i pozovega ksebi, a pošalje novoga imenom Ali-Namik Paša, ovi novi Paša nekti sidit u Saraevu, nego prinese svoju stolicu u Travnik. Ovi Paša biaše čovik dobar i pravedan, al šta mogaše učinit, kad najde svu Bosnu zamišanu. Dogodise da Protivnici usiluju Vezira da sablju pri-paše i da šnjima ide na Cara, da ga razcare, i novoga na tahtu²⁾ metnuti, Janjičare uzkrisiti, i Nizam raztjerati: Vezir nemogući sili odoliti g.

1830 iz Travnika pobiže u Mostar, odanle u Split, iz Splita priko Dubrovnika u Carigrad. U isto doba svi kojisu bili s Vezirovu stranu pobigoše.

B.

1831. U Fojnici na 4. Maja bi obran za Gvardiana ovdj O. P. Fra Juro iz Vareša jur dva puta Definitur, i Parok na Tramoshnici....valetudine in dies cespitante et in pejus vergente, videns jam oneri ferendo se non esse, sponte officio Guardianatus coram toto Definitorii corpore se abdicavit, in cujus locum illico suffectus per Patres vocales R. P. Antonius Knezovich Emeritus tunc temporis Novitiorum Magister....die 14 Augusti 1831....P. Georgius de recuperanda sanitate cepit cogitare, ac imprimis ad Thermas in Campo Saraensi existentes ire decrevit, sed cum nullum ex usu Thermarum desideratae sanitatis effectum adipisci potuit, mox domum regressus, lectoque affixus, ac tandem 6. septembris 1831 ex senili tabe diem ultimum vixit annos natus 66. Vir Religiosissimus, et

¹⁾ Sulnetiti, sunetiti = obrezati; sunećenje, obrezanje (muslimanski i židovski vjerski obred).

²⁾ Bolje: na taht; jer tahta je daska, a taht = prijestolje.

Conventui qua Parochus per viginti continuos annos Tremoshniczae apprimé utilis extitit... Na 18. Jula 1831. pojde s' ovog svita incomparabilis Vir P. Augustinus Milletich iz Fojniczae Biskup Daulianski, i Vikar Aposhtolski u Bosni Vixitu çinechi u xupi Vidoshima blizu Livna gdise pokopano nahodi tilo gnegovo. Godina svoga xivljenja vrimentoga imoje 69. Biskupastva pak u Bosni 28. Mloga imobi od ovoga Praelata rech, i pisat, al buduchi gnegova praeclara facinora jam ex Biographia Almae Provinciae nota, supersedeo, ovo samo velim: dok onnaki megiu Boshniake Praelat stupi, mloghiche minut vikovi. Sit illi terra levis, moliterque ossa cubent. — Porad ove svarhe, dase novi Biskup obere, biashese skupilo Difinitorie u Suttisku na 10. Augusta 1831. u komu skupu ...za Biskupa pak po starim nashim Privilegiama bishe proponita troicza slidecha: Fra Rapho Barishich iz Ochevie, Fra Miovil Duich iz Livna, i Fra Augustin Kujuncxih iz Kresheva Jubilat, koise nahogiashe onda u Mleczima, i svetroiczu poslashe u Rim. — Ovoga istoga vrimenta, i godine biashese razpalila jedna strashna bolest po svoj skoro Evropi, i çignashe pomor veliki; bolest reko jedna pria u nashemu vilaetu neçuvvena podimenom cholera, koja i u Bosnu biashe doshla, alli dugo nebi, nitti uçini velika kvara. Turcziju imenom kratelj nazvashe, a priko Savczi Neduga zato, jerbobi ukratko vrimenta çovika prikinula. — Na 15. Aprila u koji dan padde czvitna Nedilja slatko, i blago priminu u Gospodinu o. P. Fra Frano Axdaich iz Suttiske triennalis Guardianus od jedne varlo nemille bolesti, koju Fra Matho Nikolich iz Kresheva peritus Medicus imenom Prosopalgia nazva: Dugobi vehoma bilo svekolike muke izpisivat, koje u ovoj nemilloj boles i vir patientissimus Franciscus noster dragovoljno podnese: samo ovi jedini od gnegove blaxene smarti notatu dignum reffero factum koganam dokaza poslie gnegove smarti Jozo niki Barkich iz Aljinicha momak Manastirski, i gnegov ondashgni u bolesti sluga. — Ja, riçisu Jozine, od sna vehoma pritisnut, svichu po zapovidi bolestnoga pria ugasivshi, leggo da san soççiu skinem; i proshavshi jur nikoliko sahta nochi probudise i smotri svu sobbu u jednoj svitlosti privelikoj, i diteshçze priplemenito pokraj glave bolestnoga stojeche, mishlja govorashe, da Misez na dvoru sjashe, pogleda na pencxer kad al evo tmine, nebiashebo vrime od miseçine; pristrashen opet lego, a kadse drugi puta prenu nishta od priashgne svitlosti nevidi. Ovako prid Provincialom, i mloghim Redovniczim, dushevno prikaza reçeni Jozo. — Josh od svoga na Pristolje czarsko uzdignutja misliosie Sultan Mahmut czar Turski kakobi on svoje priprostrano Czarstvo na naçin ostali od Europe Potentia reformo, i tako lipo uregulo, dase nebi vishe, kod drugih Poglavicza, porad mloghi inconv nientia, stidio, kojese çinishe od podloxnika Turaka po svemu gnegovu priprostranomu czarstvu na toliko, damu vech biau dave sasve strane od Vezira, a ukori od Poglavicza svita, dodiale: noverat namque optime Monarcha sapientissimus se aliter non assecuturum reformationis scopum, ni quo modo prius agmen Jagniçarorum sustulerit, idque penitus ad nihilum redegerit, de eo itaque abolendo imprimis cogitare coepit. Ponudii dakle naiparvo lipim, i blaghim naçinom dase dobrovoljno reformat pripushche po volji czarevoj, al zaludu nedadoshe od toga progovorit, a kamoli dase pripushche reformat. Quid ergo Imperator? naredi, da svi Bashe Jagniçari u drushtvu gniova poglavicze Jagniçar-Agge shto bolje mogu odiveni, i nakiçeni na polje izvan Stambola brez sillah izajdu, gdiche i czar glavom izach za uçinit jedan Teferiç s' Jagniçarima svojim. Factum itaque skupise jedno mloshtvo

priveliko 40. hiliada sami Jagniçara (:tolikoboi svega u Stambolu biashe:) dojde i czar, i donese sasobom kutti = sherif, i Barjak sv. cza Muhameda; Czara sligiashe jedno priveoliko mloshtvo Stambolia u drushtvu glasovitoga Vezira Ussein Agga-Pashe, i kad dugo vrimenta u veselju tude provedoshe, czar za izkorienut Jagniçare od davna sardit, zametnu neznam kako kavgu tako ljutu, i xestoku, da unikoliko sahta formidabile toti mundo Jagniçarorum agmen sramotno dovarshi: sve isiçe, nitko neuteçe, a ocxak gniov s' czarnom zemljom poravni tako dase vech aman nezna misto gdje bio.

Ovako dakle dospivshi silla Jagniçara, hitro bishe poslani po svem prostranomu czarstvu Fermani, dase svagdi brez svakoga odmiczanja dignu insignia Basha, i Bashaluk svagdi ukine. Poslie pak iskorenutja Jagniçara parva, i naivecha briga biashe Sultan Mahmuta, novu vojsku misto Jagniçara u czarstvu postaviti: za ovu dakle svarhu zbiglnu zapovid po svima Passaluczima dade, da Veziri nove vojnike kuppe, i gnja na naçin Nimaçki vojevati vixbaju, i talume¹⁾. Vojsku ovu novu nazva czar Nizam Gedit²⁾, kojoj iz begluka novu formu haljina usku i tisnu na priliku Nimaçki soldata posla. Officirima takoger nova imena postavi kanoti: Miri = Alaj³⁾, Bin = Basha⁴⁾, Juz = Basha⁵⁾, on = Basha⁶⁾, san-cxak = tash⁷⁾ & za uzdarxanje nove voiske dixe oko Stambola, i po drughim Passaluczima (:u Bosni josh nie:) od spaia spailuke, od Agga = aggaluke, ter ove gniove bogate provente za rahnu vojnika okrenu.

Dok ovako Mahmut czarstvo svoje reformat svu biashe brigu uloxio, Turczi uvrigeni gneshto porad skoro izkoregneni Jagniçara, gneshto porad novij nika, gniova taluma, i tisni haljina na naçin Nimaçki, koji daje suprot gniovu Dinu, gorkose tuxau na sve kollike strane; gneshto, i najvishe porad pribojavagna dajim czar nedigne spailuka, i za opchenu fajdu nove vojske neokrene, podixese pobuloga, i raht domachi u svemu skoro Czarstvu strashan na toliko, da i nashi Boshnjaczi svi Poglavit u gnekoliko dana k-Namik Alli-Pashi u Travnik doshav zorba zorile skidoshe sh-gnega Nizam tisne haljne, i prid sobom na vojsku protiva Czaru nazor potirashe: videchi se Namik Alli-Passa u rukam svoj, i czara çestitoga, dushmana, poçe mislit, kakobise on iz pod oblasti Boshnjaka izmako, i sh-gnimase czarski dushmanin nenazvo: zamolise dakle Boshgnaczima u Travniku skupitim, damu hizun dadu u Busovaçu iz Travnika izach, i onde gnja dokse sprema s-Tevabiom⁸⁾ svojom priçekati privarishese Boshgnaczi hizunmu dadoshe, alli Namik nekti, kako obechao biashe, Boshgnaka çekat, (:koise zabavishe sa Suleimen-Pashi hem, hotiaubo i gnja ussillovat da sh-gnima na czara protiva czarru pojdu, ma zaludu ovi nektishe niposhto, vech potius ostavivshi svoje ocxake pobigos(h)e u kaure; Boshgnaczi razjigeni ras-kopasheim i sa zemgliom poravnishe ocxake, a pokuchstvo pribogato razjagmish, i odnesoshe:), nego po nochi uteçe u Dalmacziu, iz Dalmaczie pride k-Alli-

¹⁾ Talumiti = pouçavati, vjezbati.

²⁾ Nizam-gedit = nova vojska.

³⁾ Miri-alaj = maršal.

⁴⁾ Bin-baša = tisućnik,

⁵⁾ Juz-baša = stotnik.

⁶⁾ On-baša = desetnik.

⁷⁾ Sandžak-taš = sandžački kamen.

⁸⁾ Tevabija = cijelo pripadništvo.

Agghi Rizvan-Begovichu u Stolacz grād pritvardi, jerbo i on tada biashe za Czarra proti Boshnaczima, od koga biche dolli nixe razgovor obilni. Pod ovim Namik Alli-Pashom izvadismo novi Ferman od Sultan Mahmut czara, s-koim potvardi Fermane sviu czara proshasti; dadosmo zagnega novcza ossim podrugim kapiama harça 3000. grosha.

Boshnjaczi in rabiem acti partim quod Suleimen Pashae filii suis non fuerint obsecuti voluntatibus, partim quod Namik Alli-Pasha eos deceperit fugaque sibi consuluerit, Skopje Herbipolim festino redeunt gressu de Belli duce, deque itu Hippecano consulturi. U Travnik dakle doshav najparvo razkopashe kuche Suarlicha, i josh niki drughi, koi za czara biau, zatim vratise svak svojoj kuchi, jerbose nemogoshe tude pogodit kogabi naprid za poglaviczu izturnuli, svakibose bojashe na sridu izach toje jedno drugo pak priblixavashese vrime oshtrine zimne.

Premda Boshnjaczi rasushese iz Travnika, i domma odoshe, nisu sasvim tizim mirova i, vech skrovita vicha dugo kovashe, pak naiposlie očiti skup uppo zime u Tuzli učinishe, i jednoskupno odlučishe poch u Stambol uprav do czara bir¹⁾ veselo prolitje sine, shto rekoshe to učinishe. Josh upočetku Marcza počeshe sabjerat u Saraevo, i kadji se skupi jedno 5—6. hiliada kakose onda govorashe, podigoshese, učiniv hi Ussein Capetana Gradačza za Poglaviczu, i Sershchera prid Vojskom, i odoshe put Stambola, na putu svagdi zulum, i progonstvo veliko činishe: nedomak Hippeka razbishe Nizam vojsku novu czarevu; u Hip-pak (sic!) kadsu ukoraczili izpisat, a josh migne, kazat moxese, koi zulum, kojuli pogardu, i ruglo onnim siromashnim gragianim premda Turczima, učinishe. Zadarxashe se niko vrime Boshnjaczi u Hippeku primechuchise s-Mur-Saibiom Sadri-Azemom²⁾ po kgnigama, koi tada biashe s-mloshtvom czarske Nizam vojske u Monasterii. Ovi mudri čovik Mur-Saibia nastojashe kakobi Boshnjake utaxio, i zadovoljne za mallo vrmena natrag domma ustuknuo: posla dakle Ussein Capetanu Gradačzu czarski Ferman obehajuchimu Pashaluk u Bosni brez tugova običajni, i gnega svitovashe, dase natrag vrati, drugo, da nastoi Boshnjake Czarru podloxit, treche, da dieczu pro Nizam millitia pishe, i talum učinjenu czarru u Stambol poshalje. Uso admodum contentus s-novim dostojanstvom Vezira mox negotium suorum segnius agere coepit. Boshnjaczi hoc subodorati domum rediverunt offensi nimium. Uso hos secutus dojde i on gnegdi u septembru u Saraevo, i proglasivshise ondi Veziirom, homagia od Gospode, prem ako ne od sve, i od Näs Fratara običajni cxulus kano pravi Vezir primi, i naiposli iz Saraeva pride u Travnik.

Ovdite oppomenuta xelim Bratte Shtioçe, Historia od izkorieuti Jagniçara prigodalaseje mallo popria ove godine, a uzdignutje pak Boshnjaka protiva czarru samo na jednu godinu pria. Jaju dakle zato ove godine izpisujem, jerboju nenahodim nigdi pria zabilixenu toje jedno, drugo pak kadju pod ovom godinom shtioczu izpisanu prikaxem, liberior, expeditiorque ero subsequis annis res quasque suo adnotare loco.

Novi Vezir Uso Gradačacz izgubivshi uffagne tri običajna od czarra imat Tuga, svaki dan tuxnij, i brixniji postajashe, neznajuchi koju, kakvuliche stvar svarhu imat: k-tomu joshga brixnieg činjashe mloghiu iz megiu Boshnjaka skro-

¹⁾ Bir = jedan ; ovdje : dok

²⁾ Mur-sahibija = čuvar carskoga pečata. Isti se zove i Sadri-azem, bolje : sadr-azim = veliki vezir.

vito za czarra natezagne; naivishumu pak muku zadavashe oççito Alli-Agghe Stoçevicha, i Smael-Agghe Zabita Nevesinskoga odczipljenje, i odmetnutje, jerbo s-czarrom u zavadi, a s-Boshnjaczima u nesloghi oççiti vratolom svoj privigiashe.

Za ove dakle, pria nego sasvim vrat slomi, pod svoju oblast dotirat, svu moguchu pomlju uloxi; poslabo naiparvo Filduz¹⁾ Capetana Livanskoga prid Vojskom, komu oshtru zapovid dade, da Alli-Aggu ol xiva, ol martvu glavu gnegovu u Travnik donese. Filduzu nemoxe bitti na innu odde prid Vojskom al zaludu, jerbomuse Alli-Agga dotle junački opri, damu na dva sahata blizu gradu prikuçit nedade. Filduz znajuchi i pria grada tvargiav, a onda oççima gledajuchi Alli-Agghinu u vojevanju rabrenost, re infecta povratise s-vojskom domma oplinivshi, porobivshi, i poxegavshi sella siromashne Raje, koja kriva nishta nebiashe.

Kad ove glase razumi Uso prevech uplashivse znadiashebo istinito, dache do mallo vrimena, pota naçin sh-gnimse vladajuchi Boshnjaczi, dopasti shaka svoga sarditoga czarra, protiva komu biashe digo sablju, glasibo, i haberi jur po svoj Bosni b'au pukli, da czarska Nizam vojska u Bosnu igge, koja i dojde, kakochemo çut u godini mox slidechoj. Najparva indi briga bi Usina ova, kakobi on, ako poçemu u ruke czarreve upade, xivot, Gospostvo, i amplas possessiones suas u sigurnost postavio; kod czarra svoga, qua Eidem rebellis, ovu milost niese uffo nach: shto dakle? odredi gniu po Czesaru kod czara traxit: za ovu dakle svarhu prizva k-sebbi u Travnik o. P. Fra Iliu Starçevicha Actualoga Provinciae Difinitura, i Paroka na Tolis²⁾ mali, cui antea etiam cum insigni viro magna necessitas intercesserat, ovomu sva svoja skrovita vicha, hum, i misli (:pod izgubljenje glave da nikomu, izvan Beçkomu Czesaru, nekazuje:) otvori i kaza, i ovako skrovito instructum Viennam ad Imperatorem Franciscum ablegavit.

Post hanc P. Eliae Viennam ablegationem Uso ad perdomandum Alli-Aggam publicum edictum per totum Pashalicatum Bosnensem promulgavit imperiose simul ac furiose praecipiens Dominis Districtualibus iudicibus kadiis, et Ajanis, ut non solum Turcae omnes, verum etiam Raja ipsa, kadije, Bezi, Agghe, Barjectari, ad Bellum contra Alli-Aggam Stoçevich, parati sint, et inveniantur. Evo sad muke do Bogga milloga, jer kad ovi grom iz usta Use po svoj Bosne puççe, Turczi Rebelliona poglavicze nezadovoljni s Rajom samom od svakoga Manastira po dvoiczu Fratara na vojsku pozvashe. Muka, reko, kojase zadosta izkazat nemoxe, zashto ako pojdemo nepriatelj czarevi bivamo, cum rebellibus simul, ako pak nepojdemo oççite izdaicze Boshnjaka svoji toboxni zemljaka postajemo. U ovakom tisnom dogagijaju shto drugo od gni çekat imadosmo, izvan zbilno i oççito glava izgubljenje. Koliki tada stra podnesosmo jedno porad zvanja na vojsku, drugo pak i najvishe porad fra Iliina u Beç ablegationa sami Bogh zna, a kazatse zadosta nemoxe: biashebose skoro svud razchuko gnegov u Beç odlazak, ter mloghi iz megiu Turaka govorishe: Fratar s-Usom hoche da Bosnu kaurima izda. U ovoj privelikoj tischochi nashasti za evittat i jedno, i drugo odredismo molit poglavicze Rebelliona kano: Mustafagu Zlatara, Cxincxaficha, Mullu Sarajskoga, kadiju, i Ajana Visoçkoga, da nas u kipu nashemu negone na Vojsku, veç da s-dvoiczom koje mi misto nas najdemo, zadovoljni

¹⁾ Bolje rekuçi: Firdus.

²⁾ U izvorniku: Tilis.

budu; poslie mloghi dakle molba, mihta po kapiama tärkagnia, i blaga posutja, jedva tandem, i to niki samo koinam toboxe addictiores biaju, dopustishe, da dva momka birdem najdemo, i na Meshchemi Visočkoj upisane, u Voisku, kojase sabirashe u Kogniczu, poshaljemo, a da mi tokorse u miru ostanemo. Spremismo dakle Jozu Taliancza, i Stipana Boxicha alias Jagnicha obadva iz Suttiske davshi svakomu ashluk¹⁾ za puta suva novcza po 150 grosha, sve haljne, i vas koliki jarak. Odoshe, dugo na voiski, nebishe kuchise srichno povratishie, Alli-Agggu tamen nepridobishe, ama xalostnu Raju potarshe, i porobishe, da i dan danashnj ljudi s-torbom ovratu zalogaj kruschza od vrata prosech traxe.

Joshse nebiashe sva voiska iz pod Stocza domma vratila, a megiuto haber u Saraevo padde daje Nizam voiska czarska u Novi-Pazar vech unishla, da veliki progresh çinni sve toblixe prikuçujuchi se Sher-Saraevu. Boshnjaczi uparvi kraj kud virovashe, kud i nevirovashe ovim haberima, dok evo na jednoç strashna voiska oko 40. hiljada, i prid gnima ossim ostali Pasha, Mahmut Pasha iz Jagne na glasu junak na Polju kosovskom ukazase: Boshnjaczi partim circa Alli-Aggam subigendum occupati, partim invicem dissentientes, dotlese dokonçajuchi u Sheru zadarxashe, dok Mahmut Pasha s-Voiskom na nikoliko konaka blizu Saraeva prikuçise. Uso interea, izçikajuchi svoga iz Beça Ablegata, differebat od dana do dana cum Mahmut Pasha conflictum, i kadmu na vrime neprispje, odredi prid Mahmut Pashu poslat nikoliko ljudi pametni iz Shera s-darovim, i mihtom, almu nebishe kael ostale Poglavicze, vech s-gollim sabljama u ruku svi u jedan glas garknushe, i ovako Usi odgovorishe: tko od toga prid Mahmut Pashu poslanja vishe progovori derachemomu Mater. Uso hoc suorum inexpectato offensus responso odma na noghe skoçi pak svima reçe: Kad vi meni tako slobodno odgovarate, i ja Vami svima velim, tkome u ovi ças nebude u voisku slidio, jachumu i Mater derati, i mojom rukom glavu ossichi. Ova izustivshi baczise na kognia (:prija jednoga kadiju zadavivshi:) odde neobziruchise ninakoga k-czarvenomu Hanu daleko od Saraeva 6. sahta, a za gnime svi ostali kano pomamni Vuczi; ondi, illi josh mallo dilje, poduprav neznam, udarishese s-Mahmut Pashom Boshnjaczi, i tukoshese jedni s-Alli-Aggom Stoçevichem, a drughi s-Mahmut Pashom od 13. Maja marte ancipiti.

1832. Na 17. Maja godine ove bi uçignen Capituo u Suttiskoj.... Na ovi Capituo nemoxe prispit o. P. Fra Ilia Starçevich, zato bi subrogatus dignior P. Provinciae o. M. P. Fra Marko Ostoich tunc temporis Pro-Vicarius Apostolicus, quem instituit defunctus Episcopus Augustinus Milletich animam agens contra gratiosa, et defacto vigentia Provinciae a Sede Apostolica data privilegia. Ovdi u nas za Guardiania bi potvargen o. P. Fra Antun Knezovich za Vikara uçignen o. Fra Anto Soich iz Imoczkgoga koi pobixe iz Dalmaczie u Bosnu za nedopast Parxuna kod Gubernia Zadarskoga porad niki Calumnia, koje na gnega prava iznesoshe.... Odmah iza dovarshenoga Capitula haber istiniti a mallo posli i Bullae Summi Pontificis feliciter regnantis Gregorii 16., na Fra Raphu Bari-shicha iz Ochevie çatisashe Paroka tad zoviçkoga, koi razumivshi svoje za Biskupa Azotenskoga, i Vikara Apostolskoga u Bosni, obranje pojde u drushtvu o. M. P. Fra Ivana Kljaicha, i Fra Ambrox Mathicha priko Save u Diakovo

¹⁾ Ašluk = prihodi od hasova ; no ovdje znaçi: trošak.

na posvećenje, gdi opremivshi poso posvećenja po Mathiu Sućčichu Biskupu Diakovačkomu, odde u Beč za prikazatse Gniovu Veličanst u Frani Czesaru, i odonuda priko Macxarske povratise u Bosnu učinivshi sebi za Vikara Generologa o. M. P. Fra Ivana Kljaicha, shekretara Fra Angela Shunjicha iz Kresheva, Vikara Foraneoga in Districtu Suttiskensi Fra Ambroxu Mathicha, Fojnicensi Fra Ivana Skočibushicha, i Fra Lovru Karaulu, Kresheviensi Fra Iliu Vidoshevicha alias Chavaru, uze poshesh vladanja na 5. Miscza Prosinca ove godine 1832.

Na svarhi Capitula oko 26. Maja stixe o. P. Fra Ilija Starčevich iz Beča, i donese nike oprave Usi od Frane Czesara zar dase Czarru podloxi a ostala da che on kod czarra namistiti. Evo sad opet tri krat xeshche poghibi i, i vishe muke kolliko za sve nas Redovnike, toliko vechma za sama siromashnoga Fra Iliu, jermu valjade Usu slidit, po naredbi pria negoje u Beč posho datoj, gdi god čuje za gnega; alli buduchi Uso iz Saraeva pria Fra Iliina doshastia otisho u cxegniak¹⁾, nesmidoga Fra Ilija kroz sve udilj tamo amo varvechu voisku slidit, bojehise, daga nebi tko poznavshi izdo, zato ukopa u zemlju sve oprave za Usu iz Beča doneshene u nashoj Izbi u Saraevu, pak nikomu Stipanu Maračichu, akobi Uso po ugovoru koga poslo, misto, gdi st ari za Usu ukopane lexe, kaza, a on po nochi, i sub praetextu da igge voisku Sheru uppomoch sa sella dizati, iz Saraeva pobixe u Manastir, i tako sarani Boggu fala svoju glavu.

Mallo posli dovarshitoga Capitula tojest na 5. Juna 1832. razbi Mahmut Pasha Boshgniake vishe Saraeva na Palima, ter sla o-dobitan on ozgor kroz Sher, a Stočevich Alli-Agga ozdol uza Sher s-voiskom unidioshe u Saraevo, nigdi ni kave nepopivshi snidoshe upolje Sarajsko pod razpete gotove čadore, pod koim czilo lietto do martve zime constanter pristajashe: a kad zima zube stishche Vezir u nove konake svoje unide, koje odma kad u Bosnu dogie naćigniat započe na Goriczi prama Saraevu, koi i dan danas gledajuse na jednom bardu kano kashtelli priplemeniti; Voinike pak po kuchama namisti u Saraevu. Daje komu bilo pogledati kako Boshgniacci suno vracicze bixe s-Pali brat na bratta, drughsē neobzire na druga, vech kud koga očci vodde, tudga bisno, i mahnito noghe nosse. Uso a suis derelictus pobixe s-nikoliko momaka po nochi priko planinski vratoloma i uniko doba nochi jedva xivu glavu u Varesh iznesse, gdi nie imo kad od velika straha lulu zapalit, vech odma put Gradačca jest prosledio: kadje pak dosho u Gradačcz domovinu svoju odmaje domache pokuchstvo svoje, i stvari od vishe czine u kaure pribaczio: od mala pak živoga shtoe u jagmit mogo toje kaurima pretio levissim prodo: zatim činioje u Addi svoje kuche priplemenite zapalit: post hac pride i on s-Gospojom svojom u czesarsku zemlju misto Ossik zvano. Proshavshi nikoliko vrimenta zovnuga czar u Stambol, on sine Fermano assecurationis otich nesmido, czarmu posla Ferman, i zapovidi, da slobodno dojde, al priko Bosne niposhto. Odde dakle Uso Savom do Dunava, Dunavom do Signega Mora, Morem odjedri u Czarigrad. Lipogaje czar tractiro davshimu iz begluka sve shtoe lazum²⁾, ama smart nemillo porazi Usu, koi bili dugo ovu czarsku milost uxivo, neznase.

¹⁾ Dženjak = rat.

²⁾ Lazum = potrebno.

Kad pak Mahmut Pasha slavodobitan u Bosnu unigie sve Poglavicze Bosanske Capetani ossobito pobigoshe kud tko znade a naivishe u Czesarovinu, onni pak koi bixat nektishe pofatani od Mahmut Pashe poslani bishe Czaru u Stambol. Mahmut Pasha po svoj Bosni postavi svoje ljude za upravačie, i u toliki strah biashe metnuo Boshgniake, da je mogo od gnja sve onno činnit shtogodje hotio: i doisto svismo mislili, dache Bosna ovoga puta na način drughi Pashaluka po czarstvu bit uregiena¹⁾, ama uredbi ovoj perfidia Memed Allie Praefecta od Misira plurimum obstitit, jerbo udari na czara s-jednom sillom Voiske nezakazane. Drugo isti Mahmut Pasha ut Turca incarnatus xaljashe po niki način Virru Muhamedovu, zato nekti izpočetka vellika zora činit Boshgniazima; megiuto, kako rekosmo, Memed Allia stishche czarra sasve strane, damu potriba bi, nesamo Mahmut Pashu poslie podrughu godinu iz Bosne s-Voiskom revocat, nego josh i Boshgniake iste tamquam rebelles et in ordinem necdum redactos uppomoch poz at; et sic Bosna ut antea neuregiena sine lege vagatur, et vagabitur forte do sudgnega danka.

Rebus in Bosna parumper compositis zovnu czar Alli-Aggu Stočevicha u Stambol daga vidi, i damu vridno virnosti gnegove Vezirstva dostojanstvo dade. Odde Alli-Agga i czarga pomilova Vezirstvom do smarti brez promine na Erczegovini domovini gnegovoj, koju odczipi od Pashaluka Bosanskoga, i učini novi Pashaluk; naredimu u isto doba i on ukabuli²⁾, da diczu pro Nizam militia kuppi, i carru u Stambol shalje; ama Alli-Agga vrativshise u Erczegovinu novi Pashaluk svoj počce odma sebi sarae³⁾ gradit ovcze, krave, i volove, misto onni, kojemu Voiska godina proshasti harab⁴⁾ učini od siromashne Raje prave zdrave ottimat za namirit broj priashgni, a od obechanja, i riči czarru date, evo četvarta godina, ni uspomene nejma, vechse gorre i cargne, nego i jedan drughi Boshgniaka, czarru izneviri, dvabo put po czarskim ljudma od obechagnia oppomenut, josh alah u zlochi od neposlua sostalim tishchi. Zulumchar, koga onna zemlja nie nikad sčekala, dokleche visuri.

1833. Na 8. Miecza Maja darxan bi parvi Congregation u Kreshevu.... Na ovomu Congregationu jedva, et nonnisi post multas preces, izmolismo u Kreshevu od onni otacza jednoga mladoga Misnika u Modran-Zellenike za Capellana o. Fra Jozu Czighicha iz Erczegovine, i ovoga s-dva čovika vishta priko Planine Borovičke na misto gnemu od Provinciae odregeno poslamo: Ovoga dushmanin obdan putujuchega blizu sella Ratish zvana iz pushke takoje nemillo pogodio, damuje utti čas zarno garkljun kano britva prioshtra prikinulo, i jur martva po czarnoj zemlji s-kognia prostarlo, da nie mogo ni prislavno Ime Isusovo na pomoch zazvat. Pokopan lexi na mistu gdje poghينو. Mi davu činismo kod Mahmut Pashe, koi posla odma Pashaliu ter kruto stexe blixgnia sella, i mlogo uze blago, a katila onda nach nemoxe, a sadse acxik kaxe, alli shtochemo kad suda nie, nebuduch Bosna josh sasvim czarru podloxna. — Odma kako dojde Mahmut Pasha u Bosnu Mi oczi ovoga Manastira od Suttiske dvi milosti od istoga Vezira zapitasmu tojest, da časti oboxichu Mulli u Saraevu, kadii u Visokomu, i Bezima ovdi okolo Manastira odsad unapridak nedajemo

¹⁾ U izvorniku: uneregiena.

²⁾ Ukabuliti, kabuliti = privoljeti.

³⁾ Saraj = dvor.

⁴⁾ harab = porušen, uništen.

kakoje hadet bio od bir zemana¹⁾ s-velikim jezietom²⁾ nashim davat. Drugo da moxemo osam hodaja³⁾ nanovo prislonivshi staromu Manastiru načinit. Obbe milosti pismeno izprosismo dosta mahla⁴⁾ davshi, ter časti godine 1832 ukajetivshi⁵⁾ Burjuntiu na Meshchemi Visočkoj, ukinusmo, premda Turczy Neimarovich Mujaga ossobito, i dan danashgni rexe. Manastir pak 1833. Anno Guardia-natus R. P. Antonii Knezovich tertio, curam Fabricae gerente R. P. Stephano Marianovich actuali Provinciae Custode Meritissimo, ad invidiam omnium praesertim Turcarum, dosti puste mućicze vidivshi, i straha od nevirni Turaka podnesavshi, s-pomochu Boga dragoga, i S. Ive Karstitelja, superatis omnibus ter-riculamentis et inimicorum difficultatibus načinismo. Expensas hujus Fabricae novae fuse descriptas manu et calamo praefati R. P. Stephani Marianovich invenies in peculiari libello, qui apud Sacristam hujus Conventus asservatur. — Circa festum Natae anno hoc odde Mahmut Pasha iz Bosne s-Voiskom, a misto gnegna dojde Dahut Pasha s-malochom Nizama iz Bagdata sive ex Babilonia. Imase znati Vezir ovi bioje valde potens et haereditarius Princeps in Babilonia prout nunc Memed Allia in Aegypto, aliquo tamen modo dependens ab Imperatore pak kad czar započe Nizam stavljat in suo imperio offensus terse rebella, i czaru izposlua izpade: czar sh-gnim shest punni godina raht xestok imade, i pak sladatatga nemoxe, dokse on sam percussus fato quodam sibi in somniis apparente nepodloxi, i u ruke czarru nepridade. Darxaga zatim czar mlogo vrimena kano privatu personu kodsebe u Stambolu na probi, i smotrivshi zâr sufficientia in illo emendationis specimina poslaga u Bosnu za Vezira, gdise pre-vech ruxno, i nevaljalo vlada, kakochemo bolje dolli nixe pod godinom 1834. razumit, ovebo godine na 14. augusta dixese s-Bosne darveni Bogh xabah.

1834. Na 16. Aprila godine ove bi učignen u Suttiskoj drughi Congregation. ....Na ovomu Congregationu odregena bishe dva Redovnika put Rima, i Beça tojest o. P. Fra Ilia Starčevich Ex-Difinitur, i actuali shekretar od Provinciae o. P. Fra Marian Shugnich eo unice fine, da zaprose od s. o. Pape Gargura 16. sad srichno kraljujuchega, i carkvom opchenskom Vladajuchega jedan Collegium gdigod u Talianskoj za nashe Diake. Ma buduchi o. P. Fra Ilia obran bio od Provinciae za Commissara Stareshina Reda nedademu dugo zadarxavatsе u Rimu, vechmu zapovidi da birdem⁶⁾ u Provinciu idde, i poslove injuncti sibi officii oprema. Shekretar sam ostavshi quantum potuit circa collegium egit ultimo nihil obtinuit, praeter spem unicam in 24 clericis ad Italiam futuris temporibus suscipiendis. Nota bene, josh od priashgni vrimena primali su Talianczi Fratri na priporuku Propagandae nashi 6. Diaka na Studia, i brighu od gnia imali kano od svoji vlastiti do suppressi(o)na Francuzkoga. — Dojde s-Dahut Pashom jedan valde cultus Vir nomine Bartholomaeus cavalier de Epiro Echim-Basha Vezirev, Romani Pontificis, et plurium Cardinalium authographis testimoniis instructus, koga Biskup nash krizmu tada u Saraevu činechi vidioe: pokazoseje takoger onda prid Biskupom veliki zakona Catholičanskoga obsluxitelj Missu svako jutro

¹⁾ Bir zeman = neko vrijeme.

²⁾ Jeziet = patnja.

³⁾ Hodaja = soba.

⁴⁾ Mahl = blago, novac.

⁵⁾ Ukajetiti = zavesti u zapisnik, registrovati.

⁶⁾ Birdem = odmah.

slishajuchi, mlogovarstne devoczione pokazujuchi, i Biskupa naiposlie molechi, daga pro interim za svoju ovčiczu poznadu, a dache on guia za svoga Pastira. S-ovim svojim Liczumirstvom Vuk pod ovčiom koxom privari Biskupa, zatim dishcrete, termu nashu kuchu u Saraevu, durante Dahut Pashae in Bosna gubernio, za pribivagne dopustismo. Megiuto ovoga istoga vrmena zametnuse jedna sasvim ruxna dava megiu Sherifiom, i Fratrima Manastira kreshevskoga porad desetine, i vartla vishe Manastira po o. Fra Jeri Maroevichu nanovo ozirachena¹⁾, i jur pria na godinu s-hiljadu grosha odkupita, Sherifia kano actuali Emin kreshevski zapita od Fratara za desetinu, i Tapiu novoga vartla gr: 1500. Fratrimase vigiashe desetina prevech skupa, a Tapia nepravedna, buduch gniova zemlja od Fetta czarskim Fermanima provigiena, zato nektishe brez murafe²⁾ prid Vezinom na pitagne Sherifiino priklonitse, vech tri Fratra, i mloghi ljudi parvi od Kresheva, oddoshe u Saraevo. Vezir kako god nikakve dave odkakoje u Bosnu dosho za rasudit primio nie sebi, tako nekti ni ove Fratara kreshevski, vech je pridade gniovu davučii Sherifii, koji tada neznajuchi Vezir svoga posla svim Bosanskim Pashalukom s-Allaj-Begom Babichem upravljashhe. Sherifia za ukazat svoju praepotentiu zaiska od Fratara 7500, a Ivana Besheru kneza baczi u tavniciu, i podmuče zapovidi dase sutra dan pria zorre na aççik vishalima obisi. Fratri consternati gneshto ob nimium excessum peccuniae, qui ab ipsis petebatur, gneshto pak porad Ivana u tavniciu baczitoga uzeshhe pro suo apud Vezirium agente gorri spomenutoga Cavaliara Echim-Bashu Vezireva, qui strenue quidem egit causam Franciscanorum, ast nihil efficere valens, offensusque partim quod Vezirius litem dirimendam Sherifiae commiserit, partim quod Sherifia Ioannem Beshera suspendio enecuerit, basphemavit Sherifiae quidquid ipsi ad buccam venit: Sherifia detulit eum Vezirio, eumque Vezirius horribiliter corripuit, cui Echim-Basha reposuit: onno shtoe Sherifia, ja do sahta bitti mogo. Evo shtose izlexe iz dave za nishto izpočetka darxane. Echim-Basha ejuravit fidem, Beshera prav izgubi glavu, Fratri, i Kreshevljaczi misto tri, dadashe 15. kesah Sherifii. Novom Turčinu nadishe Sarailie imme: Nuri-Begh-Effendia, koi pribolivshi rannu odde u Stambol sus deque učinivshi sve pokuchstvo u kuchi nashoj Sarajskoj na toliko, da se oche za popravitju in et externe vishe od 500. grosha, a nemalim nehode sasvim i kucha u begluk, daju pomlja o. P. Fra Stipe Marianovicha kod Sherifie nebiashe u sigurnost postavila, i s-pomochu obilne desnicze o. P. Fra Petra Babaicha jur difinitura iznutra, i izdvora takoger popravila.

Dvi stvari notatu digne od gorri spomenutoga Barthola de Epiro ovdi bilixim, nekse znade sera serio posteritas vladat za nebit privarena od prilični Vukova u koxi ovčioj, kò shtosmose mi u gnemu privarili. Parvo indi znatse ima, daje on roddom iz Napulje nobilis, et verus professione catholicus bio, pakse per pravos seculi corrupti socios zacarbonario, i protiva kralju svomu s-mloghim drughim rebello hotiuchiga dethronizat pak zatim i ubit: kralj ovo gniovo priopako viche doznavshi multos cepit et ultimo supplicio affecit, sam uteče opaki Bartho, u Tursku zemlju uzkoči, Dahut Pashi pristupi, i gnemuse za Echima prodade koga ni učio, ni zno, nie. Niese indi čuditi, daje virru pri-

¹⁾ Oziratiti = obraditi.

²⁾ Murafa = parnica, rasprava.

varnuo, buduchju davno skrovito Carbonar postavshi, zaniko. Drugo ovi isti virre, i zakona Boxiega pogarditelj, jestnas privario vehoma strashno uznavshinam 7. ravni kesa sub praetextu, da nam Ferman na novu gragiu iz Stambola od Czara dobavi, misto koi novacza dadenam obligatorias, da akonam Ferman nedobavi, dache novcze vratit: megiuto kadse naopako poturci sve zanika ogovor donosechi, da novczi u gnega nisu, vech dajije prido Veziru, i tako propadenam kod gnega ravni 7. kessa. Kakoseje pak ova privara dogodila tkolie od gne pravi uzrok bio, dugobi bilo izpisivat, ideo totum missum facio consulere volens brevitati, et plurium parcere honori; tebi pak, koji ova shtiti budesh, nek zadosta bude, parvo barxe nikom nevirovat, drugo maturo et provido judicio gledat, kogachesh na Turske za fructuose opremit poso poslat, kapie. Davno, i svisnoje rečeno: nie svačie iz pod sella pjevat.

1835. ....Die 21 Martii quidam Miri-Allaj idest Mareschallus Saraevium appullit, cui obviam praeter Alaj Metropoleos ipse Vezirius Dahut Pasha processit. Is ordines pro Bosnensibus aliquos tulit, ac militiae Regulari juvenibus inscribendis institit actu, sed re infecta redivit.... Posli dolazka Dahut Pashe dojde na Bosnu za Vezira Hamdi-Vegjhi Mehemed Pasha iz Biograda, i po skoro početomu običaju sidde u Sher-Saraevu gdi varlo zamalo siddio jest: primistibo stoliczu po zapovidi Sultan Mahmuta czara svoga iz Saraeva u Travnik gdje josh od stari vrimenta običaj bio da pribivaju Veziri. Probabilius pride u Travnik zato, da Kraishniczima, koise tada uzdigli biau armata manu nektijuchi Gedit Nizama ukabulit, protiva Sher Saraevu, s-kojim imo sasvom Bosnom eotum temporis darmashe Bosnom Sherifia, i Babich-Allaj-Begh, put pripriči. Jur biau Kraishniczi do Skopja doshli robechi i palechi nesamo sella neboghe Raje, nego i ocxake Begha koi sh-gnima proti Veziru, i Sarajliama poch nektishe. Svoj kollikoj pobuloghi ovoj uzrok bioje Alli-Pasha iz Zvornika zabit od Bieljene dolli pokraj Drine, koga josh u Februaru godine proshaste, da Krainu umiri, Vezir posla, ama Alli Pasha misto mira uxbuni u Kraini malo i veliko tako vishto po zanatima vraxiim, dase svi kolliki sh-gnime ujedinishe, i protiva Veziru u Travnik pojdoshe, aljim losha sricha priskoči, jerboi Vezir s-Toczkom, i Nizam Vojskom pod Vrandukom vishe polja Oraovičkoga dočeka, i ondise sh-gnima xestoko uddari, mloghe issiče, i pod Alli-Pashom ubivshi Bedeviu, reliquos in fugam egit. Videns Alli-Pasha socios partim caesos, partim in fugam actos, pobixe, i dok Vezir s-Vojskom snide, onse u Bieljeni umeterizi terse iznova s-Veziroim pobbi, al zaludu jerga Vezir pridobi, xiva uffati, i svezana s-mloghim drughim ceu infame scortum u Stambol czarru posla. Posli dakle pridobivenoga, i u Stambol czarru poslanoga Alli-Pashe, dojde mloga Nizam Voiska u Bosnu, kojase i dan danashgni u Bosni nahodi, nitse zna shta čeka, kadliche otich. Boshnjaczi defacto fluctuant premdase apparenter Nizam u kajeli vide quid autem futurum divinare nemo scit. Propter Adventum Nizam in Bosnam nihil prorsus boni nobis accessit, in nullo namque alleviati sumus, da pačce zulum vechi u danczima ossobito, i nikim novim nametima, koi pria doshastia Nizama nisu bili u Bosni, podnosimo; jedno jedito shtosmo mirnii od sarosha¹⁾, pjanacza i zli ljudi.

1836. Na 2. Maja u Suttiskoj darxan bi parvi Congregation na kom ovdii u nas obran bi za Guardianu o. P. Fra Stipan Marianovich....(Vir) summa in-

¹⁾ Saroš = lump.

dustria, zelo, perspicacia, dexteritate, atque perpetua vigilantia con(spicius)...
 Currenre hoc ipso anno, epidemicus, Cholera dictus, morbus, longe, lateque gras-
 sabatur, multos mortalium eripiens, in primis Saraevii. Quo infectus, fidelibus
 Sacramenta sedulo ministrans, R. P. Boventura Benich à Çaticchi Definitor actua-
 lis, victima cecidit charitatis, qua Parochus Salinarum. — Eodem tempore in
 districtu Vissokiensi plura latrocinia et per consequens homicidia contigere. Hinc
 Judex Vissokiensis cum Vezirii delegato per omnes pagos vadimonia statuerunt;
 ut videlicet vicinus pro vicino vadem se interponat, quod nolit deinceps simile
 quid patrare. Qua occasione conati sunt in obversum privilegiorum à Sultano
 nobis concessorum, ac exemptionum hoc negotio etiam Nos irretire, ut Guardia-
 nus pro omnibus sub tecto Conventus vadem sponderet; diu litigando, et ultimo
 ipsis Ferman seu privilegium a Sultano ostendendo, immunes mansimus ab hoc
 illorum Tevtish. — Hoc eodem anno 1836 adeo tristem in modum pruina omnes
 fructus, et vineas tota hac regione decoxerat, ut vix quidquam deprehenderetur
 ex iis vel pro sola degustatione....

C.

1836 Ove godine na 16 Augusta Vedži-Paša Bosanski Vezir posiče dva
 Bosanska prednjaka Imz Efendiu Vladaoca Banjalučkog, i Mustaj Bega iz Duvna
 zvanoga Teskeredžiu, zarad njiovoga protiva caru odmetnutja, a s Kraišnicim
 porazumljenja da protiva Paši Bosanskom ustanu. — Na 13. Novembra iste
 godine u Travniku na doljnoj Čaršiji posēčen biaše Amet Beg Ljubunčić a Livno.
 Ovi Amet Beg bioje uz Usein Vezira Gradačevića Binbaša proti caru, i posli za
 cara bio okreno, al naopako pose počē s' Livnjacim bunu dizat, i tako glavom
 plati....

1837. Ove godine Prsvitli G. Fra Rafo Barišić Vikar Apoštolski, na 14 Jula
 pridade slideću statistiku puka kerstjanskoga u Bosni:

In Districtu Kreševiansi: pagi 244 domus 4438. Communicantes 18053.
 Non Communicantes 12107. Universim 30.160. Confirmati 2942.

In Districtu Fojnicensi: pagi 426. domus 7283. Coñunicantes 31.566.
 Non Coñunicantes 20.560. Universim 57,126. Confirmati 4,890.

In Districtu Sutiscensi: pagi 205. domus 5643. Coñunicantes 25118,
 non Coñunicantes 14,126. Universim 39244.

Status Vicariatus Bosnensis summa: pagi 875. Domus 17,364. Com-
 municantes 74737. non Communicantes 46793. Universim 121,530.

Ove godine na 25 Aprila bi učinjena Congregatio u Fojnici: ovdī gvardian
 O. P. Fra Stipan Marianović bivši Čuvar.... Meštri: Djački O. Fra Andria
 Barukčić. Dječinjī: O. Fra Juro Čović.... Na 15. Januara Vezir Vedži Paša
 posiče tri Turčina Kraišnika u Travniku zarad bune pria rečene. — Na 1. No-
 vembra iz Kraine dovedoše Arnauti Mustaj-Bega, i svu njegovu tevabiu, priko
 40 kipovah, žena, Dēcuh, Voloveh & i sve njegovo. Drugog pak Bega Osmana
 Beširevića tako isto u roblje dovedoše. Ovi Bezi biaše u selu Vojkovići kod
 Starog Majdana, ajducih, Janjičari, Bašeh, da pače pērvih buntovnicih protiva
 Nizamu, i kapetanu Staro-Majdanskomu. Na 18. Novembra dovedoše ženu Imz
 Efendie, koga lane posikoše, i još pet Familia drugi, u roblje, a imanje okreniše
 u Begluk (:ad fiscum Regium:). — Na 21. Novembra Umri Alaj-Beg Kuprešak

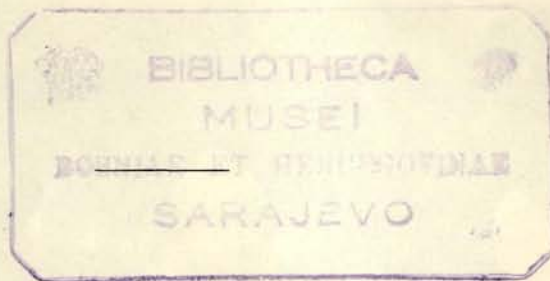

u Tavnici Travanjskoj, koje takodjer u buni bio s' Kraišnicim. — Takoje onda kruto vrime bilo, da samo štoje jedan Ciganin promolio glavu da vidi Bega Beširevića, i upitoga kakosi, glavom jest platio. — Na 6. Decembra dovedoše Murat Kapetana Beširevića u Travnik, koje bio kapetan od Ostrožca, i s' Kraišnicim u buni.

1838. U Januaru ove godine posla Vezir Vedži Paša od onih koisu bili u buni s' Kraišnicim priko 49 kipovah u surgun¹⁾, tamo nekud k' Stambolu. — U Januaru na 3. obesi Paša Četiri kerstjanina, medju kojim biaše Kosta Arambaša, koje 8. godina ajduk bi(o) u Kraini. — Ove godine u Februaru Vedži Paša po Carskim Fermanim dade Fratrīm Bosanskim jednu lipu Buruntiu, u kojoj iste po Carskim Beratim proglašuje meaf od svih danakah. ....Na 22 Jula posta Meklubdži Efendia Vezirov Dvoranin, zabitom u Livnu, medjuto zovnega Vezir k' sebi u Travnik, i kad je bio na Skopju onda tatar potegne sablju, i odvalimu glavu, i to po zapovidi Vezirovoj, zaštoje svaka piso kojagodje Vezir činio, i slao u Stambol²⁾.

¹⁾ Surgun = progonstvo.

²⁾ Doštampavajući ovaj Ljetopis smatram se dužnim još jednom osvrnuti na njegove pisce, te tim neke točke u Uvodu bolje precizovati. Prvi je dio bez sumnje napisao Benič, drugi Franjić, a treći Marijanović. U četvrtome je dijelu Mikić A. preuzeo iz Nedićevih bilježaka, a možda i C., dok će B., što se nalazi i u posebnome spisu, potjecati od nekoga drugoga, svakako savremenika, po svoj prilici od — fra Ilije Starčevića. Još nešto! Ovaj sam Ljetopis bio u prvi mah priredio za Starine Jugoslavenske Akademije. Ja sam ga tada bio cijela prepisao. Ali kasnije sam ga na želju Jugoslavenske Akademije skratio, izbacivši manje vrijedna pripovijedanja i stavivši namjesto izbačenih dijelova po tri točke. Međutim izlaženje Starine zapne. Uslijed toga sam ga povukao i predao na štampanje Glasniku Zemaljskoga Muzeja u Bosni i Hercegovini.

Гробни натпис браће Радиловића у Чадовини.

Die Grabinschrift der Brüder Radilovići in Čadovina.

Написао **Владислав Скорић.**

Прије више година саопштио ми је г. др. Владимир Ћоровић, садањи универзитетски професор у Биограду, да се у рогатичком крају сјем гробнога натписа Махмута Бранковића, налази још један муслимански гробни нишан са ћириловским натписом¹⁾. Г. Ћоровић ми је казао и име села, гдје се нишан налази, али сам га ја заборавио. Трагајући доцније сазнао сам, да се налази у селу Чадовини. Неке године сам отишао тамо, па премјерио и фотографисао нишан и снимио натпис на њему.

Локалитет, на коме се налази гроб, и данас је гробље оближњих муслимана. Налази се одмах испод куће браће Џанановића, Нурије и Хамида, а зове се Чајир Хаџибеге Ајановића.

Гроб је обиљежен са два камена, једним више главе, а другим код ногу. Размак између једнога и другог износи 280 *cm*. Оволики размак, који знатно надмаша дужину мртвога тијела у гробу, карактеристичан је за старе муслиманске гробове, који се зову шехидски. Линија, на којој се налазе гробни биљежици, показује правац З. Ј. З. (глава) — И. С. И. (ноге).

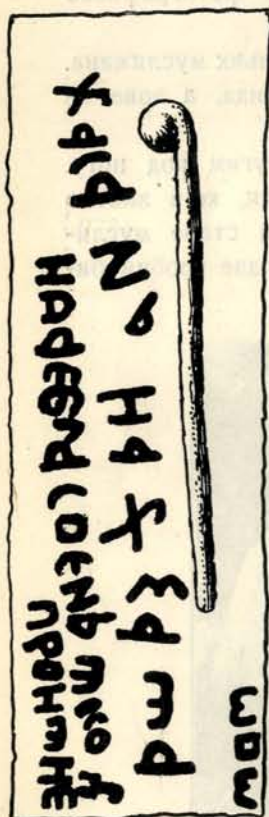

1. Слика.

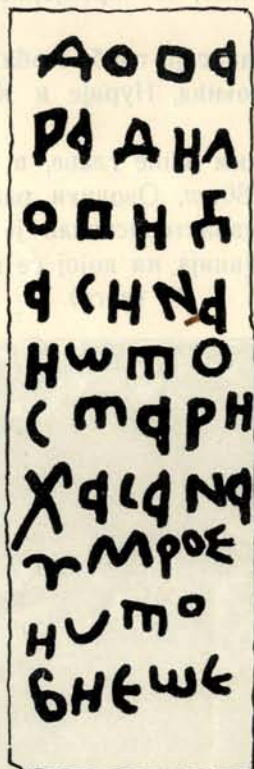
¹⁾ Још раније објавио је тадањи кустос сарајевског музеја г. др. Карло Пач у Гласнику Зем. Музеја од 1910. на стр. 203. прву вијест о овоме натпису.

Камен више главе је четворострана призма, из које се горе диже округлао врат. На врату стоји сарук, који се завршава једним пупком. Хоризонтални пресјек призме није чисто квадратичан, јер стране нијесу једнаке ширине. Призма је и иначе неправилна, пошто јој стране нијесу паралелограми, него имају облик високих трапеза, који се у горњем дијелу сужују. Доња (при земљи) ширина призмних странâ износи просјечно око $38\frac{1}{2}ст$, а горња (при врату) око $29ст$. Призма је висока $94ст$. Висина врата је 6 , а његов дијаметар око $21ст$. Сарук се састоји од 9 косих гужви. Висок је 18 , а у промјеру има око $30ст$. Пупак над саруком иде у висину $7\frac{1}{2}$, а у доњем промјеру има $12\frac{1}{2}ст$. Цијели камен има висину од $125ст$.

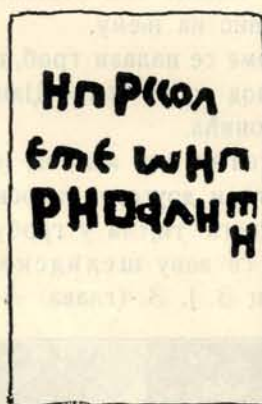
И биљег код ногу је четворострана призма, која се завршава пирамидом са заобљеним врхом. И код овога биљега су стране високи трапези са доњом ширином од неких 36 , а горе $28ст$. Призма је висока 93 , а пирамида око $20ст$. На све четири стране пирамиде налази се по средини по један пупак у форми половине кугле са промјером од $7ст$.

Слика 2.

Слика 3.

Слика 4.

Слика 5.

На камену чело главе је на све четири стране утесан у камен натпис, и то тако, да на три стране редови натписа иду хоризонтално, а само на четвртој писмена иду вертикално одозго на ниже. На овој страни је рељефно изражен штап са квргом у горњем дијелу. На једној од осталих трију страна иде по-

пријеко кроз редове писмена рељефно израђена крива сабља, која је при врху шира, него при балчаку. Обадва ова лика, штап и сабља, долазе врло често на шехидским гробовима. Сабља је свакако обиљежје војничкога сталежа, коме је покојник припадао, а штап ће означавати његову судску власт над поданицима.

Премда су писмена натписа разговоријетна није га лако читати. Ковач — да се послужим средњевијековним изразом — који је урезивао натпис, није био вјешт писму, а ни онај, који је ковачу дао нацрт натписа, рекао бих није много одмакао од њега. То се нарочито види код неких писмена. Писмо Ђ на пр. израђено је час као ч (ахмата мјесто ахматъ на 1. стр.), час као о (Аооџ мјесто Аьоџ на 2. стр.). У ријечи ахмата (1. стр.) писмо М је помјерено из свога правог положаја за 90°. Писмо € је стављено једанпут мјесто к (3. стр. други ред). На 4. страни у једанаестом реду је испуштен један крак од писма т. Но сјем ових грешака, које се лако дају исправити, има их и већих, те су ми неколика реда остала непрочитана.

Ни распоред текста није како треба, већ су му дјеломично ријечи разбацане по разним странама. Исту ову особину показују и неки натписи средњег вијека.

При оваквим недостацима нијесам могао прочитати цијели текст. Оно, што сам прочитао гласи овако:

(1. стр.) Х4С4НЬ Н 4ХМ4ТЬ (2. стр.) Аьоџ Р4АНЛО оНџ4 СНН4....
СТ4РН Х4С4НЬ ХМРО €.... БНЕШЕ (4. стр.) €РЬ БНѡ.... .. Vоо€К
С4 ЮН4ЧЕЮ..... Н НЕГОоџ БР4Т4 4ХМ4Т4. ПЕЛНІСЕ Ж4ЛОСТН Р4АН
ПНС4ШЕ (1. стр.) ѡоѡ. Н А4 € БЛ4С0€ЕНЬ ТІСО ЖЕ ПРНТН (3. стр.)
Н ПРОКЛЕТ КѡН ПРНѡ4ЛНТН.

Гледајући на карактер писмена — у колико се због невјеште израде може о томе говорити — натпис је из 15. столећа. А пошто је њим обиљежен гроб људи муслиманске вјере, он би спадао у другу полу тога вијека. Но није искључена могућност, да датира из 16. столећа. Сјем карактера писмена пада у очи и форма имена Ахмат. По Даничићу¹⁾ се та форма јавља у другој поли 15. и у 16. стољећу. Хрватски (Мрнавић) и дубровачки (Гундулић) писци употребљавају форму Ахмат још и у 17. стољећу.

Презиме Радиловић је врло ријетко. У Даничићеву Рјечнику га нема никакo. Ради тога мислим, да се сви подаци, гдје то презиме долази, могу односити само на једну и исту породицу. А нарочито и стога, што су сви спомени на Радиловиће из истoга краја, из некадање државе Павловића.

Први пут се име Радиловића спомиње у даровном писму босанскога санџакбега Гази-Исабега, које је он издао 1461./2. (866. по Хиџрету) оснивајући на територији данашње сарајевске чаршије један гостињац. За његово издржавање оснивач је завјештао велике комплексе земаља у Сарајеву и околo њега. Одређујући границе дарованих земаља на сарајевској територији спомиње он земље Радиловића као граничне. Пошто је Сарајево од тада претрпјело великих промјена тим, што су се тадање њиве и ливаде доцније претвориле у варошке махале са дућанима и кућама, скоро је немогуће снаћи се у границама Исабегове даровнице и иоле тачније одредити границе његова вакуфа. Ипак, на основу доцнијих докумената, констатовао сам, да су земље Радиловића биле на

¹⁾ Рјечник из књижевних старина српских, књ. I. стр. 20.

сјеверној страни Сарајева, од прилике ондје, гдје је сада Ђурчића Бријег, улица Логавина и Пањина Кула.

Скоро у исто вријеме, 1466., спомињу се у тестаменту госта Радина међу његовим слугама браћа Радиловићи, Радосав и Вукић¹⁾.

Иза тога за пуних сто година нема спомена ни о земљама, ни о члановима породице Радиловића. Ваљда им се замео траг, било што су преласком на ислам престали се презивати хришћанским презименом или што су изумрли. Али се спомен на њих очувао у имену њихових земаља у Сарајеву и крај њега. Њихове се земље спомињу у неколико судских аката из 1565./6. (973. по Хиџрету). Њиховим именом се зове, као и у Исабеговој даровници, у актима један комплекс земље на сјеверној страни Сарајева испод брда Грдоња, који се комплекс зове час село (кагије), час комплекс земље (mewzu), час земље (jerler)²⁾. Тај се комад земље простирао, рекао бих, од потока Пируше према западу. Далеко према сјеверу и према брду Грдоњу није допирао, нити је стизао до потока Кошеве, јер га је тамо и око Грдоња дочекивао чифтлук Пребил. Средњи дио села Радиловића била је махала Бардакчије.

Много касније — скоро за 150 година — спомиње се још једанпут село Радиловићи. Године 1711. (1123. по Хиџрету) наведено је име села Радиловића у сарајевској нахији у једном попису босанских спахија. Оно је било у тимару Курд-Алије чауша босанскога везира³⁾.

Резимирајући досадања излагања види се, да су Радиловићи живјели у држави Павловића, којој је сјем осталог припадао сарајевски и рогатички срез. Они су били мала властела породице Павловића и имали су својих земаља и у Борчу (рогатички срез) и у Врхбосни (сарајевски). И гост Радин је био једно вријеме човјек Радосава Павловића. Премда је Радин доцније прешао у службу Херцега Стјепана он је и даље подржавао везе са људима војводе Радосава. Тако су ваљда прешли к њему и Радиловићи, Радосав и Вукић, а други су остали код војводе Радосава. Ови су задржали своје баштине у Борчу и Врхбосни и даље, па су их имали и пошто су Турци заузели те крајеве, а они прешли на ислам. Чадовина је била у њиховој баштини, за то су Хасан и Ахмет ту и закопани. Мало је додуше необично, да двојица људи леже у једном гробу. Сјем ако нијесу укупани један поред другог, а гробни биљези постављени само над једним гробом. Или уопће нијесу ни закопани ту, него су над кенотафом постављени биљези.

¹⁾ Dr. Ciro Truhelka, Testamenat gosta Radina. Гласн. Зем. Муз. 1911. стр. 367.

²⁾ Протокол (сиџил) сарајевскога суда од 973. године (по Хиџр.) стр. 237., 313., 395. и још неке.

³⁾ Попис је био власништво породице Тескередића у Травнику, па га је недавно купио архив сарајевскога музеја.

Résumé.

Das Dorf Čadovina im bosnischen Bezirke Rogatica beherbergt ein eigentümliches Grabmonument. Das Eigentümliche besteht darin, daß das Monument seiner Form (mit Turban) nach den Typus moslimischer Grabmonumente vorstellt, merkwürdigerweise aber nicht mit einer arabischen, sondern mit einer serbischen Inschrift in cyrillischen Lettern versehen ist. Die Inschrift erwähnt zwei Mitglieder der Familie Radilovići, die Brüder Hassan und Ahmet.

Radilovići gehörten dem bosnischen Kleinadel des 15. Jahrhunderts an. Das erstemal werden Radilovići, aber als Christen, im Testamente des Gost Radin erwähnt. Fast zu gleicher Zeit wird in einer türkischen Urkunde des 866. Hedschra-jahres (1461./2.) eine Lokalität im Gebiete des heutigen Sarajevo nach ihrem Namen Radilovići benannt. Dieselbe Lokalität wird auch 100 Jahre später in türkischen Gerichtsurkunden erwähnt. Letzte Erwähnung geschieht in einem Verzeichnisse der bosnischen Spahis vom Jahre 1711.

Die Inschrift selbst dürfte der zweiten Hälfte des 15. oder der ersten des 16. Jahrhunderts angehören.

Rezultati otkapanja neolitskog naselja u Donjoj Mahali kod Orašja na Savi.

Broncani nalaz u Novom Gradu kod Bos. Šamca.

Die Ergebnisse der Ausgrabung der neolithischen Ansiedlung in Donja Mahala bei Orašje an der Save. Ein Bronzefund in Novi Grad bei Bosn. Šamac.

Napisao

Dr. M. Mandić.

I. Donja Mahala.

Široka dolina rijeke Save između donjeg toka Vrbasa i Drine — bosanska ravna Posavina — poznata je u arheologiji po dvama nalazištima prastare kulture: Donjem Klakaru kod Bos. Broda, naselju iz mlađeg kamenitog ili neolitskog doba (oko 2.500 god. pr. I.¹), i sojeničkom naselju u Donjoj Dolini niže Bos. Gradiške, koje je cvalo od broncanog do svršetka latenskog doba t. j. od 13.—4. vijeka pr. I.²). U najnovije doba, popravljajući nasip za obranu od poplava Save, naišao je inž. A. Scheiber na treće posavsko naselje na »Kućištima« kod Donje Mahale (u maju 1925. god.). Prijavio je to Prehistor. Odjeljenju naših Muzeja donesavši ujedno nekoliko iskopanih predmeta od gline i kamena.

Odmah je otposlat na lice mjesta Dr. J. Petrović, koji je o tome podnio prethodni izvještaj u Glasniku Zem. Muz. za god. 1925. (str. 137.—140.). Taj izvještaj, sastavljen na njem. jeziku, sadrži opis toga neolitskog naselja. Opisu je dodana skica za orijentaciju i slike dotada nađenih predmeta, pa nije od potrebe, da se ovdje ponovno opisuje.

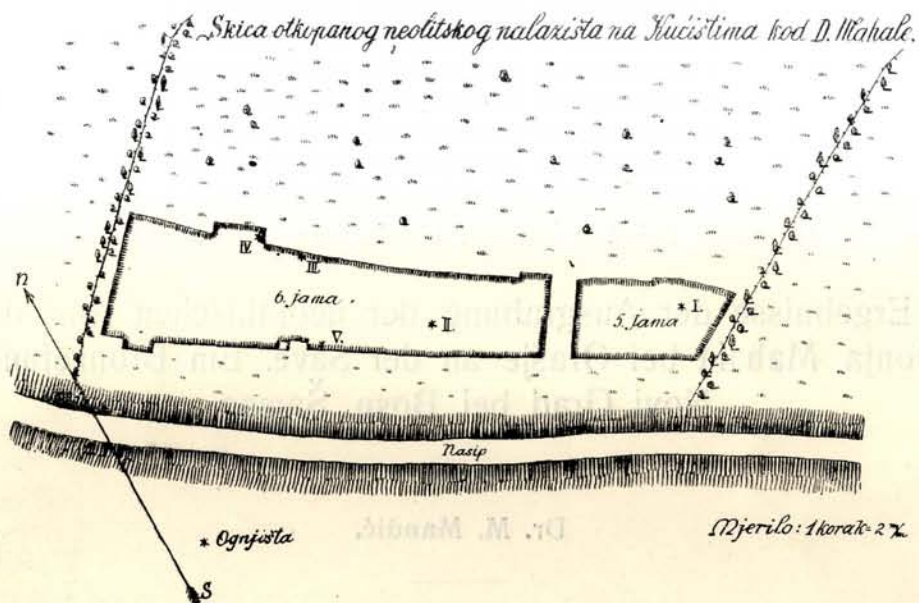
Neprestane kiše i velike poplave lanjskog ljeta (god. 1926.) sprečavale su svaki rad na terenu, pa se jedva moglo i pomišljati na sistematsko otkapanje ovog naselja.

Istom u augustu rečene godine zaputio sam se s muzejskim preparatorom T. Grossmannom u Orašje na Savi (kotar brčanski). Tu smo se zadržali heftu dana otkapajući mjesta, koja su nam se činila i po formi i po sadržini najmar-

¹) Otkopao ga je i rezultate otkapanja objelodanio Dr. Č. Truhelka u Glasniku Zem. Muz. god. 1906. i 1914.

²) Rezultate prigodom otkapanja publikovao je Dr. Č. Truhelka u Glasniku Zem. Muz. god. 1901.—1904. i god. 1914.

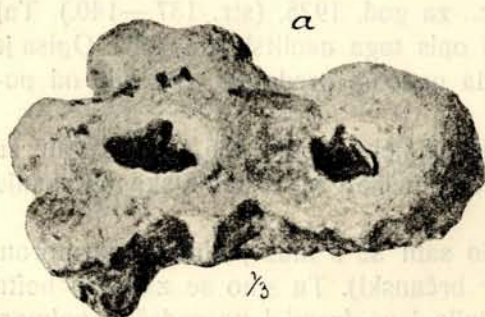
kantnija. To su 4 ognjišta u 5. i 6. jami na jugoistočnoj strani (v. priloženu skicu). Jame su već bile prilično otkopane, jer se iz njih odvažala zemlja

za nasip, pa je otkapanje išlo mnogo brže nego što smo se nadali. Ozgor je bio naslagan riječni mulj, što ga je nanijela Sava, ispod toga kulturni sloj, a niže pijesak i šljunak. Sva 4 ognjišta prekopali smo do $1\frac{1}{2} m$ u dubinu t. j. do samog živca. Ujedno smo ustanovili, da se je naselje prostiralo u dužinu 300—350, a u širinu 50—60 m od NE—SW. Od Donje Mahale bilo je udaljeno ne pun jedan kilometar.

Pod svakim od spomenuta 4 ognjišta bilo je različitih predmeta od kamena i gline, pa mnogo životinjskih kostiju. Na jednom smo ognjištu našli komad od zemljane peći sa 2 rupe, d. 17·4, š. 13·5 cm (slika a k tabli II.).

κ Tab. II.

Iskopane predmete svrstaćemo prema gradi, od koje su napravljeni.

Najviše ih ima od gline. Od toga materijala izrađeno je mnoštvo posuda za kuhinjsku upotrebu. Dobre zemlje za posude ima i danas na »Strugi« kod D. Mahale, a da bude tvrđa, primiješana joj je i druga vrsta, koje je bilo negdje u blizini.

Neće biti od potrebe da se ovdje nabraja sve, što je iskopano i u inventar naše Prehistor. Zbirke uneseno; biće dovoljan opis probranih i karakterističnih objekata, koji su predloženi na tabli I. i II.

Na tab. II. ističu se 2 čitava lončića. Prvi je od njih narebran (sl. 1.), a ima 3 probušena uha, kroz koja bi se vertikalno provlačila kanafa za lakše

nošenje. Visina mu je 8·8, promjer grla 7·0, trbuha 11·9 i dna 4·0 *cm*. Sličan je jednome lončiću, koji je iskopan u Klakaru, samo je nešto niži i slabije ornamentiran; sve u svemu uzevši rijedak je to primjerak u našim krajevima. Drugi je lončić bez ornamentike (sl. 2.); visina mu je 5·8, promjer grla 9·9, a dna 5·0 *cm*.

Od ostalih glinenih predmeta, koji su naslikani na tab. II., vrijedno je spomenuti: 1 komad lonca s uhom (sl. 3.), dugačak 16, a širok 15 *cm*; dvostruko uho od lonca (sl. 7.), dugačko 10·6, široko 5·5 *cm*. I to je u nas rijedak objekt ¹⁾. Na sl. 8. predočen je 1 glineni uteg; svega ih je nađeno 8, od kojih je ovaj visok 4·3 s promj. 4·8 *cm*.

Na tab. I.: najveći prešljen (sl. 12.) s promjerom 7·3 *cm* od 5 isto takovih bez ornamentike; kašika bez drška (sl. 11.), dugačka 6·3, široka 4·5 *cm*; 1 glineni uteg (sl. 13.), visok 5·0 s promj. 4·8 *cm*; dječija igračka u obliku sisice (sl. 14.), visoka 3·9 *cm*; probušeno kolešce (sl. 10.) s promj. 3 *cm*. Ostalo su fragmenti od posuđa što ornamentiranog (sl. 1.—7., 9. i 24.), što bez ornamentike (sl. 8., 21.—23.).

Sama tehnika ornamentiranja bila je posve jednostavna: ponajviše su oštrim šiljkom u mehkoj glini izbockane tačkice ili crtice u pravilnim redovima, a katkada je i noktima utisnut ornament ²⁾.

Mnogo ima predmeta i od kamena. Na tab. II.: 2 kamena za tucanje ili gnječenje (žita) i to jedan u obliku kocke (sl. 6.), dugačak 9·5, širok 7·7 *cm*, a drugi je (sl. 9.) dug 9·6, širok 7·7 *cm*; nadalje kamen u obliku crtala (sl. 5.), dug 10·5, širok 2·1 *cm*, 1 nuklej od kremenja (sl. 10.), dug 6·1, širok 4·6 *cm*.

Na tab. I.: 1 manji nuklej od kremenja (sl. 19.), dug 4·8, širok 4·5 *cm* sa 2 strugalice (sl. 15. i 16.); 1 čitav budak za obrađivanje zemlje (sl. 18.), dug 14·5, širok 4·3 *cm*. Još se je našlo 8 što čitavih što oštećenih budaka, pa 1

polirana sjekira od kremenja (sl. 17.), duga 9·2, široka 5·6 *cm*. Za poliranje oruđa od kremenja služio je brus od pješčanika (slika *a* k tabli I.), dug 29·3, širok 14·0 *cm*. Osim ovog najljepšeg primjerka našlo ih se ovdje još 2.

Životinjskih kostiju otkopano je u ovome naselju silesija. Ima ih i od domaćih i od divljih životinja.

¹⁾ Jedan primjerak našao je V. Celestin u neolitskom naselju kod Osijeka («Vjesnik hrv. arheološkog društva» 1896/7., tab. II., sl. 19. na str. 109.); posve je drukčije izradeno uho s dvostrukim otvorom, što ga je našao F. Fiala na Sobunaru kod Sarajeva (Wiss. Mitteil., I. Bd., S. 42, Fig. 5).

²⁾ Dr. A. Stocký (Pravek Země České, I. díl., str. 64.—75., Praha 1926.) ubraja tu izbockanu («vypichaná») keramiku u starije neolitsko doba, u kojem nalazi 2 struka uha kod Časlave.

K Tab. I.

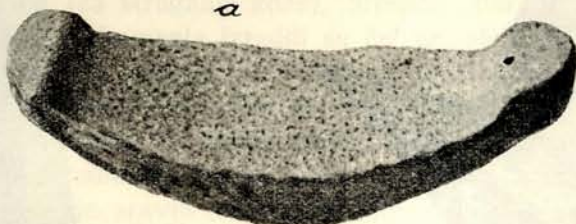
b

1/2

K Tab. I.

a

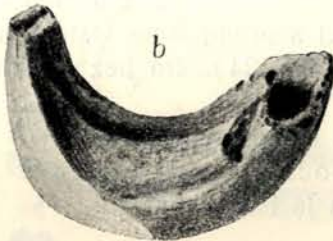

1/4

Od domaćih su životinja: zubi i to srednji dio desne donje čeljusti kozje (duž. 13cm); dio lijeve gornje čeljusti volovske (duž. 13·5 cm); prednji dio lubanje domaćeg psa u veličini čaglja (duž. 12cm) i kravliji zubi (lijeva strana gornje vilice, duž. 14·3cm, slika *b* k tabli I.)¹⁾.

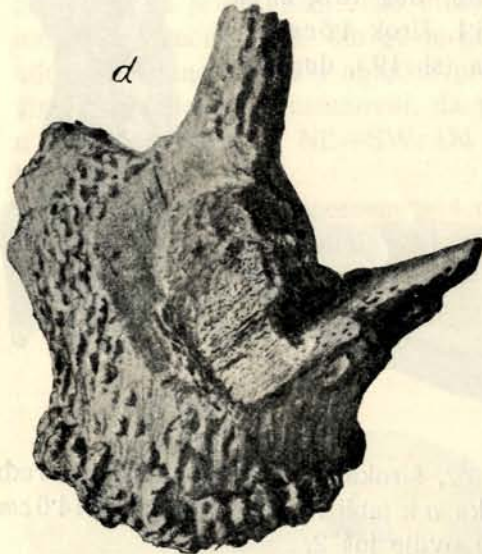
Od divljih su životinja: veprov zub, dug 8cm, debeo 3·4cm (slika *b* k tabli II.); životinjska nožna kost, duž. 46·5cm (slika *c* k tabli II.); obrađen komad jelenje rožine,

κ Tab: II.

$\frac{1}{2}$

κ Tab: II

$\frac{1}{2}$

$\frac{1}{3}$

dug 7·9cm i narezana ruža od ogromnog jelena (*cervus elaphus*) s promjerom 8cm (v. sl. 20. na tab. I. i sliku *d* k tabli II.)²⁾.

¹⁾ Determinirao naš muzejski kustos Dr. S. Bolkay, a kasnije g. O. F. Gandert iz Halle na Sali, koji za psa veli da je sojencički (*canis fam. palustr. Rütim.*).

²⁾ Po izjavi kustosa Dra S. Bolkaya ovo su dva jedina i najveća primjerka, što su dosada nađena u Bosni. Oba potječu od ogromnog jelena, koji je bio težak 200kg, visok 1 $\frac{1}{2}$ m, a rogovi su mu bili teški oko 18kg.

Pokusa radi naredio sam otkapanje i 7. jame, koja se stere par koraka sjeveroistočno od 6. jame. U isto doba se kopalo i na livadi, koja je udaljena 50—60 m sjeveroistočno od 1. jame, da se mogne ustanoviti, dokle se je prostiralo ovo naselje u širinu. Na oba mjesta osim neznatnih odlomaka od zemljanog suđa i životinjskih kostiju nije bilo ništa.

Da se napokon dobije u cjelini slika otkopanog naselja, spomenuću ovdje najznatnije od onih predmeta, što ih je (god. 1925.) darovao inž. A. Scheiber našoj Prehistor. Zbirci.

Najviše je tih predmeta od gline (60%), a ostali su od kamena.

Od gline su: 3 utega za mreže (v. 5·2—9·8 cm); 1 velika eliptična zdjela sa 6 izbočina po stranama, rekonstruisana (v. 8 cm, vel. os = 38·5, mala os = 28·3 cm); 3 konična prešljena (promjer = 6·2—7·6 cm) i 3 nožice od glinene posude (v. 8·3—11 cm). Ostali su različito ornamentirani fragmenti od zemljanog posuđa i to ponajviše izbockanim ornamentom.

Od kamena su: 8 strugalica od kremena (duž. 2·3—4·4 cm); 2 polirana čekića od serpentina (duž 8·5 i 10·8 cm, šir. 4·2 i 4·8 cm) i 1 odlomak od isto takvog čekića (duž. 9·2, šir. 3·7 cm); 2 brusa od pješčanika, od kojih je jedan čitav (duž. 33 cm), a drugi odbijen (duž. 18 cm); nadalje 1 polirana sjekirica od kremena (duž. 7·0, šir. 4·9 cm), 3 odlomka poliranih budaka od kremena (duž. 5·3—10 cm), 2 odlomka nožića od kremena (duž. 3·8 i 6 cm), 1 burgija od kremena (šir. 5·6) i 3 nukleja od istog kamena (duž. 3·2—4·3 cm)¹⁾.

Na osnovu svega ovog prikupljenog materijala može se sastaviti približna kulturna skica o životu prastanovnika Donje Mahale. Oni su pravili sve oruđe od kamena, jer nijesu poznavali metala. Mnogo im je kamenja dovaljala Sava, pa su se stoga i nastanili blizu te rijeke²⁾. Od toga su kamenja izradili gotovo sve oruđe za svagdašnju potrebu. Najviše im je trebalo tvrdog kremena, pošto su od njega odbijanjem komadića (nukleji) pravili sitnije oruđe kao: nožice, strugalice (za struganje kože), strelice, burgije i t. d., pa su ih onda ugladili. Od ostalog kamenja izradili su čekiće, sjekirice, kamenje za tucanje ili gnječenje, budake i brusove, na kojim su gladili oruđe od kremena, pa je svaki brus onako istrošen, kako prikazuju priložene slike.

Sav taj posao obavljali su u toplije godišnje doba pod vedrim nebom.

Za svoju kuhinju izradili su silesiju glinenog posuđa, kojega se u D. Mahali najviše našlo. Od te zemlje pravili su još: prešljenove, utege za ribarske mreže, pa igračke za svoju djecu, za koju su se dovoljno brinuli. Glineni utezi pritezali su mrežu u vodu, a ribe je bilo dosta u Savi. Osim toga hranili su se mesom od ulovljene divljači. Meso su što pekli, što kuvali na vatri, koju su već znali praviti.

Divljači je nekada bilo ovdje mnogo, sudeći po nađenim životinjskim kostima. Sva okolica ovoga kraja bila je u to doba obrasla gustim hrastovim

¹⁾ Slike ovih predmeta donio je Glasnik Zem. Muzeja u Sarajevu 1925, tab. II.—IV., a njihov opis Dr. J. Petrović na gore spomenutom mjestu.

²⁾ I ostala bos.-hercegovačka naselja iz neolitskog doba bila su smještena oko rijeka na onim mjestima, gdje nije bilo gustih prašuma: tako Butmir kod Željeznice, Klakar kod Save i Zabilje kod Bile nedaleko Travnika. Posljednje je pronašao P. J. Ev. Kujundžić D. J., ali ono nije doslije prekopano (v. Glasnik Zem. Muz. 1916., str. 493.).

šumama¹⁾. U tim šumama bilo je jelena, srna i divljih krmaka, a od domaćih životinja poznavali su prastanovnici: ovcu, kravu, kozu i psa. Od jelenjih rogova pravili su štokakvo orude, a to se vidi po tome, što su rogovi narezani ili već obrađeni.

Neolitičari su obično prezimili zimu u t. zv. zemunicama. Da li su u tim podzemnim kućicama bila i otkopana ognjišta, ili su ova ognjišta ostala od prastarih radioničkih peći, u kojima se je fabriciralo lončarstvo, ne da se ustanoviti. Nije se našla dosada ni nekropola tih prastanovnika. Toliko se samo zna, da je u narodu ovo mjesto poznato pod imenom »Kućišta«; bile su dakle nekada kuće, a prema tome i naselje.

Otkopani predmeti u svemu se podudaraju s klakarskim. To važi naročito za glinene predmete. Prema tome je ovo naselje kod D. Mahale postojalo u isto doba kad i klakarsko. Klakar i D. Mahala su dakle dva najstarija naselja u Bosni i Hercegovini.

*

Pretraživanje okolice između Orašja i Basudske²⁾ navelo nas je na pokusna otkapanja pod gradom »Repovcem« (zemljište Čosićevo) i na »Brdu«, (kojih 500—600m južno od Kućišta, a oko 6m iznad savske obale), gdje su mještani nazivali starih grobova.

Da se u isto doba svlada što više posla, povelj smo na grad Repovac 2 radnika; oslale pak dane nadzirao je preparator T. Grossmann radnike, koji su kopali na Brdu, a pisac ovih redaka na Kućištima.

Rezultat otkapanja bio je ovaj:

Na prekopanom komadiću njive Ilije Živkovića, koji leži na jugozapadnom pristranku Brda više puta, koji vodi s drumu na Kućišta, pojavili su se u dubini 0.50m istruhli komadi ljudskog kostura s obje podlaktice i 2 komadića lončića, od kojih je jedan na vitlu izrađen, a drugi potječe po svoj prilici iz srednjega vijeka. Kopalo se je od SW—NE do 0.70m u dubinu t. j. do samog živca.

Na njivi pok. Marka Živkovića, koja leži nešto više od pređašnje, dakle na samome Brdu, zakopali smo na 4 mjesta. U dvjema otkopanim grobnicama bilo je samo ljudskih kostiju i fragmenata od zemljanog suda, a na ostalim mjestima samo po koji odlomak od glinenog lonca i peći. Među tim posudom nađen je 1 komad od glinenog pehara s linearno uparanim ornamentom (dug. 11, šir. 8cm), što ga predočuje sl. 4. na tab. II. Kopalo se 0.65m duboko. Prema tome Brdo nije u prehistorijsko doba stajalo ni u kakvoj vezi s Kućištima, jer iskopani predmeti potječu od rimskog doba do srednjeg vijeka.

Na gradu Repovcu zakopali smo na 1 mjestu i samo 20—30cm duboko, jer se nije više moglo od posijanih kukuruza. I tu se našlo samo odlomaka od glinenog posuđa i komadić od peći, pa se čini da je tu nekada bila ciglana.

¹⁾ Tadašnje klimatske prilike ovoga kraja bile su povoljnije od današnjih, pa je tada moralo biti više trave za stoku i divljač. Samo pak naselje moralo je biti na otvorenu mjestu ili barem ondje, gdje je šuma bila rijetka, jer se obično na takovim mjestima nalaze neolitska naselja. (H. Reinerth, Das Federseemoor als Siedlungsland des Vormenschen, Schussenried 1923).

²⁾ »Basudska« spada u »Burum Donja Mahala« (v. spec. kartu 1:75.000. list »Gradište-Bos. Šamac« ili karticu u Glasniku Zem. Muzeja 1925., tabla I.).

Naposljedku spomenuću 1 rimski novac iz carskog doba, što je nađen na »Gradu« između sela Matića i Boka na zemljištu Matana Matolića (oko 6 km na jugozapadu od D. Mahale), pa je otkupljen za naš Historijski Muzej.

II. Novi Grad.

Novi Grad je bosansko selo u Posavini, udaljeno oko 15 km na zap.-sjev.-zapadu od Bos. Šamca. Tu je u proljeće 1926. izorao seljak Nikola Rakić na svojoj krčevini 1 brončani kelt, dug 13·1, šir. 4·9 cm (sl. 1. na tab. III.). Poslao nam ga je po muzejskom podvorniku Đoki Kovačeviću (u junu 1926.), koji je rodom iz tog sela.

To mi je dalo povoda, da odem iz D. Mahale s preparatorom T. Grossmannom na lice mjesta i odredim pokusno otkapanje. Duboko se nije moglo zakopati, pošto je tlo podvodno, pa gdje god se kopalo, pridolazila je voda sa svih strana u otkopanu jamu. Uza sve to je rezultat bio povoljniji nego što smo očekivali. Našlo se je na jednoj hrpi 5 čitavih (duž. 13·9—15·4 cm, šir. 4·8—5·4 cm) i jedan odlomak br. kelta (duž. 5·6, šir. 3·5 cm; sl. 2.—6. na tab. III. i sl. 2. na tab. IV.), zatim 1 odlomak br. sjekire (duž. 13·7, šir. 4·8 cm, sl. 7. na tab. III.), 1 br. koplje (duž. 14·2, šir. 3 cm, sl. 1. na tab. IV.). 1 odlomak br. narukvice (duž. 5·3, šir. 2·6 cm, sl. 3. na tab. IV.), 1 komadić br. žice (dug 7 cm, sl. 5 na tab. IV.), 3 komada sirova bronca u grudama (duž. 4·9—9·1 cm, šir. 6·6—7·5 cm) i 8 fragmenata od br. srpova i br. narukvica (duž. 4·2—14·5 cm, šir. 2·0—3·2 cm, sl. 4. i 6.—12. na tab. IV.).

Ti predmeti potječu što iz srednjeg, što iz kasnijeg br. doba. Sličnih je doslije nađeno u Bosni: kod Šumeca u cazinskom srezu, kod D. Zgošće u vi-sočkom srezu, kod Mačkovca, 1 u gradiškom kotaru, kod Peringrada u vlaseničkom kotaru i t. d.

Svi su predmeti iz D. Mahale i Novog Grada preparirani, pa su od njih sastavljena 3 nova okvira za našu Prehistor. Zbirku.

Tim su predmetima dodani (sl. 1. i 2, na IV. tab. dole):

1 br. koplje, duž. 12·3 i 1 br. spirala sa 2 ušice i promj. 5·1 cm	} koji su nađeni kod Livna i otkup- ljeni za istu Zbirku u maju 1926.
---	--

Résumé.

I. Die im Jahre 1925 entdeckte neolithische Ansiedlung in Donja Mahala bei Orašje an der Save (Bez. Brčko in Bosnien) ist durch den vorläufigen Bericht von Dr. J. Petrović bereits bekannt gemacht worden¹⁾.

Die systematische Ausgrabung dieser Ansiedlung, die sich in der Richtung von NE nach SW in der Länge von 300—350 m und in der Breite von 50—60 m erstreckte, konnte der Gefertigte erst heuer (im August 1926) durchführen.

Die charakteristischen ausgegrabenen Gegenstände sind auf den Tafeln I—II bildlich dargestellt worden. Sie wurden meistens um vier durchgegrabene Herde gefunden (s. die beigelegte Skizze). Es sind dies hauptsächlich Tongegenstände, teils ornamentiert, teils ohne Ornamentik. Hervorzuheben sind zwei kleine Töpfe (Taf. II, Fig. 1—2) und Gefäßscherben, die mit Strichreihen verschiedener Gruppierung ornamentiert sind. Die Steinartefakte sind fast dieselben, wie sie in den übrigen neolithischen Ansiedlungen unseres Landes nicht selten vorkommen.

Die Knochenüberreste und Knochenartefakte von Haus- und wilden Tieren (Ziege, Ochs, Torfhund, Eber etc.) untersuchte der Kustos unseres Museums Herr Dr. St. Bolkay und konstatierte, daß das Geweih des Edelhirsches (*cervus elaphus*, Taf. I, Fig. 20 und Taf. II d) außerordentlich riesige Dimensionen hatte.

Die ausgegrabenen prähistorischen Objekte stimmen — vornehmlich mit Bezug auf die Keramik — ziemlich überein mit den in D. Klakar bei Bosn. Brod von Dr. Č. Truhelka längst ausgegrabenen und publizierten Gegenständen (s. Wiss. Mitteil.* 1909, S. 28—43). Demnach gehört D. Mahala nebst Klakar zu den ältesten neolithischen Ansiedlungen in Bosnien.

II. Der Bronzefundort Novi Grad liegt etwa 15 km nordwestlich von Bosn. Šamac. Da fand der Bauer N. Rakić beim Roden seines Grundstückes (im Frühjahr 1926) eine Bronzeaxt (Taf. III, Fig. 1), welche von unserem Prähistorischen Museum angekauft wurde.

Bei der Mitte August 1926 von uns vorgenommenen Probegrabung fand man: 5 ganze Bronzeäxte und ein Fragment von denselben (Taf. III, Fig. 2—6 und Taf. IV, Fig. 2); ferner 1 Fragment von einer Lappenaxt mit drittelständigen Lappen (Taf. IV, Fig. 2) und 1 bronzene Lanzen spitze (Taf. IV, Fig. 1).

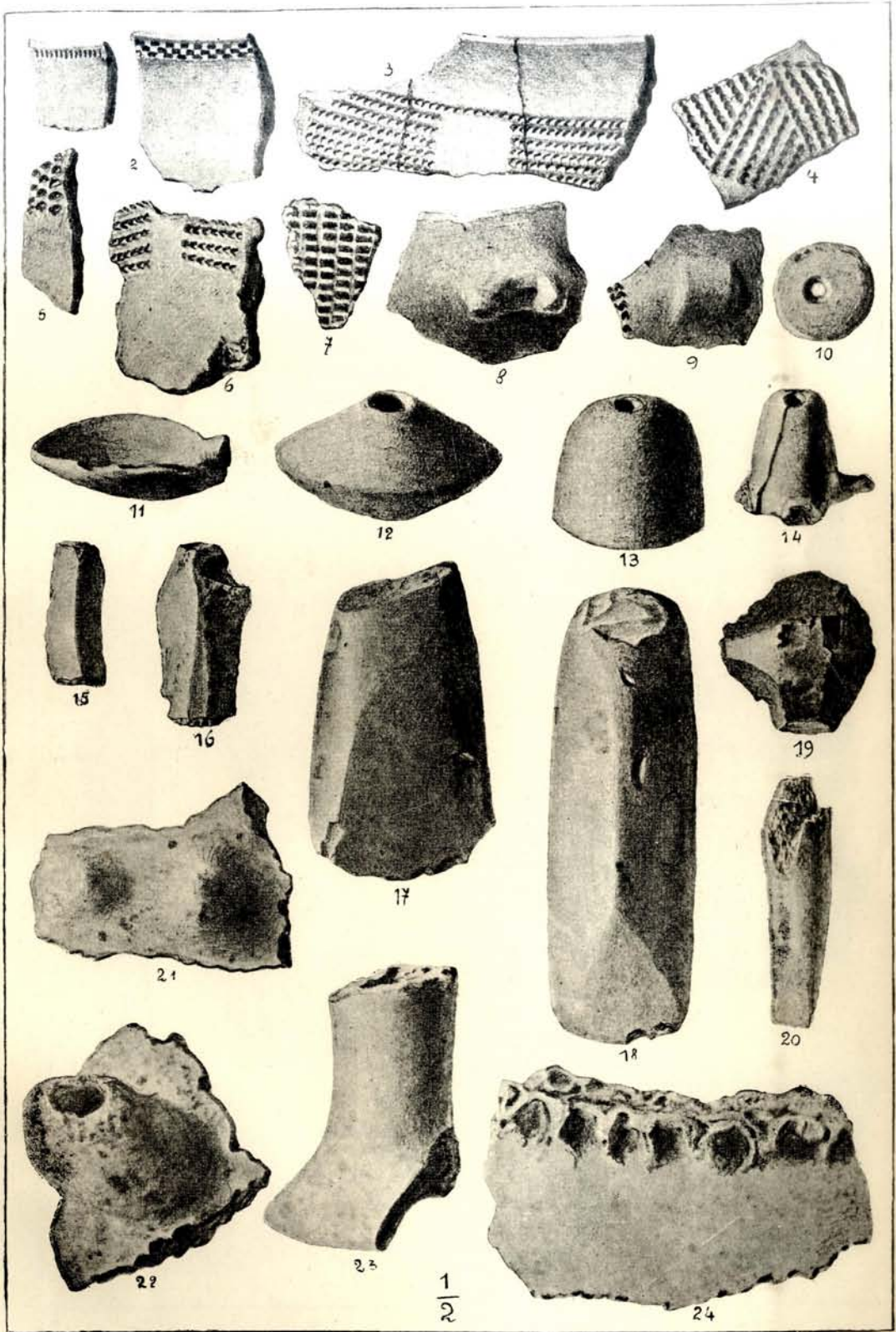
Außerdem fanden wir 13 Fragmente von verschiedenen Bronzegegenständen (Sicheln, Armbänder, Draht und Klumpen), von denen 10 Stück hier bildlich dargestellt worden sind (Taf. IV, Fig. 3—12).

Diese Gegenstände gehören der mittleren resp. der späteren Bronzezeit an.

Schließlich sind der Taf. IV die im Mai 1926 für unsere Prähistorische Sammlung angekauften Bronzegegenstände (1 Lanzen spitze und 1 Spirale aus Livno) beigegeschlossen worden.

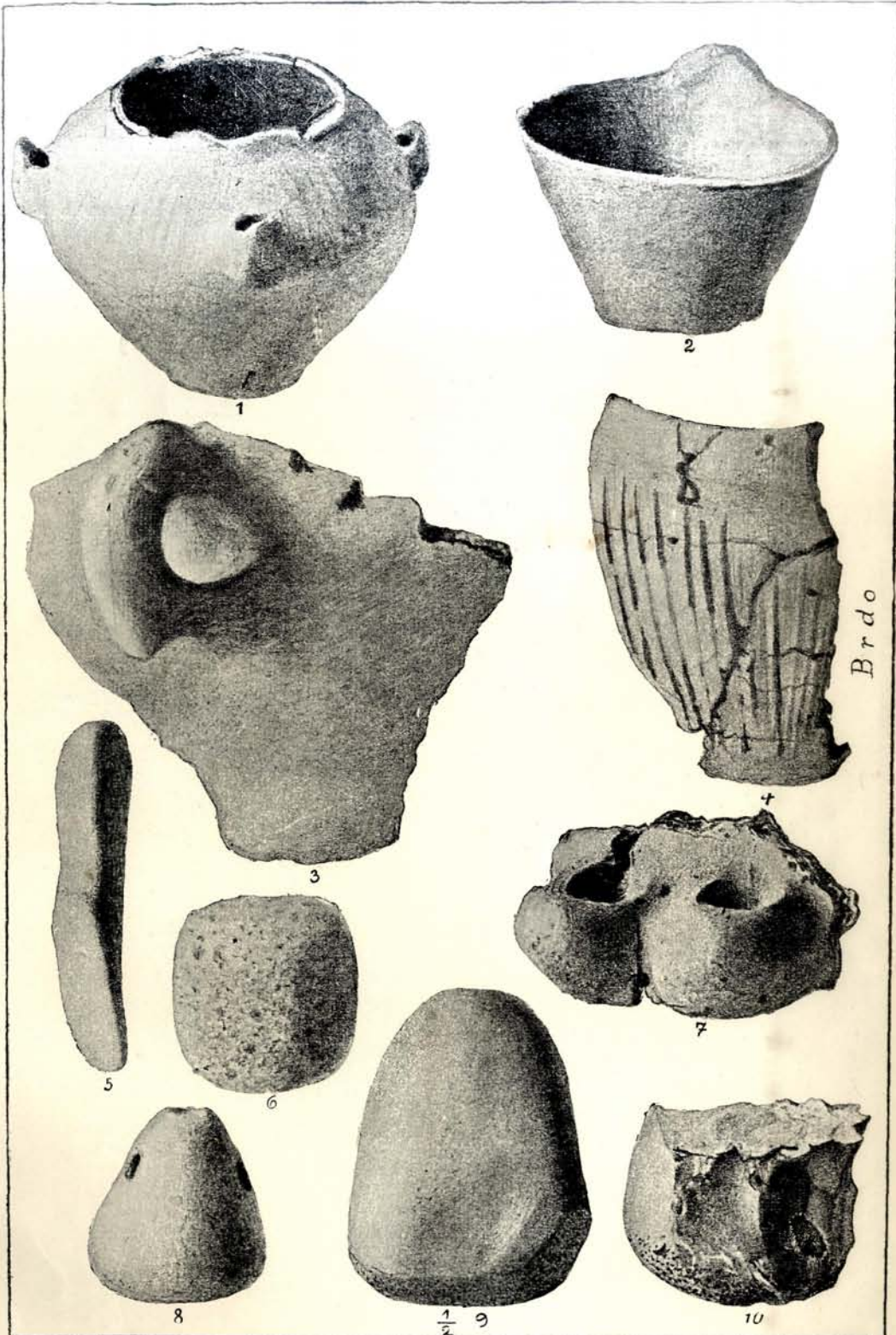
¹⁾ Glasnik Zem. Muzeja 1925, S. 137—140.

Tab. I

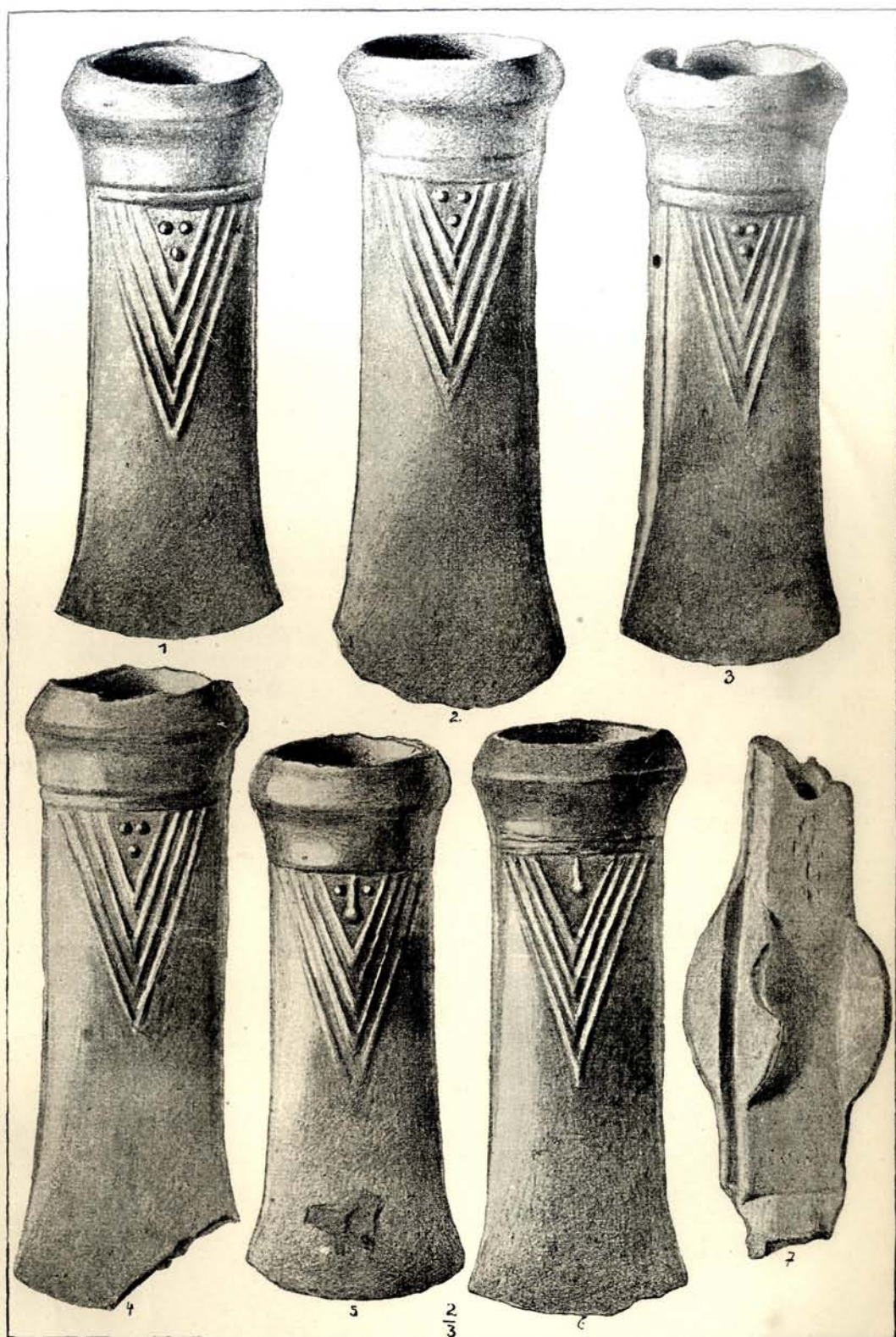
Kucišta kod D. Mahale

Tab II.

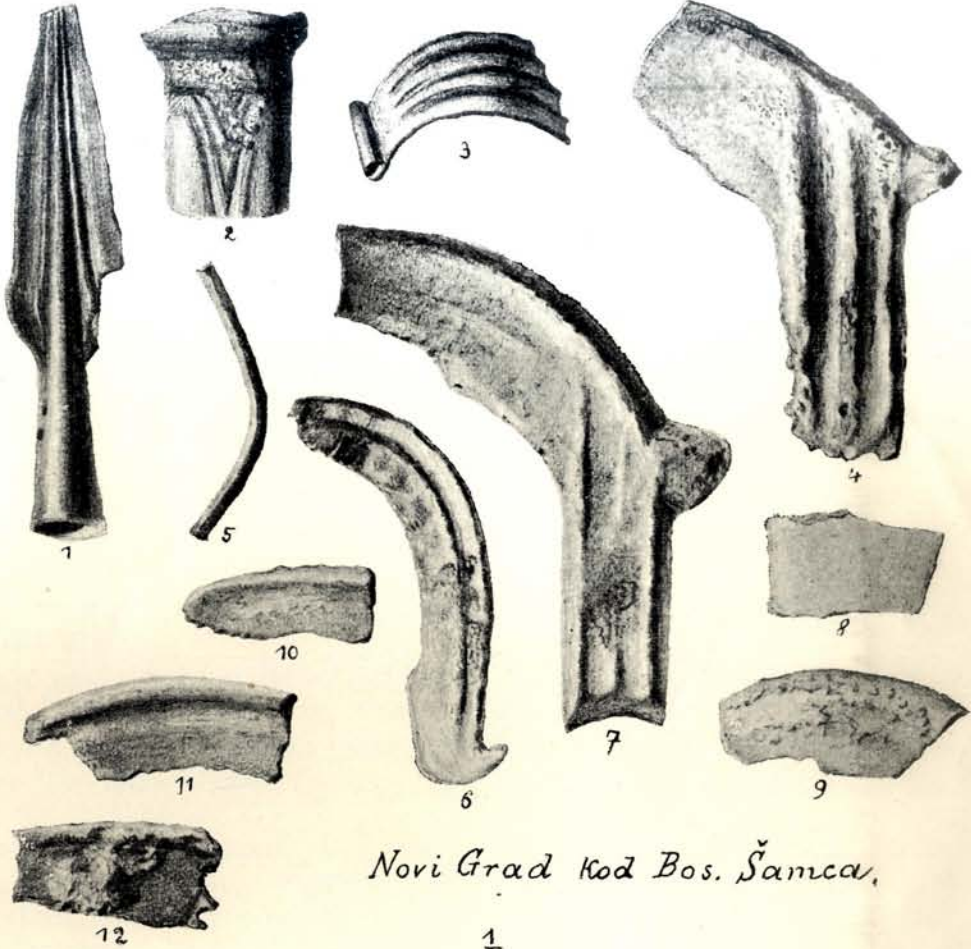
Kuista kod D Mahale

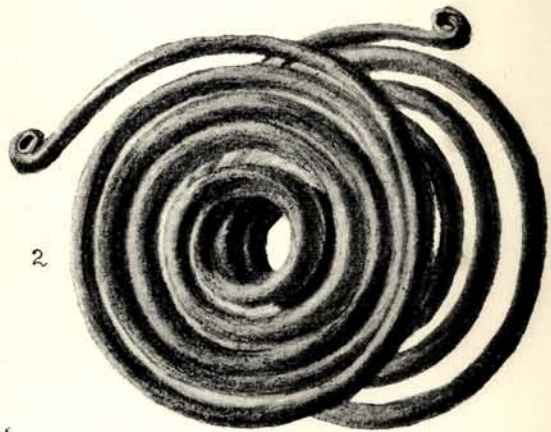

Novi Grad kod Bos. Šamea.

Tab. IV.

$\frac{1}{2}$

Livno

$\frac{1}{1}$

О типовима кућа у Босни.

Фазе у формирању њеног динарског типа.

Милан Карановић.

Types des maisons en Bosnie.

Milan Karanović.

Кућа и народна ношња кога села, краја, области највиднији су етнографски објекти и антропогеографске појаве на које обраћа пажњу, не само пажљиви испитивач, него и случајни путник-пролазник. Њихови типови, варијетети и извесне разлике по областима, нарочито падају у очи и могу да буду предмети свестраније студије.

Први рад о кући у Босни био је Др-а Рудолфа Мерингера, професора Градачког Универзитета, који је изашао преведен у Гласнику Земаљског Музеја за 1899. под насловом: „Пучка кућа у Босни и Херцеговини“ у преводу Анте Ловрића. Као прва студија те врсте била је у своје време знатна принова у проучавању босанске куће.

Цвијић и његова анкета испитивача насеља и порекла становништва пажљивим, систематским и свестраним испитивањем, установили су типове кућа у овим областима Босне: Вишеградски Стари Влах¹⁾, Околина Сарајева²⁾, Купрешко, Вуковско, Равно и Гламочко Поље³⁾, Бјелајско Поље и Бравско⁴⁾ и Поуње у Босанској Крајини⁵⁾.

Узимајући у обзир резултате испитивања о кући у поменутих испитаним областима, Мерингерову студију босанско-херцеговачке куће, Дедијерову студију херцеговачке куће („Насеља“ књ. II. с. 723.—748. и „Насеља“ књ. VI. с. 80.—95.) тежња ми је, још док је сабирање грађе у току, изложити у најкраћим потезима досадања своја испитивања о типовима кућа у Босни. Ни близу се не може установити у свој Босни, јер није највећи њен део пажљиво и систематски испитан као поменуте области по методи Цвијића. Пропутовао сам Босанску Крајину, делове Лике, Баније, Книнску Крајину у северној Далмацији, источну

¹⁾ Поп Стјепо Трифковић: „Насеља“ књ. II. стр. 617—620.

²⁾ Исти „Насеља“ књ. V. стр. 30—53.

³⁾ Др. Боривоје Ж. Милојевић: „Насеља“ књ. 13. стр. 36—42.

⁴⁾ Петар Рађеновић: „Насеља“ књ. 13. стр. 164—168.

⁵⁾ Милан Карановић: „Насеља“ књ. 20. стр. 299—306.

Босну са областима Осат, Лудмер и Бирач, а прошао у Тузланској Области из долине Спрече у долину Криваје, испитујући, поред осталог, и кућу.

Цвијић је установио тип динарске брвнаре и географску распрострањеност тога типа¹⁾. Мерингер је пропратио развитак босанске куће од једноцелне у двоцелну и вишечелну кућу²⁾. Није изложио развитак у хоризонталном и вертикалном правцу, ни истакао разлике између кућа хришћанског и муслиманског становништва. Цвијић осврћући се на Мерингерово мишљење о соби вели: „Они јужни Словени, који су населили у области романских и визангијских културних утицаја, јамачно су отуда примили и собу која се тамо зове камара и одаја. Али нимало није вероватно да је становништво централне и источне Босне и западне Србије одавно примило собу по угледу на горњо-немачку и франачку кућу, као што мисли Rudolf Meringer. Ово се извршило, као што је представљено, поглавито у току XIX. века, тиме што се ниво живота у опште дизао, што су људи осетили потребу да имају собу на место вајата, који су дотле вршили улогу собе; и, као што смо рекли, у томе је могло бити угледања на најближе крајеве северно од Саве и Дунава, као што се у томе смислу изразио и Нидерле“³⁾.

Видне су разлике између кућа муслиманског становништва и немуслиманског, православног и католичког. На формирање њихових типова од знатног су утицаја вера, начин живота, социални положај. Поред тога, на градњу куће и њен развитак од важности су утицаји разних култура и цивилизација. У Босни се запажају ови културни утицаји: медитерански преко Јадранског Приморја, Далмације и Лике; средњоевропски преко Панонског Басена и Славоније, и утицаји балканске културе патријархалног режима са нешто источњачких утицаја. Овде се сучељавају, међусобно преплећу и потискују. То се огледа на целој материјалној и духовној култури, па и у кући.

И верска подвојеност је, према томе, од знатног утицаја на постанак и развитак куће у Босни и на формирање њених типова.

I. Кућа православног становништва. — Цвијић је, на основу расправа и грађе о кући својих сарадника, публикованих у „Населима“, и на основу својих испитивања на путовањима, установио и у Босни тип динарске брвнаре⁴⁾. Њен првобитан облик и развитак пропратио је Мерингер.

Има знатних разлика у градњи, врсти грађе, конструкцији, облику кућа у Босни у њеним областима. Зависи од обиља извесне грађе, културних и прометних прилика, имућствености и уопште развијању културних потреба становништва. Долинама, кроз које пролазе железнице, све се више шири тип варошке куће и куће алпског типа.

Најстарија кућа динарског типа, док је била једноћелична без собе, имала је у основи облик квадрата. На сред простора било је огњиште са „пријекладом“ од камена и више огњишта вериге. Стари ожењени задругари спавали су код огњишта. У Босанској Крајини млађи ожењени задругари имају посебне стаје које зову „зграде“. Истог су облика као и куће, само су мање и без пећи.

¹⁾ Јован Цвијић: Балканско Полуострво књ. I. стр. 354.

²⁾ Гласник Земаљског Музеја 1899. стр. 193.

³⁾ Јован Цвијић: Балканско Полуострво књ. I. стр. 359.

⁴⁾ Јован Цвијић: Балканско Полуострво, књ. I. стр. 354.

Такве четири „зграде“ виде се на сл. 3., све четири једнаке, у реду и једне удаљености. Код деобе задруге служе им привремено као куће. Са градњом зграде је и зачетак деобе задружне породице, јер ожењен задружни пар живи у пола самосталним животом од задружне целине.

Чим се указала потреба собе, преграђиван је простор на двоје: кућу и собу. Цела зграда постала је услед тога много дужа и добила облик паралелограма у основи. Соба преграђена добила је у основи облик паралелограма, а „кућа“ квадрата са огњиштем на средини или уз дувар собне преграде¹⁾.

Кућа се почела ширити и развијати и унутра и споља и хоризонтално и вертикално, нарочито код имућнијих домаћина. Поред преграђивања собе дограђивана су оделења које зову уџера, стан. Негде их зову судурма и у њу се затвара ситна стока. Опадањем сточарства у извесним областима и млечне производње, дограђиван је „стан“ уз кућу где је стојало млеко, јер није била потребна засебна већа издвојена зграда. Зове се негде и млечар а негде „киљер“. У пограничним крајевима уз Банију и дуж жељезничке пруге развио се тријем или гањак.

У вертикалном правцу развијала се динарска кућа и горе и доле. Испод куће, нарочито ако је у страни, подзиђиван је подрум до пола куће, до огњишта. Имућнији домаћини, по угледању на Муслимане, саградили су собу под кровом коју зову „чардак“. Служи им за госте. Разлика између старе куће динарског типа и новије са тим чардаком види се на сл. бр. 2. Са севера од Баније и Славоније продире варијетет алпског типа кућа. Тежња је да се добије у простору и да се уштеди у крову. То је соба на тавану (сл. 4.). У Приједору сам на кући Бабића, типа кућа муслиманског становништва, видео алпски кров.

Погранични крајеви Босне, нарочито Босанска Крајина, нису све до Окупације много полагали на градњу куће. Теме је допринела много покретљивост становништва на сеобу, честе буне и устанци, кад се „није темељило, него временило“. А ни Муслимани нису трпели да раја подиже веће и лепше куће. Леп пример противљења тога навео је Петар Рађеновић²⁾. Лепше куће са више удобности привлачиле су више коначије, а и Турке и хајдуке.

Најстарија је сачувана кућа динарског типа у Босанској Крајини, кућа Симе Стевановића у Приједору (сл. 1.). Иза доласка Омер-паше у Босну 1851. г. саселио је Симо из Јелићке, села између области Тимара и Змијања, у Приједор. Искрчио је храстову шуму и од сасечених храстића узео и подумијенте и брвна, саградио кућу облика тадањих, имућнијих и угледнијих сеоских домаћина. Пожар у Приједору иза Окупације, није је уништио као већину Приједора, на место којих су модерније пограђене. Тако је, само прекривана, сачувала се до данас. И сада се по селима Босанске Крајине види највише старијих кућа овога типа.

II. Кућа муслиманског становништва. — У хоризонталном пресеку има облик квадрата са више соба, а у средини оџак. Има горњи и доњи део. У селима је у доњем делу стока. Горњи део има више прозора. Види се тежња пространим видцима. На њено формирање утицао је много положај Муслимана као господујуће класе међу рајом. Теже, поред осталог, да су им све просто-

¹⁾ О развијању куће опширније у одељку о кући Милана Карановића: „Поуње у Босанској Крајини“, „Насеља“ књ. 20. стр. 300.

²⁾ Села парохије Крњеуше у Босни (код Петровца) „Насеља“ књ. 13. стр. 167.

рије под једним кровом. На формирање тога типа утицали су верски прописи, погледи на свет и живот и уопште етничка предиспонираност муслиманског становништва за збијенији, сашорован тип села.

У Крајини је вазда горњи део шири него доњи, док је у Сарајеву само напред до сокака горњи део шири. Китњастост куће у Сарајеву и његовој околини дају „диванхане“ и јазлуци за теферичење и прелази између доњег и горњег дела куће.

Пада у очи, нарочито у Босанској Крајини, пропорција димензија куће, подрума и крова. Код старијих кућа бој је нешто нижи, а кров стрмији и са више „шавова“. Код имућнијих којима се свет свраћа послом, кућа је у Босанској Крајини двострука, растављена гањком и засебно покривена. То је „башкалук“ или „мусафирхана“. На тако грађење куће утиче и обичај да се женскиње крије од страних мушкараца.

Свакако на кући муслиманског становништва запажају се извесни источњачки утицаји, чак вероватно и арапски. Тај босански стил са извесним источњачким утицајима почели су у Сарајеву иза Анексије да примењују архитекти код модерних кућа.

Има извесних разлика између старије и новије куће муслиманског становништва. Старија кућа, махом сва од дрвета, нижег је боја, а новија од шепера и зида, нешто виша и често са црепом покривена. Та се разлика види на сл. 5.

У селу Говедовићима у Зијамет Црној Ријеци под Јахорином планином и под Романијом и под Витезом незнатна је разлика између кућа муслиманског становништва и оних кућа православног становништва које су на чардак са собом под кровом. Само што су веће групе и њихова већа збијеност одаје их да је муслиманско село.

III. Кућа католичког становништва. — Изузев крајеве уз старе средњовековне руднике, кућа се католичког становништва ни по чем не разликује од кућа околног православног становништва. У средњовековном рударском месту Варешу, затим у Краљевској Сутјесци и Доцу код Травника има извесних, и ако једва приметних разлика између кућа католичког становништва и околног муслиманског и православног. Око старих рудишта католичко је становништво мешавина саског рударског становништва са босанским аутохтоним становништвом.

Кућа тога старог рударског становништва у Варешу изгледа да много сличи муслиманској кући. Има дуж целе куће диванхану са отвореним видиком (сл. 7). Распоред соба је другојачији него код кућа муслиманског становништва. Поред тога је много дужа него шири, а не као муслиманска, у основи више облика квадрата. Нема ни оних карактеристичних решетки као код муслиманских кућа због познатог сакрив ња муслиманског женскиња.

Изгледа да је овај тип куће као неки прелаз динарске куће православног становништва и муслиманске са извесним источњачким утицајима. На њено формирање утицао је рад у самоковима и у подземним рудницима, јер се је иза свакодневног рада за одмарање и акшамлучење указивала тежња и потреба за већим видцима и са више светлости и свежег зрака. Код тог рударског становништва указивала се већа потреба за удобнијим кућама, него код њихо-

вог суседног патријархалног земљорадничког, а поготово сточарског становништва православне вере, које се сеобама привикло на скромније привремене куће.

Кад се упореди кућа у Варешу, еминентно старом рударском крају, са кућом православног становништва у Осату са Сребреницом, који је такођер средњовековни рударски крај, запажају се извесне сличности. Те су куће градили мјстори Осађани, који граде куће по Србији, чак све до Мораве.

У току је сабирање грађе и студирање куће старог рударског становништва. Свестранијим испитивањем вероватно ће се моћи да издвоји шта је динарско, а шта њихово специфично, рударско страних утицаја.

Кућа католичког становништва у Краљевској Сутјеској (сл. 8.) пр ближује се кући динарског типа. Уз подрум има и приградак за стоку, а над тим приградком таван за сено, да је наручније полагати стоци, и да је под једним кровом више простора за оставе.

IV. Кула. — Засебан је тип муслиманске куће кула. Дедијер је наговестио¹⁾ да није искључено да у себи није задржала што од средњовековне властеоске куће.

У селу Ђоралићима више Цазина добро је очувана властеоска кула средњег века која се зове Радотина Кула. Округла је у хоризонталном пресеку над пећином из које извире врело. Улаз је био кроз пећину. Тога је облика већина кула у средњовековним градовима, који су проширивани и преправљани тако да могу одолевати примени ватреног оружја. Само су капијске куле у средњовековним тврђавама облика квадрата у хоризонталном пресеку.

Све остале куле, које сам имао прилику да видим, облика су квадрата и паралелограма у хоризонталном пресеку. Дебелих је зидова са више тавана и више редова прозора, изменично са пушкарницама за одбрану. Народна је песма зове „танка“ кула. Најгорњи део, који се у Босанској Крајини зове „чатма“, већином је од дрвета. Та је „чатма“ потпуно слична горњем делу муслиманске куће. Има их кула и без те „чатме“, само са кровом на зиду и тада су сличне градским капијским кулама.

У селима су биле куле капетана, нахијских ст. решина. Ту су бежи-капетани летовали са породицом, где су им били велики комплекси земље за обрађивање, звани беглуци, надзирали чифчијске радове, обављали административне послове своје нахије за време сређивања летине. Такву су кулу имали у Великој Рујишкој (Поуње у Босанској Крајини) бежи-капетани Церићи из Босанског Новог, чији су зидови добро очувани.

Као лепа и добро очувана кула је бегова Куленовића (сл. 6.) у Старом Селу ниже Мркоњић Града (Варцар Вакуфа), док се њихова кула у Клишевићу на Уни срушила при свршетку рата²⁾. У Козарцу је добро очувана Капетанова Кула. Томина Кула у селу Томини код Санског Моста почела се рушити. У хоризонталном је пресеку облика паралелограма, а не квадрата као већина кула. Облика је куле бега Сулејманпашића у Вуковском Пољу (у фотографским прилозима Др-а Боривоја Ж. Милојевића³⁾). Добро је очувана кула Мајдан Капетана на Брдарима више Старог Мајдана, и његова кула у самом Старом Мајдану,

¹⁾ Јевто Дедијер: Билећке Рудине „Насеља“ књ. II. стр. 744.

²⁾ Милан Карановић: Поуње у Босанској Крајини, „Насеља“ књ. 20. стр. 530.

³⁾ Купрешко, Вуковско, Равно и Гламочко Поље „Насеља“ књ. 13.

где му је био „хуџмер“. У Јајцу је кула Јајчанина Вука или Змај-Огњеног Вука, а у Травнику кула Вука Бранковића по народном предању. Типична је кућа са прелазом кули, бега Ђоровића у Цазину, чији је снимак узео Цвијић¹⁾. Типична је кула у Лијевну и околини Сарајева у фотографским прилозима Цвијића²⁾. Добро је очувана камена кула у Бихаћу, претворена у тавницу за целу Бихаћску Област. У Суваји више Босанске Крупе постоји кула Бишћевића управо на одвајању цеста за Сански Мост и преко Рисовца за Босански Петровац. У Арапуши код Босанске Крупе очувани су зидови куле, за коју постоји предање да је кула Арапаге, који је дошао из Анадола. Још постоје куле у Брековици и на Бисовцу више Бихаћа као стражарница.

Већина тих беговских кула, које подсећају на феудалне аграрне односе, порушене су у првим данима Ослобођења од раздрагане гомиле ослобођених кметова-чифчија.

Даљњим прибирањем грађе и свестраном студијом вероватно ће се моћи да издвоји шта је у кули средњовековно властеоског, а шта је од куће динарског типа и колико у кули има источњачких утицаја.

Résumé.

Rudolf Meringer, professeur de l'Université de Gratze (Autriche), a été le premier à publier une étude sur la maison paysanne en Bosnie et Hérzégovine. Traduite en serbe cette étude a paru dans la revue »Glasnik Zemaljskog Muzeja«. — Au même moment le professeur Cvijić et ses collaborateurs ont commencé l'étude systématique des villages et des régions entières ainsi que l'étude des différentes espèces d'habitations. D'après ses recherches et celles de ses collaborateurs Cvijić a énoncé le type de la maison dinarique et son extension géographique. Les espèces d'habitations sont connues dans les régions étudiées suivantes: la Hérzégovine, la Bosnie centrale aux alentours de Sarayevo et la Krayina de Bosnie. L'auteur de cet article, conservateur au musée ethnographique à Sarayevo, à côté de ses autres études recherche aussi les différentes espèces d'habitations. Il publie pour le moment ici, avant de rassembler les matériaux pour toute la Bosnie, quelques unes de ses remarques sur les types des maisons bosniaques.

Il existe certaines différences entre les maisons des habitants musulmans et celles des habitants chrétiens. Par contre les différences entre les maisons des habitants orthodoxes et celles des habitants catholiques sont minimes et presque pas visibles.

La maison des habitants orthodoxes est en général du type dinarique (tableau 1). Dans l'ancien temps elle formait un carré, et lorsqu'on y introduisit la chambre, elle forma un parallélogramme. Ceux qui étaient un peu plus aisés et qui recevaient des hôtes, construisaient une chambre sous le toit, nommée

¹⁾ Јован Цвијић: Балканско Полуострво књ. I. стр. 387.

²⁾ Јован Цвијић: Балканско Полуострво књ. I. стр. 387. и 389.

»tchardak«. La différence entre cette dernière et l'ancienne maison s'aperçoit au tableau 2. Lorsqu'il s'agit des grandes communautés à côté de la maison du type dinarique on trouve, alignées et à une certaine distance, des constructions de la même forme que les maisons, mais en plus petit (tab. 3). Là vivent les membres mariés de la communauté presque séparément c'est le commencement du partage de la communauté. Par la Croatie pénètre le type des maisons avec toit alpin (tab. 4). La maison des habitants musulmans a aussi la forme d'un carré. Elle est composée de deux parties: le rez de chaussée et le premier. Au rez de chaussée se trouve le bétail, et au premier les chambres. Il y a certaines différences entre l'ancienne maison (tab. 5) et celle de date plus récente. L'ancienne est faite tout en bois; au contraire dans la nouvelle le rez de chaussée est construit en pierre. La religion, la façon de vivre et la manière de comprendre la vie ont eu une grande influence sur la formation du type de cette maison. Il s'est formé un type spécial de maison, nommé »koula« (tab. 6). Le rez de chaussée est en pierre et avec des créneaux, ainsi construit pour la défense, et le premier est en bois. C'est la maison des seigneurs féodaux — des bègues. Elle fait partie des forteresses moyen-ages, restaurées pour les armes à feu. Son origine est la maison seigneuriale du moyen-âge, qui a subi seulement certaines influences orientales.

On ne trouve certaines différences dans le genre des maisons, que, dans les régions des mines moyenages où la population catholique est issue d'un mélange du peuple autochtone et des mineurs saxons assimilés. La maison est du type dinarique, mais qui comprend deux parties (tab. 7) et le corridor. Cette différence provient de ce que le genre de vie des mineurs exigeait l'habitation plus confortable que celui des habitants patriarcales des alentours. Comme intermédiaire entre ce type de maison et de type dinarique est la maison (tab. 8) de »Kraljevska Soutyeska«, capitale des rois bosniaques du moyen-âge.

Табла I.

Сл. 1. — Најстарија босанска варошкџ кућа динарског типа (Симе Стевановића у Приједору, саграђена пре 70 год.). — Фотографисао: Милан Карановић.
Tab. 1. — La plus ancienne maison bosniaque de la ville du type dinarique (de Sima Stevanovich à Priyedor, construite il y a 70 ans) Photographiée par: Milan Karanović.

Сл. 2. — Кућа стара и нова са чардаком динарског типа (Николе Дивљана у Зијамет Црној Ријеци, који је био народни посланик у Уставотворној Скупштини и председник Самосталног Сељачког Клуба). — Фотографисао: Милан Карановић.
Tab. 2. — Maison ancienne et maison nouvelle avec la „tchardak“ du type dinarique (de Nikola Divljan à Zijamet Tzrna Rieka, qui fut député à la chambre constituante et président du club des paysans indépendants). — Photographiée: Milan Karanović.

Табла II.

Сл. 3. — Кућа у Змијању са четири зграде за ожењене задругаре (породица Шипке у Добрњи). — Фотографисао: Милан Карановић.
Tab. 3. — Maison à Zmiyagné avec quatre habitations pour les membres mariés de la communauté (famille Chipke à Dobrna). — Photographiée par: Milan Karanović.

Сл. 4. — Новија кућа динарског типа са алпским кровом у Босанској Крајини (Николе Карана у Великој Рујишкој). — Фотографисао: Милан Карановић.
Tab. 4. — Maison plus recente du type dinarique avec le toit alpin à Bosanska Krayina (de Nikola Karan à Velika Rouyichka). — Photographiée par: Milan Karanović.

→ Zepelko →

Табла III.

Сл. 5. — Старија и новија муслиманска кућа у Доњем Будељу, област Саничка Жупа. — Фотографисао: Милан Карановић.

Tab. 5. — Maison ancienne et maison nouvelle musulmanes à Dogni Boudelie (région Sanitchka Jupa). — Photographiée par: Milan Karanović.

Сл. 6. — Кула бегова Куленовића у Босанској Крајини (у Старом Селу код Мркоњића Града). — Фотографисао: Ибрахим Арнаутовић.

Tab. 6. — La tour des bègues Koulenovitch à Bosanska Krajina (à Staro Selo à côté de Mrkognitch Grad). — Photographiée par: Ibrahim Arnautovitch.

Табла IV.

Сл. 7. — Кућа рударског римокатоличког становништва у Варешу. — Фотогр.: Милан Карановић.
Tab. 7. — Maison des mineurs catholiques à Varech. — Photographiée par: Milan Karanović.

Сл. 8. — Старија кућа римокатоличког стачовништва у Краљевској Сутјеској (средњовековној престојници Босне). — Фотографисао: Давид Микелевић.
Tab. 8. — Maison ancienne catholique à Kraljevska Soutéska (capitale moyen-agense de Bosnie). Photographiée par: David Mikeliévitch.

O blagu Husejin Kapetana Gradaščevića (Zmaja od Bosne), kojeg je ostavio u vezirskoj palači u Travniku pri bijegu u Srijem nakon poraza kod Sarajeva.

Napisao

Riza Muderizović.

Prelistavajući travničke šerijatske sidžile (protokole) naidoh u sidžilu pod brojem 919 na prepis popisa imovine Husejin Kapetana, koju je lično popisao »Zmaj od Bosne« te ga sa ličnim pečatom predao na ruke vojnog komandanta u Srijemu, a ovaj ga opet poslao velikom veziru u Carigrad.

Povod ovog popisa bio je taj, što su ga turske vlasti, pa i sam veliki vezir, potvorile i oklevetale da je orobio carsku haznu (riznicu) u Travniku i odvuкао sobom preko u Austriju, nakon poraza kod Sarajeva, kada je tamo prebjegao sa svojim vjernim drugovima: Mujagom Zlatarem iz Sarajeva, Ali pašom Fida-jićem iz Zvornika te Mehmed Kapetanom iz Krupe. Na ovu potvoru, prisiliše ga i same austrijske vlasti, da se o tom izjasni i podnese popis svoje imovine sa oznakom mjesta gdje je šta ostavio — čemu moradaše da i udovolji. Tadanji turski veliki vezir Mehmed Rešid paša posla prepis popisa iz Carigrada sa naro-čitim izaslanikom bos. valiji Trhalali Mahmut Hamdi paši, da se u popisu nave-đeno blago i skupocjene stvari pronadu, pakupe i predaju u državnu riznicu. Bos. valija izda nato dolje slijedeću bujurultiju na travničkog kadiju sa divana bos. pokrajine i okružja Hercegovine, Klisa i Zvornika iz Sarajevskog polja, gdje se tada nalazaše, u kojoj mu naloži da stvar po sadržaju bujurultije izvrši. Bujurultija ovako u prevodu glasi:

O vi šerijatski predstavnici i zamjenici travničkog kadije, travnički mute-selime, ponosu svojih drugova i ugledne ličnosti i drugi revni muževi da vas Svemogući pomnoži. Vama se stavlja do znanja, da je bjegunac i izdajica vjere i države, famozni odmetnik, Husejin Kapetan pokupio na nelagalan način silesiju državnog novca od harača, poreza i ostalih dažbina te ga pri bijegu sobom odvuкао prijeko u Njemačku. Taj novac kao i ostale skupocjene stvari treba da se od njega oduzmu i predaju u carsku državnu blagajnu.

U ovom pogledu Njemačke vlasti premda su poduzele shodne mjere, izdaj-nik tvrdi da je to sve ostavio u vezirskoj palači u Travniku, predavši jedan popis silnog blaga i skupocjenih stvari, sa ličnim pečatom srijemskom generalu, kojeg je isti poslao u Carigrad velikom veziru, čiji vam popis tamo šaljem. Fakat je, da su još od prije neke stvari u njegovoj rezidenciji u Travniku pro-

nađene i od strane države zaplijenjene¹⁾. On tvrdi, da je ostavio silesiju novca i skupocjenih stvari u vezirskoj palači, što ćete i sami doznati iz vama dostavljenog gorepomenutog popisa. Zato vam ovaj put šaljem naročito mubašira (povjerenika), koji će tu stvar pomno ispitati i izviditi. Taj novac pošto pripada državi, ko ga god pronade učiniće veliku uslugu državi, a onaj ko ga zataji pripisaće mu se u grijeh kao čovjeku i čovječanstvu, te će poradi toga biti odgovoran i kažnjen. Uzevši sve ovo na znanje, nalaže vam se, da uznastojite svima silama i upotrebite sva sredstva za pronalazak u spisku navedenog novca i skupocjenih stvari. Ako Bog da, ravnatćete se prema sadržaju bujurultije i izbjegavajte od suprotnosti.

Sarajevsko polje, 21. rebi-ul-ahira 1248. (6. augusta 1832).

Bos. valija

Mahmut paša Trhalac

Istovjetni prepis iskaza, potvrđenog sa ličnim pečatom, izbjeglice
Husejin Kapetana,

kojeg je isti poslao, pod datumom 21. rebi-ul-evela 1248. po Hidžr. (20/8 1832).

- 1) U primajućoj dvorani 1 Kur'an.
- 2) U istoj dvorani u srebrenom sanduku 12.000 komada zlatnih rušpi a 36 groša.
- 3) Starih i novih dukata 40.000 komada.
- 4) Stambulskih dukata 2000 kom.
- 5) Funduk dukata 700 kom. (Ovi su dukati kovani za vladanja sult. Ahmeta III.).
- 6) Alžirskih i egipatskih dukata 1000 kom.
- 7) Starih Mahmudija dukata 3000 kom.
- 8) Funduk dukata i adlija rubija 5000 kom.
- 9) Jedan sat s dragim kamenjem.
- 10) 3 komada sata emajjiranih.
- 11) Skupocjeni prsten.
- 12) 3 krasne emajjirane kutice za enfiju (burmutnice).
- 13) Zlatna burmutnica.
- 14) Opet u primajućoj dvorani u željeznoj kasi 7500 rijala.
- 15) Adlija dukata 4000 kom.
- 16) Izvrсна jedna sablja (mač).
- 17) 2 pištolje, pravljene Prijeko.
- 18) Rukopisnih knjiga.

U riznici meni poznate stvari:

- 19) 5 komada izvrsnih lahorskih šalova.
- 20) 12 komada srednjih lahorskih šalova.
- 21) U riznici u srebrnoj škatulji 20.000 kom. hajrija dukata.
- 22) Opet 4000 kom. rijala.

¹⁾ Stvari, koje su se našle u vezirskoj palači u Travniku prenešene su u Sarajevo i prodane na javnoj dražbi 15. rebi-ul-evela 1248. (1. augusta 1832) za 59.000 groša, kako to piše u svojoj kronici rahmetli Muvekit Salih ef., strana 254.

Nekojih stvari sada se ne sjećam, jer su mnoge u riznici nastradale (pokradene).

- 23) 3 paradne konjske orme.
- 24) 12 poluparadnih konjskih ormi.
- 25) Srebreni stolni pribor.
- 26) 4 kom. srebrenih svijećnjaka.
- 27) Ručni svijećnjak.
- 28) Srebrom izvezena sedada.
- 29) Jedan izvrstan ćurak.
- 30) 2 samurli ćurka (od kuničine postave).
- 31) 2 izvrsna alma ćurka (sa lisičijim krznama).
- 32) Jedan divan godžuk (kratki ćurak).
- 33) 9 izvrsnih srebrenih pribora za kahvu.
- 34) Skupocjeni ćepken višnjaste boje sa potpunim odijelom.
- 35) Jedan ćepken od moraste kadife sa potpunim odijelom.
- 36) Drugi ćepken od višnjaste kadife sa cijelim odijelom.
- 37) Jedan ćepken od plave čohe, srebrom izvezen sa potpunim odijelom.
- 38) Jedan ćepken crvenkaste boje, srebrom vezen sa cijelom odjećom.
- 39) Opet drugi ćepken od karpuzi boje sa cijelim ostalim takumom (odijelom).
- 40) Srebrom vezen ćepken od plave čohe sa cijelim odijelom.
- 41) Osmanlijske putničke čakšire srebrom izvezene sa cijelim odijelom.
- 42) 3 krasna bos. odijela ibrišimom izvezena.
- 43) Opet jedno potpuno osmanlijsko odijelo.
- 44) Jedan izvrstan kaput.
- 45) Opet drugi kaput.
- 46) Četiri skupocjena biniša (ogrtača).
- 47) Više od 20 kom. izvrsnih džubeta (lahki kaputa — ljetnih) izvezenih sa telom s pulama, tačan broj nije označen.
- 48) 20 kom. kajsarijskih anterija.
- 49) 30 kom. prsluka.
- 50) 2 kom. belsilaha srmom vezena.
- 51) Pasova sa šalom i turbanom više od 20 komada.
- 52) 3 krasna izbijajuća sata.
- 53) 5 izvrsnih spavaćih oprema, nije njihova vrijednost poznata.
- 54) 3 srebrena buhurdanluka (kadionice).
- 55) 2 srebrena kjulbedanluka (sprava za špricanje ružine vode), pri vjerskim obredima.
- 56) 2 srebrene hoke (tintarnice).
- 57) 21 tukim za čibuke, što izvanrednih a što srednjih.
- 58) 6 pari pištolja, sto srebrom što gvoždem vezениh.
- 59) 24 aršina velike čohe.
- 60) 20 aršina kadife (baršuna).
- 61) Opet 30 aršina čohe.
- 62) 30 duzina konca.
- 63) 30.000 kom. svijeća.
- 64) 10 kom. šilteta (malih madrasa) izvezenih po načinu širazkog rada.
- 65) 4 komada sedada a la širaz.

66) 2 lisičije postave.

67) 500 drama srebrenog tela.

68) Jedna srebrna oprema za pisanje sa divitom.

69) Opet srebrni divit (tintarnica).

Bujurultija bos. valije Trhalca Mahmut Hamdi paše,
na turskom jeziku ovako glasi:

شریعتشعار تراونیک نائی افندی و مفاخرالامائل والاقران متسلمی و وجوه و سائر ایش ارلری زبدت مقادیرهم انها اولنورکه فراری خائن دین و دولت اولان حسین قپودان نام تدرک بجرام اموال جزیه و سائر دن بونجه واردات میری استجلاب و تحصیل ایله و همپانجه ارتکاب ایلمش ایدوکی اجلدن نچیه یقه سنه کچورمش اولدینی نقود ایله اشیای سائرهنک دولتجه ذمتندن استردادی لازم کلمش ایدوکندن نچیه دولتی مأمورلری طرفندن ایجابی اجرا و لنمقده ایسه ده خائن مزبور تراونیک سراینده ترک ایلمش اولدینی ادعاسیله قتی کلی نقود و اشیای نفیسه نیک کنندی مهر ایله اوله رق سرم جزالی واسطه سیله برقطعه دفتری طرف اشرف حضرت و کالتپناهی به کلمش و بر صورتی اخراج ایله بو جانبنه کوندلرش ایدوکندن عیناً اوله رق بو دفعه دفترو مذکور طرفلریکزه ارسال اولندیغندن اکرکه مزبورک تراونیک سراینده بر مقدار اشیای بولنه رق مقدمی ضبط اولمش ایسه ده ادعا ایلدیکی نقود و سائرهن قتی کلی مبالغه رسیده اولدینی دفترو مذکور دن بالاطراف معلومکز اولدقده کیفیتی تحقیق و تجسس ایدهرک ظاهره چیقارلسی ضمندنه بو دفعه مخصوصاً مباشر تعیین اولنوب کوندلرش اولغله ایدمی بو آنچه اموال میریه دن اولغله ظاهره چیقارلسی دولت علیه به بیوک خدمت اوله جغنه و هرکیم اختفا ایتمش ایسه ده بشریتنه حمل اوله جغندن اولچینده مواخذه و معاتب اوله جغنی معلومکز اولدقده اقتضاسنی هر نسنه افاده برله نقود مذکورک اله کتورلسننه و ظاهره چیقارلسننه بالوجه اقدام و غیرت ایلمکز تنبیهیله دیوان ایالت بوسنه والویه هر سنک و کلیس و ازور نیق و صحرای سرایدن اشبو بیورلدی اصدار ایله تسیاری اولنمشدر انشا الله تعالی کرکدرکه بر موجب بیورلدی عمل و حرکت و خلافتندن خذر و مجانبت ایله سز دیوی فی ۲۱ ر سنه ۲۴۸

جزایر مع مصر التونی ۱۰۰۰ عدد	مابین او طه سنده مصحف شریف
عتیق محمودیه التونی ۳۰۰۰ عدد	مزبور او طه ده طولاب ایچینده سیم صندوق دروننده
فندق مع عدلیه ربعیه سی ۵۰۰۰ عدد	یال دیز آلتونی ۱۲۰۰۰ عدد فی ۳۶
مجوهر ساعت ۱ عدد	عتیق و جدید التون ۴۰۰۰۰ عدد
مینا کاری ساعت ۳ عدد	اسلامبول آلتونی ۲۰۰۰۰ عدد
مجوهر یوزوک ۶ عدد	فندق التونی ۷۰۰ عدد

فراری حسین قپودان طرفندن کلان و کنندی مهر ایله مصدق دفترو عینیدر فی ۲۱ ر ۲۴۸ سنه

اعلا ویشنوی چپکان و سائر جمله طاقم لباسی قات
 ۱ عدد
 مورقدیفه دن چپکان و سائر لباس تمام قات ۱ عدد
 دیگر ویشنوی چوقه دن چپکان و سائر تمام طاقم
 ۱ عدد
 قاربوز چوقه دن چپکان صرمه لی تمام تاقم ۱ عدد
 کوز قدیفه دن چپکان صرمه لی تمام طاقم ۱ عدد
 دیگر قاربوز چوقه چپکان سائر تمام طاقم ۱ عدد
 ماوی چوقه دن چپکان صرمه لی تمام طاقم ۱ عدد
 عثمانلی یول چچشیر صرمه لی تمام طاقم ۱ عدد
 بوسنه کاری ابریشملی اعلا طاقم ۳ عدد
 دفعه عثمانلی کاری تمام طاقم ۱ عدد
 اعلا قاپوت ۱ عدد
 دیگر قاپوت ۱ عدد
 بینش اعلا ۴ عدد
 اعلا پول تلمی جبه لر یکرمیدن زیاده در . نه قدر
 اولدیفی نامعلوم
 قیصر انتاریلر ۲۰ عدد
 یلک ۳۰ عدد
 صرمه ایشلمه لی بل صلاح ۲ عدد
 قوشاق مع شال مع احمدیه اوندن زیاده در .
 اعلا چلار ساعت ۳ عدد
 اعلا یتاق طاقمی ۵ عدد
 خرجی نه قدر اولدیفی معلوم دکادر .
 سیم نجوردانلق ۳ عدد
 سیم کولبدانلق ۲ عدد
 سیم حوقه ۲ عدد

مینا کاری اعلا انفییه قوطیسی ۳ عدد
 آلتون انفییه قوطیسی ۶ عدد
 مابین اوپه سنده تیمور صدق ایچنده ریال
 ۷۵۰۰ عدد
 عدلیه آلتونی ۴۰۰۰ عدد
 اعلا قیلچ ۱ عدد
 اعلا قارشو کاری طبانجه ۲ چیف
 و یازی کتابلر
 خزینه ده معلوم سز اولان اشیا :
 اعلا لاحور شال ۵ عدد
 ادنا لاحور شال ۱۲ عدد
 خزینه ده اولان کموش صندوق ایچنده خیریه
 ۲۰۰۰۰ عدد
 دفعه ریال ۴۰۰۰ عدد
 بعض اشیا شیمدی معلوم دکادر . زیرا خزینه ده
 ویریلان اشیا زیانه اولمشدر .
 بیوک دیوان آت طاقمی ۳ عدد
 یاری دیوان آت طاقمی ۱۲ عدد
 کومشلی سفره طاقمی ۱ عدد
 کومشلی شمعدان ۴ عدد
 ال شمعدان ۱ عدد
 صرما ایشلمه لی سجاده ۱ عدد
 تین اعلا کورک ۱ عدد
 سمور قیلو کورک ۲ عدد
 اعلا آلا کورک ۲ عدد
 صرمه لی اعلا قوچوک کورک ۱ عدد
 اعلا صرمه لی قهوه طاقمی ۹ عدد

شیروز کاری ایشلمه شاته ۱۰ عدد
 شیروز کاری ایشلمه سجاده ۴ عدد
 نافه کورک طلوم ۲ عدد
 قاپدانه درهم ۵۰۰
 صرمه لی دوات طاقمی ۱ عدد
 دفعه صرمه دوات ۱ عدد

کوردار اعلا و اورته چبق طاقمی ۲۱ عدد
 بعض سیم و بعض قره طاقم پشتو ۶ عدد
 بیوک چوقه ذرعه ۲۴ عدد
 قدغه ذرعه ۲۰ عدد
 دفعه چوقه ذرعه ۳۰ عدد
 تاردسته ۳۰ عدد
 موم ۳۰۰۰۰ عدد

(Faint handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page, covering the lower half of the document.)

Jedna glagolska listina iz godine 1380.

(Sokol kod Bišća.)

Ein glagolitisches Dokument aus dem Jahre 1380.

Napisao

Arturo Cronia.

Listina, koju ovdje po prvi put priopćujemo, potječe iz *Sokola* kod Bišća i datirana je iz godine 1380: doba i krajevi do kojih dopire s jedne strane pre vlast mađarske vlade u zadnjim godinama najsjajnijeg cvijeta (kralj Ljudevit I. umro je god. 1382) a s druge strane prodire postepeno preotimanje mladog bosanskog kraljevstva (Stjepan Tvrtko zakraljio se god. 1377).

Njezin sadržaj ne iznosi ništa posebno. Predstavlja se obična neka pravda među Stanislavom, Novakovim sinom, i Cvjetkom Filetom »ob imanje koje pred Bišćem« i rješava se sva pravda u Stanislavovu korist.

Premda dotična listina ne donosi glavne podatke za povijest svojega doba, ipak iz nje možemo vaditi manje više važne i sitne priloge za bolje poznavanje izvornog joj kraja. Tako smo, najprije, ovlaštteni poispraviti Lopašića kad tvrdi da »najstarija poznata listina, u kojoj se spominje Sokol, potječe od god. 1395¹⁾«: naša listina je za petnaest godina starija. Naprotiv Lopašić nalazi lijepu potvrdu u našoj listini, kad, osvrćući se na širenje glagolice u bihačkoj krajini, dokazuje da »obćenito se rabilo u Bišću, kao što i u obližnjem Ostrožcu, Nebluju, Ripču i Rmnju, glagolsko pismo²⁾. Istodobno se tim popunjavaju Šurminovi Hrvatski Spomenici, koji su prilično oskudni u to doba i u tim krajevima³⁾. Iz naše listine još se doznaje bolje i područje bihačkog kraljevskog prizivnog sudišta, koje je uživalo svoje pravo u oblastima drugih i raznih knezova. Pa i sami popis bihačkih sudaca, koji je do tog doba vrlo oskudan, — po svjedočanstvu R. Lopašića⁴⁾

¹⁾ R. Lopašić: Bihać i bihačka krajina, Zagreb, 1890, str. 271. Svakako ne smije se zaboraviti da je i u Bosni i Hercegovini bilo više mjesnih imena s takvim ili sličnim oblikom: tako, n. pr., Soko ili Sokolac pod Crnom Gorom blizu vrela rijeke Plive; tako Soko, zapuštena tvrda kod Gračanice; tako Sokoline, selo Kotoru na jugu.

²⁾ R. Lopašić: op. cit. str. 55.

³⁾ Đ. Šurmin: Hrvatski Spomenici, Zagreb, 1898, sv. I, srav. str. 105, 170, 175, 190, 283, 315, 367. Srav. i J. Milčetić: Hrvatska glagoljska bibliografija »Starine« XXXIII. Zagreb, 1911.

⁴⁾ R. Lopašić: op. cit. str. 54.

bili su samo poznati god. 1277 Jakov »major vile« i god. 1395 Stjepan — popunjen je tim, što se spominje još jedan dosad nepoznati sudac: Miklin ili Mikulin. Najzad u listini, pored tuđih imena (n. pr. Ilprant¹⁾) — za glas Fileta srav. Maretića²⁾) — nalazimo i čisto slavenskih, domaćih, a između ovih i jedno plemensko ime, koje se često sreća u povijesti i u povjesnim spomenicima onog doba: Šemković ili Semković³⁾).

U jezičnom pogledu naša listina ima svoju vrijednost. Pisana u živom narodnom jeziku, kao većina glagolskih svjetovnih isprava, ona odražava vjerno obilježje krajine, iz koje potječe: čakavštinu. Ta njezina osebina nije naravski ništa posve novo ili izvanredno; jedino je nova potvrda ondašnjem širenju čakavštine preko primorskih granica. Već je profesor Milan Rešetar god. 1890 ustanovio granice današnje i nekadašnje čakavštine te, prolistavši sve stare spomenike, ovako se izrazio:

»Jetzt wollen wir Bosnien in Betracht ziehen, und zwar denjenigen Teil dieses Landes, der im Mittelalter zu (Alt)Kroatien gehörte, für welchen somit a priori angenommen werden kann, daß dort wahrscheinlich čakawisch gesprochen wurde. In der Tat wird diese Voraussetzung durch die wenigen bei Kukuljević vorkommenden (u originalu nestalo je nešto) bestätigt⁴⁾«. Ta listina popunjava dakle malobrojne Kukuljevićeve spomenike, tim više što pripada vijeku, koji je vrlo oskudan u takovim dokumentima. Opći njezin karakter ima glavne crte čakavskih ikavskih narječja. Štokavsko *d* zastupljeno je čakavskim *j*: *meju* (među). Staroslavensko *ě* zastupljeno je mnogobrojnim *i*: *viditi* (vëdëti, znati), *imiše* (imëti), *ondi, dil* (dio), *Cvitko*; ali ima i koji ekavizam: *pred* (prëdъ, donekle i jekavizam), *sedosmo, letim* (ljetimo) *verovanje*, što ne ide sasvim u prilog Klaiću, kad nagađa »čini se dapače da se je veći dio Bosne još u 14. i 15. vijeku služio ikavštinom⁵⁾«. Suglasnik *l* (lъ) na kraju sloga ili riječi ostaje nepromijenjen te se ne pretvara u *o*: *prišal, bil, dvigal* (digao). Odnosne ili upitne zamjenice imaju sažete oblike: *ki, ka, ko*. Imenice muškoga roda *o*-osnove znaju još za nastavak *i* u lokativu jednine: *v Sokoli*; i u akuzativu i instrumentalu množine imaju nastavak *i*: *s sudci, klademo naše pečati*. Instrumental jednine *a*-osnove glasi na *u*: *s Cvitkom Filetu*⁶⁾). Još je čujna razlika između dvojine i množine: *ona prihota* (even. *pridota*), *meju nima* (srav. instrumental množine

¹⁾ Germansko ime Hild-brand često susretamo u staro doba: tako Hildebrandslied u Dietricha von Bern; tako langobardski kralj, umoren god. 744 i langobardski knez od Spoleta; tako slavni Papa Grgur VII; tako crkveni pisac iz XII. vijeka, auktor od »Libellus de contemplatione« i t. d.

²⁾ *T. Maretić*: O narodnim imenima u Hrvata i Srba, »Rad« LXXXII, str. 105, Zagreb, 1886.

³⁾ *Fr. Rački*: Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća, »Rad« kn. II, str. 91, Zagreb 1868; *E. Fermentžin*: Acta Bosnae, Zagreb, 1892, str. 44, 57, 106, 185, 218, 220; *F. Šišić*: Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba, Zagreb, 1902, str. 91.

⁴⁾ *Milan Rešetar*: Die čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen, »Archiv für slav. Phil.« XIII, str. 1888, Berlin, 1890.

⁵⁾ *V. Klaić*: Bosna. Podaci o zemljopisu i povijesti, Zagreb, 1878, str. 74. N. b. Klaić se osvrće i na »Tursku Hrvatsku« t. j. i na Bihaćko Okružje.

⁶⁾ Za glas Fileta srav. *T. Maretić*: O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba, »Rad« LXXXII, str. 105, Zagreb, 1886.

s sudci bihaćskimi, pod leti gospodnimi). Toj će razlici biti traga i u poznijim listinama. Sravnj, na primjer, odluku kraljevskog suda u Bišću iz god. 1487: *mej nima ča koli... i obi ti dvi strani dobrovoljno rekosta.... jošte da imata¹⁾...* Krivo je dakle što g. Ružičić tvrdi, da je u čakavskim govorima sa gubljenjem sintaktičke vrijednosti dvojine nastalo i gubljenje njenih oblika te da su u XV. vijeku oblici dvojine izvanredno rijetki²⁾. O ostalim jezičnim osebinama naše listine nije ovdje mjesto da se dalje i opširnije govori.

Listina, koju dosad opisasmo s povjesne i s jezične strane, svojina je kralj. državnog Arkiva u Zadru³⁾. Format joj je $8\frac{1}{2} + 6$. Dobro je sačuvana osim što je pečat, koji je na njoj bio, istrgnut. Pisana je na pergamenskom listu glagolskim pismom. Pismo je više sitno i pretežno uglasto, osobito ako se poredi s drugim kojim ranijim ili poznijim prijelaznim kurzivnim pismom. Ductus je priličan. Ima i skraćenica i svezanica. Obično skraćenice skraćuju riječ za jedan slog ili čak samo i za jedan samoglasnik, te upotrebljavaju crtu nad slogom: *knz* (knez), *knza* (kneza), *ptr* (Petar), *tko* (tako), *prvda* (pravda), *rčni* (rečeni), *Stanislav* (Stanislav), *tr* (ter), *učnl* (učinil), *gnimi* (gospodnimi). Svezanice su obično od dva slova: *mo*, *po*, *tu*, *gr*, *go*, *vr*, *vo*, *tr*, *do* itd.; ali ima njih i od tri slova: *ptr* (u: Petar) i od četiri: *prvd* (u: pravda). Velika slova slabo su zastupana; osobiti oblik imaju samo slova *M. D. P.*; nekoja su kao malena: *i*, *z*. Interpunkcija je slaba, uopće neispravna. Upotrebljava se još jedno slovo za poluglasove, ali mjestimice, nedosljedno; a to bez ikakve razlike između *z* i *v*. Osim spomenutoga slova, za poluglasove ima i jedan znak, koji je sličan našem apostrofu i koji katkad stoji i gdje mu nije pravo mjesto: *Štefan*, *Žub'ric'* itd. Piscu se potkrala i koja pogriješka: *pokd'knežin'* (podknežin), *prstav'* (očevidno *pristal*), *slanislava* (Stanislava) a po svoj prilici i *prihota* (za *pridota* od *priiti*). Ni piščev slog nije baš sjajan; odmah udara u oko na početku ono »pred kih bi lice bi«... i izostavljanje veznika pred onim »kim se dostoji«...; pa uopće cijeli način pisanja je nešto neugladen. Očevidna naposljetku je piščeva nedošljednost u pisanju riječi, koje su negda imale poluglas, te mjesto kojega pisac upotrebljava čas, rjeđe, posebno slovo, čas znak sličan, kako već rekosmo, apostrofu, a to nepravilno na raznim i na istim riječima: *il'pran't'* — *il'prant*, *ur'sina* — *ursina*, *cvit'kom'* — *cvitka*, *pred'* — *pred*, *s'* — *s*; sravnj dalje *v sokoli'*, *vsu* sa *Štefana*, *Žub'ric'*. Ali tome smo naviknuti i kod drugih istodobnih, pa i ranijih i poznijih, listina, te ne ćemo da pripisujemo to piscu u grijeh⁴⁾. Sitnije neke opaske objasniti će prijepis teksta.

Prijepis se strogo i vjerno drži izvora; od njega samo odstupa gdje dijeli naglašene riječi od proklitika, dotično od enklitika, koje su u izvoru zajedno pisane. Za ono posebno slovo za poluglasove upotrebljava se stari »jer« (ѣ) a a za skraćenice zadržava se izvorna crta nad riječi.

¹⁾ Đ. Šurmin: Hrvatski spomenici, str. 315.

²⁾ G. Ružičić: Razvitak srpskohrvatskoga gen. plur. na' -a. »Slavia« V, 2, str. 224, Prag, 1926.

³⁾ R. Archivio di Stato, Zara: Pergamene dell' Archivio Notarile di Zara, fasc. I № 219 (A. 1380).

⁴⁾ Srav. n. pr. listinu iz god. 1403 od Ostrožačke općine, priopćenu u »Archiv für die Heimatskunde Krains« kn. II, str. 109–110.

Mi kňzъ il'pran't' kňzъ sokol'ski. I tko i p̄trъ sveč pokd'knežin' kňza š'tefana Damo viditi vsakomu pred kih' bi lice bi ta list' prišal' kim' se dostoi i ki bi za nami kňzъ v sokoli bil'. Da imiše p̄vdu stanislav' sin' novakov' s cvit'kom' filetu. ob' imin'e ko e pred' bih'cem' ob' ko se ona prihota ko e ratiša sud'ca bilo ur'sina oča. na toi p̄vdi sedosmo z'gora rč̄ni kňzъ il'prant i svee s' sud'ci bihac'skimi. na ime s' sud'cem' miklinom'. on'di slišasmo pravdu meju nima. i dobi vsu p̄vdu stanišlav' cvit'ka filetu i dasmo mu za dobito tomu stanislavu. a cvit'ka filetu. osudismo. bi ¹⁾. griv'ni da ima cvit'ko dati stanislavu ti. bi. griv'ni. a na to e pristav' šem'ković' karin' t̄rъ cvit'ko Žub'rič' t̄rъ mar'ko bratic'. ki pristaše i platiše stanislava. zem'lju. ka e poli ursinu luku. t̄rъ mu daše tri dil fileta vinograda i ošte e pod' p̄vdu cvit'ko stanislavu za. j. grivan'. i da ne more fileta p̄vde dvignuti na slanišlava i klademo zagovor' pet' deset' grivan' gospod'stvu. a toliko i stanislavu vrh' filete cvitka. ako bi ob tu p̄vdu dvigal'. ali mu ko hudo učñl'. Pod' leti. gñimi. ž. ř. õ.²⁾. Za leuša krala.

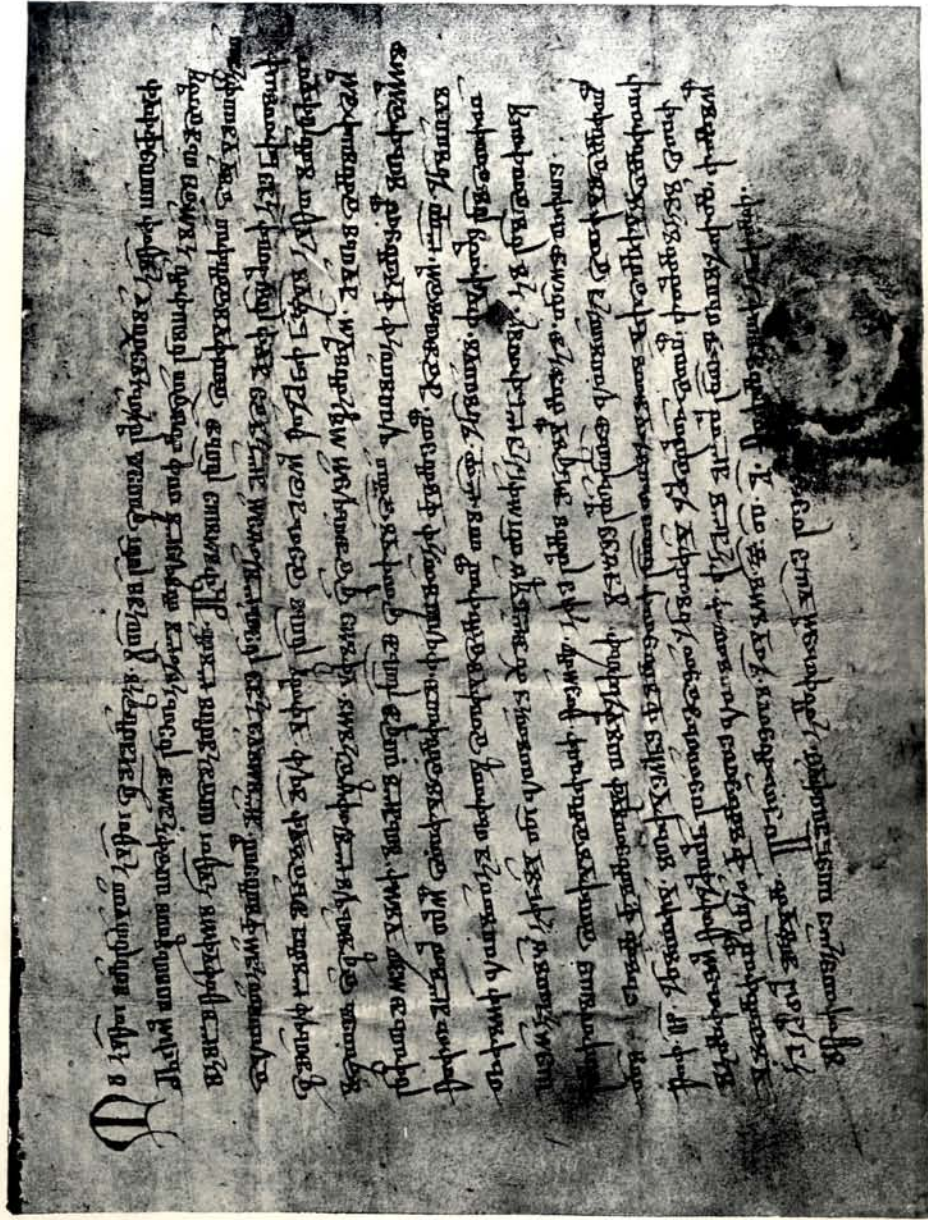
I za vek'se verovan'e. klademo ñše pečati.

(Mjesto za istrgnuti pečat).

¹⁾ To valja da se čita po staroslovensku *dvi* (dvě) *na desete* (12), jer inače bi bilo *grivan*, kako poslije ($j=30$ grivan), a ne *grivni*. A da ta slova imaju brojnu vrijednost 12 vidi se po tome što je ono *i* (10) sasvim pravilno, te po tome što su pisani *bi*, a ne *ib*, jer kad bi dotična slova značila 22, bilo bi napisano samo: *ib*.

²⁾ Čitaj: 1380.

Tabla.

Нови подаци о Какњу.

Написао

Миленко С. Филиповић.

Душан Поповић, учитељ, саопштио је неколико података о прошлости Какња, насеља у височком срезу¹⁾. Бавећи се проучавањем насеља и порекла становништва у том крају, дошао сам и до нових и потпунијих података о прошлости овога насеља.

Д. Поповић је изнео најпре све што су о Какњу забележили фра И. Јукић и Т. Ковачевић, затим једну песму о трагичној смрти Мехе са Џиндића, што ју је Л. Грђић-Бјелокосић забележио у Фојници од Јеле Јеличићке, и једно предање о пропасти Какња, по ком је травнички везир забранио пазар у Какњу због погибије неког пашалије.

*

Именом **Какањ** зову се село и општина. Општину какањску чине села Суботиње, Кучићи, Мрамор и Какањ око реке Рибнице, десне притоке боснине, и три села изван слива Рибнице: Вртлишће и Караула пре и Тичићи ниже ушћа Рибнице у Босну. Сва су ова насеља врло стара и с много старина из средњег века и из турскога доба, а међу муслиманским становништвом има доста старинаца, »старосидиоца«.

Село Какањ је стешњено између брда Крш—Стијена—Усјел (или Блата) и река Рибнице и Босне. Иако је насеље малено, јер има свега 7 кућа, ипак представља неку врсту средишта: у њему су џамија за целу општину, једна трговина и ковачница. Сеоски је атар врло мален, и стари је Какањ имао несумњиво шире границе, па су се његови делови доцније вероватно издвојили у засебна села. Због тога и у суседним селима, а нарочито у Караули и Рибници, има доста старина и предања што су у вези с прошлошћу. Куће села Карауле су у главном на тераси изнад поља Панађуришћа између ушћа Биливодског Потока и поменутог брда Крш—Стијена—Усјел. Рибница је на десној страни реке Рибнице, насупрот Какњу, такођер са малим атаром, јер се изнад села диже брдо Пиљевина.

Какањ се помиње у још неким писаним делима, објављеним после Поповићевог чланка. С. Башагић сматра Какањ и Добуј (село на левој обали Босне, али пре Какња) као једно насеље и вели да су »Какањ-добујани« 1697. дали

¹⁾ Гласник Земаљског Музеја за Б. и Х., Год. 1895., Стр. 303—305.

снажан отпор војсци принца Евгена Савојског и при том изгинули, а принц Еуген савлао Какањ-добој¹⁾. Значи да су тада оба ова насеља страдала. Ако је и страдало Какањ се је опет подигао. По једном анонимном аустријском извештају из 1718.—1739. год. Какањ је био трговинште са 50 кућа самих муслимана²⁾.

Из истог је времена и белешка сугђешког летописца фра Боне Бенића, који прича како је 1737. год. срео у путу »Турке« који су ишли на пазар у Какањ³⁾.

У турско време траса важног пута долином Босне ишла је између Високог и Зенице овако. Пут, који је био калдрмисан, ишао је од Високог левом обалом Босне држећи се стално горње ивице поља у оним деловима што су ишли пољем,

¹⁾ S. Vašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Str. 87.

²⁾ Гласник Зем. Музеја, Год. 1908., Стр. 96.

³⁾ Гласник Зем. Музеја, Год. 1924., Стр. 12.

a под селом Бићером прелазило се је на десну обалу Босне. Затим је пут ишао поред реке све до места Барјака под селом Тичићима (то је сада граница срезова височког и зеничког), ту је остављао Босну и скретао северистоку, да избегне велику боснину окуку, и избијао на Враца на у Зеницу, опет у долину Босне. Код моста на Рибници одвајао се је од тога пута други, чији је један крак ишао кроз села Рибницу и Суботиње на север и којим се је ишло чак у Тузлу. Други је крак ишао од какањске џамије преко Мрамора и Бијелих Вода у Тршће. Ти путеви служе и данас; на неким местима је и калдрма сачувана. Пре тридесет година, »поплав« је разорила мост преко Папратничког Потока, леве боснине притоке. Мост је био сав од седре и грађен »на ћемер«. Као и за калдрму, и за тај се мост прича да је био »од Грка«.

Стари и данашњи Какањ је баш на раскришћу тих путева. По предању, у Какњу су раније били безистани и чаршија. Писани извори потврђују то предање. Изнад сеоске џамије а под Усјели је место Царина. Ту се још виде остаци Великог и Фазлипашића Хана, а познају се и темељи некадашњих кућа. Једно место на Царини зове се Тишин Милаћ; род Тишија има и сада у селу Вртлишћу. На Царини су још биле по једна налбантица и касапница. У Вртлу изнад Алајбеговића дућана ископавано је земљано суђе и луле. У Великом Хану одседао би зенички кадија, кад би петком дошао на какањски пазар, овде би водио парнице и венчања (Какањ је тада био у зеничкој нахији). Кадија би долазио на коњу и носио собом сикеру; до подне би судио, а по подне би усекао товар дрва, натоварио и отерао кући. Муслимани у Чифићима (Караула) знају да су им стари одлазили на тај пазар, који се је скупио на Панађуришћу под селом. На месту Паочинама у Тршћу било је по предању велико село. Из овога села силазило би на какањски пазар по 12 Марошлија на таквим коњима седленицима, каквих ни у кога није било. У време кад је »купиљен« пазар у Какњу, месо и со били су ока по пару.

Одмах до моста на Рибници, на десној страни реке је место Мусала. Док је у Какњу била варош, ту се је »учила мусала« за ценама. А гробља су какањска у пољу, под селом Караулом. До Царине је место Приврата, а даље су Хасе у дну поља Панађуришћа. На Хасама је велико гробље у ком има много старинских надгробних споменика; неки нишани имају и натписе. Још је старије гробље до њиве Текије на Панађуришћу, недалеко од првог. Прича се да је на Текији била текија (манастир). Да је то предање тачно, сведочи баш то гробље. Ту су на гробовима велики нишани, а међу тим гробовима има и један пеховски, који се позна по свом нарочитом нишану изнад главе. На овом нишану представљена је у рељефу рука. Крај самога пута је један ваљкаст нишан. Људи које боли штогод у утроби и жене које немају млека стружу камен тога нишана и пију као лек остругани прах. Док се је ово веровање сачувало до данас, изгубљено је предање да је ту сахрањен човек који је први увео камату у Босну. (Ово је предање саопштио Т. Ковачевић, а по њему и Д. Поповић). На земљишту села Рибнице, између Рибнице и Гроца је место Турбе. По причању, ту су се исекли неки сватови. Позна се још неколико гробова, а турбе што је ту било оборено је. У селу Тичићима има више старинских муслиманских гробаља; за нека се вели да су из доба рата са »Швабом« (1697. год.).

У Врпољу под Караулом још се познаје место где је био мост којим је пут прелазило с леве на десну обалу Босне. Мост је био од камена. Оборен је пре

пропасти Какња, али се још не зна тачно ни када је оборен мост, ни када је Какањ изгубио свој ранији значај. Пошто је оборен мост, а то је било вероватно 1697., када је спаљен Какањ, преко Босне се је прелазило скелом. У Десетнику живе Харачићи, који веле да су они најпре управљали скелом, па је управа доцније дошла у руке Делибашићима у Рибници. На Врелици живе муслимани Скелеџије, старином Гоје, који су држали скелу изнад места где је била ћуприја. Да ли су они наследили ту скелу од Делибашића, или је то била нека друга скела, нисам могао сазнати. Међутим, врло је вероватно да су биле најмање две скеле: једна где је био мост а друга код ушћа реке Рибнице.

Село Караула добило је име по некој караули; та је караула била сигурно поред пута ради његовог обезбеђења, али се не зна где је била. Занимљиво је, да је ово место имало исти значај и пре Турака: брег на левој обали Маљеша зове се Варда а брег на десној Градац. На Караули је и једна папинска кула, сада својина С. Лазића. У овом се је селу родио Фазли-паша. Крај пута долином Рибнице била је караула у дворишту оцака Делибашића.

Није тачно Поповићево саопштење да су беговски родови Делибашића и Алајбеговића староседиоци. Делибашићи су старином из Црне Горе, а Алајбеговићи из Рогатице. Њихови су се преци доселили пре пропасти Какња, а тако исто и преци Пожара, који су старином од Пожаревца у Србији.

Не може се тачно утврдити, када је и зашто је пропао Какањ. Д. Поповић је забележио једно предање. Ја сам забележио друкчије предање, по ком је узрок пропасти био један догађај на поменутој касапници. На тој касапници погинуо је један муштерија. Тражио он меса, а кад му га је касапин измерио, онда није био задовољан. Касапин му измери и по други пут, али он опет не буде задовољан. То се је поновило неколико пута. Напослетку тај човек затражи натраг свој новац. Касапин му извади новац, а онај рече, да то нису његове паре. Сваде се због тога, и муштерија одсече касапину руку, скочи на коња и дадне се у бежање уз пут. Касапин дохвати шишану, стигне га на Гази и убије. То је онда, веле, био разлог да се забрани пазар у Какњу.

Тај се је догађај могао десити у другој половини, вероватно крајем 18. века, пошто се је село Џиндићи померило са старог на садашње место. Разлог померању овог села била је, по предању, куга. То се је померање десило вероватно као последица велике куге 1783. год., која је изазвала велике промене у околини Високог уопште, и која је остала у најјачој успомени. Село Џиндићи било је пре куге у долини потока Лепене и звало се је Лепена. Како се у приложеним песмама помиње Мехо са Џиндића, који је заиста живео, какањски пазар постао се је држати или крајем 18. или почетком 19. века. Укидање пазара могло је бити узрок опадању Какња као насеља. Међутим, баш у то време биле су врло честе куге, и последице тих куга виде се и данас. Многих села у околини Високог је нестало, нека су се померила с једног места на друго, а у многима је становништво бројно смањено или сасвим измењено. Све се је то морало осетити и на Какњу, па су те промене можда главни узрок том опадању.

По предању био је »курисан« пазар и на Мокрој Њиви у Трпћу. Нисам сазнао у који је дан држан, али петком није. И тај је пазар укинут, по предању, због једног убиства.

Забележио сам и две песме о трагичној смрти Мехе с Џиндића, који је заиста живео и био од рода Бегина на Џиндићима.

а) По казивању Бећира Буре из
Сече:

Гад се на Какњу пазар купио,
До подне се пазар сакупио,
А од подне тиха кина паје¹⁾,
Па се поће пазар осинати,
И у шајку се лађу увозити.
Увезло се повзбор јунака,
Све момака, повзбор јунака,
И ш²⁾ њима ж³⁾ Циндић Мухамеде,
А скелу вози Осман Скелеџија.
Повикује ж Циндић Мухамеде:
»Вози скелу, Осман Скелеџија,
Вози скелу, усахле ти руке.
Да су моје сад дином⁴⁾ твоје,
Давно би је крају прибродиле«.
Шајка им се потопила лађа,
Сви јунаци крају припливаше,
Ал не море ж Циндић Мухамеде.
Њега виђу са краја јунаци:
»Расни, Мехо, бугар-кабаницу
И с русе главе ти калпак укни«.
Лиевом руком пуце расниваше,
А десницом калпак укидаше.
Бог убијо Рибницу водицу,
Јера Меху на матицу баца,
И утону ж Циндић Мухамеде.
А мајка га с вечером ћекала,
И Хајка сека под претеном испрошена.
Па говори Хајка сека:
»Хајде, мајко, да ми већерамо.
Сад нам Мехо по Добују шеће,
И пробјера добујке дјевојке«.
Истор мајци кара хабер доје,
Кара хабер а у кара доба:
Да ј утоно Циндић Мухамеде.
Како мајка кара хабер чула,
По соби је пала, више се не дигла.

(Забележио М. С. Ф.)

б) По казивању Османа Пожара из
Какња:

У Какњу се пазар сакупио;
До подне се пазар сакупио,
А од подне тиха кина паде,
Па се поће пазар осинати.
У шајку се лађу павозили;
Пет Циндића и пет Атлагића;
Међу њима Циндић Мухамеде.
Лађу вози Осман Скелеџија.
Бог убио Рибницу водицу,
Баџила хин⁵⁾ Босни на матицу.
Проговара Циндић Мухамеде:
»Махни руком, Осман Скелеџија,
Махни руком, усахла ти рука!
Да је моја њи је твоја рука,
Давно бисмо крају прилазили«.
Лађа хин се шајка изврнула.
Потопи се до пет Атлагића,
Пет Атлагића и пет Циндића.
Сви јунаци крају излазише,
Сам не може Циндић Мухамеде.
Јунаци га са обале виђу:
»Расни пуце, Циндић Мухамеде,
Расни пуце бугар-кабанице,
Не би л' Бог до крају излазио«.
И утону, жалосна му мајка.
Мајка га је с већером ћекала,
Ајка сека под златним прстеном.
Говорила Ајкуна дјевојка:
»Ходи, мајко, да ми већерамо,
Већерамо, Мухе не ћекамо.
Сад нам Мухо по Добују шеће,
Гледају га добујке дјевојке«.
У та доба кара хабер доје:
Вечерајте, Мухе не чекајте,
Мухо вам је јунак утоноу.
Мајка пала више не устала,
Ајка сека косе поћупала,
О авлиским вратим објесила,
Когод прође нек се косам чуди:
Ове косе у девлету расле,
А у велком јаду почупале.

(Забележио Сали-еф. Алајбеговић.)

Као што се види, ниједна од ових песама није потпуна: У свакој од њих недостаје по неки стих али не исти, па се празнине могу лако попунити.

¹⁾ паје = напје. ²⁾ ш = с(а). ³⁾ ж = с(а). ⁴⁾ гдјено. ⁵⁾ хин = их.

Dubrovačka kancelarija do godine 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive.

Priručio

Dr. G. Čremošnik.

Prilikom radova u dubrovačkoj arhivi video sam da su najstarije knjige arhive, makar nosile određene naslove, kao na pr. *Diversa Cancellariae, Praecepta rectoris*¹⁾ i t. d., konglomerat sastavljen od najrazličitijeg sadržaja. Onaj koji je dao, ne znamo u koje doba, knjige uvezati i snabdeo ih sa naslovima radio je taj posao sasvim površno i nesavesno, tako da danas na pr. u seriji *Praecepta rectoris* ima čisto notarskih knjiga²⁾, ili na pr. u *Diversa Cancellariae* i kancelarskih i notarskih akata. Pregledno sređivanje toga zamršenog materijala prinudilo me je da se potanje zabavim i sa pisarima knjiga, sa kancelarima i notarima, o kojima u Jirečkovoj raspravi »Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner«³⁾ ima ponekad manjkavih, ponekad pogrešnih podataka. Tako iznosim u ovome članku razvoj dubrovačke kancelarije u zadnjoj četvrti XIII. stoleća i, sem toga, pregled do danas sačuvanih pisanih ostataka kancelara i notara toga doba.

I. Dubrovački kancelari i notari do god. 1300.

Između godina 1275. i 1278. imamo da zabeležimo dva, po postanak dubrovačke arhive, vrlo značajna događaja. Prvi što je dubrovačka vlada, dne 8. juna 1275., naredila da se svi kreditni poslovi koji prelaze svotu od 10 perpera moraju sklapati pismeno, t. j. dužnik mora, u roku od 8 dana, dati verovniku »cartam notarii« o dugu⁴⁾. Drugi što je vlada, negde krajem 1277. ili početkom 1278. godine, namestila prvi put svetovno lice, Talijana Tomazina de Sauere, za općinskog notara.

¹⁾ Popis serija dubr. arhive gl. kod J. Gelcicha, Dubrovački arhiv u »Glasniku zemaljskog muzeja« 1910 str. 537 sl. Gelcich je sastavio popis prema naslovima knjiga i malo se je brinuo, odgovara li naslov sadržaju.

²⁾ sr. niže str. 249. pod »*Praecepta rectoris*« II knj.

³⁾ U »Archiv f. slav. Phil.« knj. XXV str. 501 sl. i knj. XXVI str. 161 sl. Jireček je sam znao da mu rasprava nije potpuna, jer kaže o njoj: »Obwohl ich ihre Lücken gut kenne«.

⁴⁾ Statuta Ragusii lib. VIII cap. XXII u izdanju Bogišić-Jireček (Mon. hist. iur. Slav. mer. IX) str. 178.

Notarijat se razvija u Dubrovniku pod istim prilikama kao i u ostalim evropskim, osobito talijanskim gradovima. Prirodno je da razvoj zaostaje po nekoliko decenija iza talijanskog razvoja, kao što je to slučaj i sa drugim, na pr. nemačkim gradovima koji isto tako leže na periferiji talijanskog upliva kao i Dubrovnik. Notarske poslove vrše, u XII. i do sredine XIII. stuleća, domaći svećenici kao privatna lica. Do sredine XIII. stuleća uvode naši primorski gradovi notarijat kao komunalnu službu, notari postaju »iurati notarii communis«¹⁾. Dubrovnik je prvi među njima. Već god. 1204. nalazimo na jednom dokumentu potpis: »Ego clericus Gataldus et communis notarius iuratus«²⁾. Razvoj se na tome nije zaustavio. Mesto domaćih svećenika, gradovi počinju nameštati kao notare svetovna lica sa stručnom naobrazbom, većinom ljude sa svršenim univerzitetom iz Italije, gde je Bologna središte naobrazbe u notarskoj struci³⁾. Dubrovnik je, u tom pogledu, zadnji. Još god. 1275. potpisuje se na notarskom aktu: »Ego presbyter Petrus et communis notarius iuratus«⁴⁾. Između godina 1275. i 1278. nemamo sačuvan iz Dubrovnika ni jedan akat, iz kojega bi mogli ustanoviti tko je vršio notarsku službu te tri godine, tek sa 11. septembrom 1278. počinje knjiga »Praecepta rectoris« I. koju je pisao magister Tomazin de Sauere.

Ipak se može rešiti pitanje koje je godine nastupio službu magister Tomazin. Ma da iz godina 1275 do 1278., kako već napred spomenuto, nemamo sačuvan nijedan notarski akat, imamo sačuvan barem početak jednog akta, prepisan od magistra Tomazina u Div. Canc. I l. 103^a. Celi prepis Tomazinov glasi: *Die quarto septembris [1282]. Ragusii etc. Franca, uxor Mathei de Gleda, ostendit unam cartam notarii, que sic incipit: Anno incarnationis Domini millesimo ducentesimo septuagesimo septimo, mensis iunii tercio [die] exeunte. Coram subscriptis testibus Bratichna de Negucho presentem et consentientem ancillam suam Stanam de Verbaso vendidit pro s. dr. gross. decem et octo Matheo de Gleda diffinite ad mortem etc., ut in dicta carta continetur. Quam cartam notarii suprascriptam cum pleno vigore et tota potestate sua dicta Franca cum voluntate dicti viri sui dedit Marco Juueni sanctorum Apostolorum de Venetiis, ut ipse Marcus etc. Hec autem etc. Testis Pasqua Sabini, iudex.*

Da u svrhu lakšeg razumevanja protumačimo taj trgovački posao! Dne 4. sept. 1282. godine prodaje Franka, žena Mateja Gledića, svoju ropkinju Stanu nekom Marku Juveni, Mlečaninu iz mahale sv. apoštola. Franka je kupila Stanu dne 28. juna 1277. godine od Bratihne de Negucho i pokazuje notarsku listinu o kupnji. Ovu notarsku listinu od 1277. godine daje ona, zajedno sa ropkinjom, spomenutom Mlečaninu. Međutim, magister Tomazin izostavio je od te listine, pošto mu to nije bitno, baš ono što bi nas najviše zanimalo, naime kraj sa potpisom notara i svedoka, na čijoj bi osnovi mogli odrediti tko je bio notar godine 1277. Ipak, i na osnovi samoga početka listine možemo ustvrditi da nju, godine 1277., nije pisao Tomazin nego njegov predhodnik presbyter Petar. Evo po čemu!

¹⁾ sr. Šufflay, *Die dalmat. Privaturkunde u Sitzber. d. k. Akad. Wiss. ph. h. Kl. Knj. 147 (1904) str. 14* i Jireček u *Arch. XXV str. 507.*

²⁾ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae... Knj. III str. 42.*

³⁾ Šufflay, I. c. 12—14 i H. Bresslau, *Handbuch d. Urkundenlehre, 2. izd. Leipzig 1915, knj. II/1 str. 256 sl.*

⁴⁾ Smičiklas, *Cod. dipl. knj. VI str. 149.*

Svećenik Petar, na početku svojih akata i instrumenata, bez okolišanja zagazi in medias res sa datiranjem: *Anno incarnationis Domini* . . . i t. d., a svetovnjak Tomazin najpre se pobožno prekrsti: *In Christi nomine*., pa tek iza ove vokalne invokacije postavlja datum: *Anno Domini* . . . i t. d. Početak bez vokalne invokacije imaju sve listine notara Petra [sr. Smičiklas V. str. 353 i 523, VI str. 20, 32 i 148], a obratno imaju početak sa invokacijom sve listine magistra Tomazina [sr. Smičiklas, VI str. 387, 483 i 542 i prepis njegovih listina u Div. Canc. I l. 101^a, 102^a, 121^a i t. d.]. Sam početak listina bio bi dovoljan, da se odredi, je li pisao listinu presbyter Petar, ili magister Tomazin, no osim početka ima još drugih razlika. Magister Tomazin nikada ne zaboravlja navesti iza godine i indikciju dotične godine, Petar je, naprotiv, nikada ne meće. Konačno, Tomazin stavlja, u listinama o prodaji robova, iza predikata „vendidit“ objekat u 3. padežu, t. j. ime onoga kome je rob prodat, [gl. str. 234 op. 3], a Petar stavlja iza predikata najpre cenu „pro s. dr. gross . . .“, pa tek onda objekat u 3. padežu. Na osnovi svega toga možemo ustvrditi da je, dne 28. juna 1277. godine, vršio službu notara u Dubrovniku još presbyter Petar, jer navedena listina nosi sva obeležja ruke Petrove. Međutim, u Div. Canc. I l. 101^a ima, pod datumom 12. augusta 1282., prepisan početak jedne prodaje ropkinje od 9. januara 1278., i na osnovi napred navedenih momenata možemo za ovu prodaju ustvrditi da ju je pisao magister Tomazin. Prema tome, magister Tomazin je nastupio službu najkasnije početkom januara 1278., dok je Jirečeku bio poznat najraniji datum Tomazinov od 15. sept. 1278. (sr. Archiv, XXVI. str. 187.). Tek za doba od 28. juna 1277. do januara 1278. ostaje nama ličnost notara, još uvek, nepoznata.

Sa imenovanjem magistra Tomazina bila je dubrovačka općina vanredno sretne ruke, jer je Tomazin prava personifikacija reda i urednosti, tačan u vršenju svojih dužnosti, a isto tako tačan i u svojim privatnim računima od kojih nam se nešto sačuvalo.

Magister Tomazin je vršio u Dubrovniku dvostruku službu, naime službu »iurati notarii communis« i službu »scribani« ili »scribae communis«. Do Tomazina znamo u Dubrovniku samo notare, na svima sačuvanim aktima iz doba pre 1278. godine nalazimo stalno samo potpise »notarius communis«. Ma da pod rečju »notar« i u srednjem veku i danas razumevamo u prvome redu pisca privatno-pravnih dokumenata, ipak su notari u Dubrovniku, kao i u drugim gradovima, služili i općinskim vlastima, u prvome redu sudu, kao pisari. To se vidi iz sačuvanih dokumenata¹⁾ i iz zakletve koju su notari u Dubrovniku polagali²⁾, a koja jasno ističe dvostruku dužnost notara. Tek magister Tomazin za svoju dvostruku službu uzima i dvostruku titulu, tek on se naziva, i to odmah u početku svoje službe, »notarius et scribanus«³⁾. Odakle je uzeta ova neobična titula, ne znamo. Ni u Italiji, ni u našim primorskim gradovima je ne nalazimo. Verovatno će to biti lokalni izraz koji se je, u kasnije doba, upotrebljavao za perovode brodova (»scribanus navis«). Titulom »scriba« služi se samo Tomazin, već njegov naslednik se služi poznatom i zvučnom titulom »cancellaris communis«⁴⁾.

¹⁾ isto tamo, VI str. 32.

²⁾ Jireček, Arch. XXVI str. 185.

³⁾ U naslovu najstarije njegove knjige, Praecepta rectoris I. Sr. niže na str. 243.

⁴⁾ O tituli cancellarius sr. Bresslau, Handb. d. Urkundenlehre str. 352 sl.

Tomazin je tačno odelio poslove notara od poslova scribe. O karakteru tih poslova najbolje nam razjašnjenje daju knjige, sačuvane od njegove ruke. Kao notar on je služio, u svojstvu državnog činovnika, privatnim licima, pišući razne privatno-pravne ugovore i dokumente. Najviše od toga bejahu zadužnice¹⁾, kupoprodajni ugovori o nekretninama i izdavanje istih pod zakup²⁾, prodaje robova³⁾, priznanice o primljenom mirazu žene⁴⁾, priznanice o vraćanju dugova⁵⁾, imenovanja takozvanih »prokuratora«⁶⁾, obveznice šegrta o stupanju na zanat⁷⁾ i razni drugi ugovori iz svakidašnjeg života trgovaca i privatnika. Pošto je zadužnica bilo više no ikakvih drugih notarskih akata, unašao je magister Tomazin zadužnice u posebne sveske, na koje je mećao naslov: »Liber, in quo abbreviate sunt carte notarii de credenciis, debitis et colleganciis«⁸⁾. Knjigu, sastavljenu od svezaka zadužnica, možemo danas nazvati »Debita Notariae«. Sve ostale notarske akte pisao je napose u druge sveske sa naslovom: »Liber, in quo abbreviate sunt carte notarii omnes, exceptis debitis«⁹⁾. Knjigu sa svescima te vrste nazvali bi »Diversa Notariae«. Treba da istaknemo da na ovim svescima, čiji je sadržaj notarske prirode, Tomazin ne upotrebljava nikada druge titule nego samo »communis iuratus notarius«, isto tako i na izvornim dokumentima notarske prirode, od kojih su nam se sačuvala tri¹⁰⁾.

¹⁾ Primer zadužnice gl. u mojem članku »Uvozna trgovina Srbije god. 1282. i 1283.« u Spomeniku Srp. Kralj. Akad. knj. 62 str. 62.

²⁾ Primere kupoprodajnih ugovora gl. Smičiklas, Cod. dipl. VI str. 471 iz Zadra. Ti ugovori se kod raznih mesta i raznih notara razlikuju vrlo malo, u bitnosti su svuda jednaki.

³⁾ Primer prodaje robova glasi: Die XX. iulii (1282). Ragusii etc. Dobroqualis Cumanus presentem et consentientem ancillam suam Radosti de Bosna vendidit Johanni Baffo [de confinio] sancte Marje Magdalene de Venetiis pro solidis denariorum grossorum novem, diffinite ad mortem etc. Testis Martolus de Zereua, iuratus iudex. (Iz Diversa Cancellariae I l. 99^a).

⁴⁾ Zašto je mladoženja morao davati priznanicu o mirazu žene, gl. dubrovački statut knj. IV čl. 1. u izdanju Jirečeka str. 83. Obrazac takve priznanice glasi: Die XVIII. augusti (1283). Ragusii etc. Ego quidem Gregorius Petri de Predjano confiteor, quod super me et super omnia mea bona pro perchivio uxoris mee Lise, filie Jacobi de Crossio, accepi a dicto Jacobo solidos denariorum grossorum quadringentos et exagias auri quinquaginta et unam ancillam et vestimenta cum consuetudine Ragusii. Hec autem etc. Testis Lucarus Fusci, iudex. (Iz Div. Canc. I l. 137^a).

⁵⁾ Primer takve priznanice, koja se je davala samo u naročitim slučajevima, glasi: Die XVII. nouembris (1283). Ego quidem Laurentius Marini de Mençe confiteor, quod Rastissa de Gatello mihi solvit partem suam de sol. den. gross. sexdecim minus grossis II, quos dictus Rastissa et Pretigna de Pripče et Paulus Gymanoi de Macino mihi dare debebant per cartam notarii, factam anno domini MCCLXXXIII, ind. XI., die XXVI. intrante mense marcii. Unde facio dicto Rastisse finem etc. Hec autem etc. Testis Ursacius de Viliarico, iudex. (Iz Div. Canc. I l. 144^a).

⁶⁾ Obrazac punomoći prokuratora gl. Smičiklas, Cod. dipl. VI str. 522.

⁷⁾ Primer obveznice krojačkog šegrta: Die XVII. decembris (1283). Ragusii etc. Ego quidem Cranennus de Vsora confiteor, quod mea bona voluntate locavi me cum Dobrosclauo Sersii Johannis, zuppario, usque ad decem annos proxime venturos, tali videlicet ordine, quod debeo ipsum Dobrosclauum et res suas fideliter salvare et custodire et omnia servicia, ad artem pertinentia, ad eius voluntatem facere. Et si fugerem ante dictum terminum, debeo stare tot diebus supra terminum. Et ego dictus Dobrosclausus debeo dictum Cranennum docere artem meam bona fide et ei dare victum, vestitum et calciamenta convenientia. Completis vero dictis decem annis prenomatus Cranennus exeat a me liber et francus in perpetuum et tunc dabo ei arnisiā artis secundum usum Ragusii. Hec autem etc. Testis Dimitrius de Mençe, iudex. (Iz Div. Canc. I l. 148^a).

⁸⁾ Sr. naslov drugog svežnja Div. Canc. I, niže na str. . . O »collegancia« gl. članak »Naša trgov. društva u srednjem veku« u Glasniku zem. muzeja XXXVI (1924) str. 69 i 74.

⁹⁾ Sr. naslov trećeg svežnja Debita Notariae I, niže na str. 244.

¹⁰⁾ Smičiklas, Cod. dipl. VI str. 388 (dva puta) i str. 483.

Kao »scriba communis« bejaše Tomazin u službi kneza i sudija, pišući sudske stvari i javnopravne dokumente. Na sudu trebalo je unašati najviše ročišta (inducia¹⁾), za koja je Tomazin uveo posebne sveske, kao i za zadužnice, sem toga prijave kaznenog karaktera (Tomazin je te prijave označavao latinski »securitates«²⁾), kasniji kancelari tačnije sa »clamores«, dok se nije uveo konačni izraz »lamenta«, prijave krivične prirode (»maleficia«³⁾) i iskaze svedoka (»testificationes«²⁾). Za svaku vrstu, t. j. za ročišta, za prijave krivičnih dela i za prijave kaznene zajedno sa iskazima svedoka, upotrebljavao je Tomazin posebne sveske. Napose, opet, je unašao presude (»sententiae«), začudo u isti svezak sa oporukama (»testamenta«⁴⁾), napose i objave o prodaji nekretnina (»possessiones vendite et preconitate«⁵⁾), koje je morao općinski glasnik objaviti u svrhu prijave eventualnih verovnika i šefija. Sve ove vrste bi potpadale pod seriju »Diversa Cancellariae«, ali su se, kasnije, od toga odvojila krivična dela kao »lamenta (de foris i de intus)«, testamenti, oglasi prodaja i t. d. u zasebne serije. U kasnijim vremenima bejaše dužnost kancelara da beleži i zaključke velikog, malog i veća umoljenih, ali iz Tomazinovog vremena i još 15 godina posle njega nama o toj službi kancelara nije ništa poznato. I u naslovima svezaka kancelarskog sadržaja upotrebljava Tomazin za sebe titulu »notarius«, samo jedanput, u Praecepta rectoris I, ceo naslov »notarius et scribanus«.

Dvostruku dužnost notara i kancelara vršio je magister Tomazin 6 godina, od 1278.—1284. Dubrovnik bejaše, u to doba, u početku brzoga razvoja u ekonomnom pogledu. Iz godine u godinu raste broj sklapanih ugovora i poslova, iz godine u godinu rastu i svote u tim poslovima. Vremenom bivalo je previše notarskog posla, a da bi ga moglo svladati samo jedno lice. Za primer neka služi, da je magister Tomazin morao, dne 5. jula 1282., napisati 19 zadužnica⁶⁾), 6 dokumenata o deobi nekog imanja, jednu priznanicu o mirazu, jednu obveznicu o stupanju u službu i jednu prodaju ropkinje⁷⁾), a dne 4. januara 1284. njegov se

¹⁾ Tužena stranka mogla je dobiti 3 ročišta (sr. dubrovački statut knj. II čl. 1 izdanje Jirečeka str. 55). Primer ročišta glasi:

Die VIII. ianuarii (1279). Coram domino comite et iuratis iudicibus istis.

Marcus de Viliarico petiit Slao de Ulcinio yperperos LXVIII per cartam notarii. Ad que respondit dictus Slaus, quod petebat inducium VIII dierum. Cui datum fuit dictum inducium cum usu Ragusii.

Die XVI. ianuarii (1279). Coram domino comite et iudicibus istis.

Dictus Slaus petiit in dicta questione pro suo advocato Dobrosclauum de Binçola. Cui datum fuit inducium duorum mensium secundum usum Ragusii et preceptum fuit, ut non vadit in viagium, nisi dimittat responsorem et procuratorem secundum formam statuti.

Die XVIII. aprilis (1279). Coram domino comite et iudicibus istis.

Dictus Slaus petiit in dicta questione inducium VIII dierum ultimorum. Cui datum fuit dictum inducium. (Iz Praecepta rectoris I l. 7a).

Kancelar mora za svaki slučaj ostaviti u svesci mesta za sva tri ročišta. Pošto se u mnogo slučajeva traži samo jedno ili dva ročišta, mnoge su strane rukopisa te vrste pola prazne.

²⁾ sr. naslov prvog svežnja Div. Canc. II, niže na str. 246.

³⁾ sr. naslov zadnjeg svežnja Div. Canc. II, niže na str. 247.

⁴⁾ sr. naslov Testamenta Notariae I, niže na str. 245.

⁵⁾ sr. naslov četvrtog svežnja Praecepta rectoris I, niže na str. 243.

⁶⁾ Debita Notariae I l. 24^b i 25^a.

⁷⁾ Deb. Not. I l. 105^b—106^a.

dnevni rad sastoji u pisanju 44 zadužnice¹⁾, 1 prodaje kuće, 1 prodaje ropkinje i 2 priznanica o vraćenom dugu²⁾. To mu je samo notarski posao; od kancelarskog rada tih dana nema ništa sačuvano! Kad pregledamo taj ogromni posao, postaju razumljive njegove reči: »ex labore continuo manuum mearum, scribendo die noctuque et exercendo artem et officium notarie---, omnia que habeo stabilia et mobilia, acquisivi et lucratus fui«, ali postaje razumljivo i to da je magister Tomazin, koji je otišao od kuće bez ijedne pare u džepu, ostavio iza sebe imetak od 3400 perpera³⁾, u našem novcu oko 1 milijun dinara. Zbog tolike preopterećenosti Tomazin je napustio notarijat. Zadnja je njegova zadužnica od 18. II. 1284.⁴⁾, zadnji kupoprodajni ugovor od 18. I. 1284.⁵⁾. Kancelarom je ostao Tomazin i nadalje i vršio kancelarsku službu sve do februara 1286.⁶⁾ God 1284., u mesecu julu, Tomazin se u Div. Canc. još potpisuje sa »iuratus notarius«, od toga datuma do 1286. sačuvana su nam od njegove ruke samo dva izvorna dokumenta, ali se na njima ne potpisuje više kao notar, nego kao »sacri palatii notarius et communis Ragusii scriba«⁷⁾. Tomazin je umro, po svoj prilici, god. 1286., jer se 27. oktobra 1286. spominje kao kancelar njegov naslednik Aço quondam Jacobi de Titullo⁸⁾.

Kancelar Aço je počeo svoju karijeru u Dubrovniku god. 1284. kao lični sekretar kneza. Dne 1. jula 1284. nastupio je službu dubrovačkog kneza oholi Mihajlo Morosini⁹⁾, koji je zbog svojega naduvenog postupanja imao konflikata sa pojedincima¹⁰⁾, a kod građanskih masa bio omražen¹¹⁾. Ovaj oholi Mlečić doveo je, po svoj prilici, Ačona de Titullo kao svojega ličnog sekretara — o takvoj službi ne čujemo ništa ni pre ni posle Mihajla — u Dubrovnik. Dne 9. oktobra 1284. nastupa »Aço, scribanus domini comitis« kao svedok koji na upit, da li pozna ljude koji su vikali, odgovara: »eram novus in hac terra ita quod non cognoscebam homines«¹²⁾. Po tome se vidi da nije davno došao u Dubrovnik, a i knez je nastupio službu tek pre 2 meseca, dne 1. jula. Drugi put se spominje da je, dne 5. maja 1285., neki Barbius, prilikom bune zbog prognanog Binčole, hteo nožem udariti »Açonem, notarium domini comitis«¹³⁾. Dva dokumenta, od 2. jula 1285. i od 13. januara 1286., nose njegov potpis: »Ego Aço quondam Jacobi de

¹⁾ Div. Canc. I l. 76^b—77^a.

²⁾ Div. Canc. I l. 150^b—151^a.

³⁾ sr. njegov testamenat u Smičiklasu, Cod. dipl. VI str. 455.

⁴⁾ Div. Canc. I svežanj 2.

⁵⁾ Div. Canc. I svežanj 4.

⁶⁾ Div. Canc. II idu do toga datuma.

⁷⁾ Smičiklas, Cod. dipl. VI str. 500 i 511.

⁸⁾ Mon. hist. Slav. mer. knj. X str. 15.

⁹⁾ sr. naslov prvog svežnja Div. Canc. II, niže na str. 246.

¹⁰⁾ sr. njegov konflikt sa Martolom Crevlćem u Smičiklasu, Cod. dipl. VI str. 539 sl.

¹¹⁾ Mihajlo je prognao iz Dubrovnika nekoga Binčolu Marini de Binčola. Taj se krišom vrati u grad, ali knezu se to brzo dojaví. Kad je Mihajlo poslao svoje vojnike, da ga uhapse, dođe u gradu do male bune. Svetina, među njom i mnogo plemića, pomogóše Binčoli da pobegne, vičući mu: »Podhi sbogo« — tako nam je Tomazin zabeležio ove reči —, zbog čega je knez Mihajlo mnoga lica stavio pred sud. Preslušanja zavedena su u Div. Canc. II l. 75^a sl.

¹²⁾ Div. Canc. II l. 132^a pod datumom »die VIII. aprilis«. Da se radi o lapsusu pisara Tomazina, vidi se na prvi pogled. Incidentat je od oktobra i iskazi svedoka su od oktobra. Ačonov iskaz stoji između 8. i 9. oktobra, dakle je i njegov od 9. oktobra, a ne aprila.

¹³⁾ Div. Canc. II l. 75^b.

Titullo, imperialis aule notarius et nunc [notarius] predicti domini comitis (sc. Michaelis Mauroceni«¹⁾).

Godine 1286. istekao je Mihajlu Morosiniju dvogodišnji rok kneževanja u Dubrovniku, ali Aço nije pošao s njime. Dne 27. oktobra 1286. spominje se »carta... scripta manu Açonis, tunc cancellarii communis Ragusii«²⁾, a 11. aprila 1289. potpisuje se Aço sam: »imperialis auctoritate notarius, nunc communis Ragusii iuratus cancellarius«³⁾. Ovom se titulom Aço služi sve do konca svoje službe⁴⁾, titulu »notar« ne upotrebljava u godinama 1286—1297 nikada. Aço je, prema tome, prešao iz službe kneza u službu općine i obnašao čast kancelara od 1286. do 1297. Jireček, na osnovi krivo pročitano g datuma u zaključku malog veća od 28. okt. 1312.⁵⁾, tvrdi da je služio od 1286.—1296.⁶⁾ (Açonova služba kao notara kneza Morozina od 1284.—1286. nije mu poznata). Medutim, Aço je pisao *Diversa Cancellariae III.*, za koja Jireček navodi da ih je pisao kancelar Markvard⁶⁾, a *Div. Canc. III* sadrže beleške do 3. jula 1297. Zadnje ročište, od 3. jula 1297. još je od ruke Açonove, a to je i zadnji datum u celoj knjizi. Kancelar Markvard, čiji nam je rukopis dobro poznat iz knjige »Reformationes« god. 1301.—1303., došao je u dubrovačku službu tek između 3. jula i 15. augusta 1297. Neki kupoprodajni ugovori i sudske rasprave, naime, u *Div. Canc. III.*, pisane rukom Açona, ostadoše nedovršene. Kasniji završni pripisi su od ruke Markvarda, koji, bez navođanja svojega imena, stavlja pripis pod datumom 15. aug. 1297. jednoj prodaji vinograda i zemlje od 16. maja 1297.⁷⁾, dalje pripis sa datumom 18. augusta 1297. drugoj prodaji vinograda i zemlje od 13. maja 1297.⁸⁾ Kod neke prodaje vinograda od 6. maja 1297. dodaje Markvard, ali bez datuma svojega dodatka, »et ego Marquardus canzellarius dictum scriptum cancellavi«⁹⁾, isto tako kod neke sudske rasprave od 23. okt. 1296. dodaje bez datuma »scriptum fuit precepto domini comitis per me Marquardum, cancellarium communis«¹⁰⁾. Iz svega se vidi da je Markvard bio namešten za kancelara između 3. jula 1297. i 15. augusta 1297. Sumnje, u tom pogledu, ne može biti. Dok su kaligrafski izvežbani rukopisi Tomazina i Açona tako slični, da bi mogli izazvati zabunu, odskače Markvard sa svojim kursivnim, nečitljivim pismom daleko od njih.

Markvard je ostao kao kancelar u službi do 9. marta 1303. Toga dana izbacilo ga je dubrovačko veće iz službe, valjda, zbog nedozvoljenih manipulacija, jer veće istodobno zaključuje »quod omnes scripture, facte per eum a modo

¹⁾ Smičiklas, *Cod. dipl.* VI str. 531 i VI str. 545.

²⁾ *Mon. hist. Slav. mer. knj. X.* str. 15. Tu stoji štampano »tunc cancellarii comitis Ragusii«. Rukopis ima »tunc cancellarii coiis Rag«, a »cois« je najobičajnija kratica za »communis«, dok se »comitis« stalno skraćuje sa »coitis«. Sem toga, ni jedan kancelar ne bi smeo prosto kazati »omitis Ragusii«, nego »domini comitis«, tako da je »communis Rag.« izvan svake sumnje.

³⁾ Smičiklas, *Cod. dipl.* VI str. 645 i 646.

⁴⁾ isto tamo, VII str. 15, VII str. 21, VII str. 41 i VII str. 207.

⁵⁾ *Mon. hist. Slav. mer. X* str. 15. U *Mon.* stoji ispravni datum 1286, kojega je Jireček pročitao kao 1296. Da je pravilno 1286, vidi se po dodatoj indikciji 14, koja se podudara sa 1286., a ne bi se podudarala sa 1296.

⁶⁾ *Arch.* XXV str. 188.

⁷⁾ *Div. Canc. III* l. 52^b.

⁸⁾ isto tamo l. 52^b.

⁹⁾ isto tamo l. 51^b.

¹⁰⁾ isto tamo l. 71^b.

in antea sint casse et nullius vigoris¹⁾. Daljnji red dubrovačkih kancelara od 1297. dalje lako je slediti, jer su sačuvani zaključci velikoga veća koje je kancelare nameštalo, tako da za njih znamo ne samo vreme, nego i uvete imenovanja.

Pitanje, kako se je razvijao notarijat u Dubrovniku posle odstupanja Tomazina, ostaće nam, možda za uvek, nejasno. Općina dubrovačka, da rastereti Tomazina, imenovala je notarom presbytera Johannesesa, vraćajući se, na taj način, običaju predašnjih vremena u kojima su svećenici vršili notarsku službu. Prvi put se javlja »presbiter Johannes, iuratus notarius communis« u potpisu nekog dokumenta od 18. jan. 1285.²⁾ Dalje magister Tomazin spominje 2 zadužnice »facta per presbiterum Johannem, notarium communis« od 10. februara i 10. aprila 1285.³⁾, te na drugome mestu, pet zadužnica »quas fecit presbiter Johannes, notarius communis« od 15. i 23. jula, 9. i 20. augusta i od 6. septembra 1285⁴⁾. Tokom 1285. vidimo, dakle, presbitera Johannesesa kao notara općinskog, ali veći broj ceduljica kojih nalazimo u knjigama Praecepta rectoris I, Div. Canc. I i II sa popisima robe, ukradenih stvari i t. d., dokazuje da je Johannes još od 1279. godine⁵⁾ služio domaćem svetu kao pisar, ne kao notar, u raznim prilikama u kojima je bila potrebna ruka, vešta pisanju. Njegova ruka, doduše, bejaše tome vešta, ali mu je rukopis jedinstveno neokretan i starinski, tako da u paleografskom pogledu sačinjava naročiti stepen u razvoju pisma. Presbiter Johannes ostaje općinski notar do god. 1292.⁶⁾, ali od njegove ruke nemamo (sačuvano, sem jednoga jedinoga dokumenta⁷⁾) i spomenutih ceduljica, ništa. Godine 1293. javlja se, prvi put, diaconus, kasnije canonicus Andrija Benešić kao općinski notar i ostaje na tome položaju sve do god. 1324.⁸⁾ Od njegove ruke ima sačuvanih celih knjiga, najstarija je od 1297.—1301., a zalutala je u seriju Praecepta rectoris kao II. knjiga serije.

Stvar bi bila, u toliko, jasna i red općinskih notara potpun, ali se javljaju, u isto vreme sa presbiterom Johannesom, i druga lica sa titulom »notarius communis«. Dne 19. oktobra 1285. čujemo o »Pascalis, notarius communis«⁹⁾, dne 14. jula 1286. nalazi se na jednom dokumentu potpis »ego diaconus Marinus et communis notarius«¹⁰⁾ i konačno se iz godine 1286. spominju »libri abreviaturarum presbiteri Junii«¹¹⁾, nesumnjiv dokaz da se je presbiter Junius bavio

¹⁾ Mon. hi t. Slav. mer. XXIX str. 48. Kod Jirečeka, Arch. XXVI str. 188 pogrešan datum 7. marta.

²⁾ Smičiklas, Cod. dipl. VI str. 522.

³⁾ Div. Canc. II I. 64^b.

⁴⁾ Div. Canc. II I. 57^b.

⁵⁾ Najstarija takva ceduljica je od 8. febr. 1279. sa popisom robe, ukradene Ivanu de Pičinego, koji istoga dana podnaša sudu tužbu o otimačini. (Praec. rectoris I I. 70^b.)

⁶⁾ sr. Jireček, Arch. XXV str. 188.

⁷⁾ Smičiklas, Cod. dipl. VII str. 21.

⁸⁾ sr. Jireček, Arch. XXV str.

⁹⁾ Jireček drži da je Pascalis bio notar oko 1276—1281, jer se onda, kad se spominje Pasko, radi o nekom starom dugu. Međutim, Pasko se spominje samo prilikom isplaćivanja duga i prilikom konflikta koji je zbog isplaćivanja izbio između kneza Morozina i opć. blagajnika Martola Crevića, a isplaćivanje i konflikt dešava se god. 1285. (sr. Smičiklas, Cod. dipl. VI str. 539—541), dakle je Pasko notar iste godine. Inače se Pasko uopće nikad ne spominje.

¹⁰⁾ Smičiklas, Cod. dipl. VI str. 559.

¹¹⁾ Mon. hist. Slav. mer. knj. X str. 15. Jireček smatra da je presbiter Junius identičan sa presbiterom Johannesom, ali se to ničim ne može dokazati. Jireček ga identifikuje sa Johannesom samo zato, da ne bi imao 2 notara od jedamput (diakon Marin mu, naime, uopće nije poznat).

notarskim poslovima. Mnoštvo notara ne možemo na drugi način protumačiti, nego time da je dubrovačka općina nameštala po jednog općinskog notara pod zakletvom — naši »iurati notarii communis« presbiter Johannes i diaconus Andreas de Benessa —, ali da su, sem državnih notara, mogla i druga lica vršiti notarske poslove. To izgleda toliko verovatnije, jer se istodobni kancelar Aço bavi također sa notarskim radom. »Carta perchivii« od njegove ruke, koju spominje malo veće god. 1312.¹⁾, ne spada u kancelarsku nego, prema Tomazinu, u notarsku struku. Isto tako III. knjiga *Diversa Cancellariae*, koju je on pisao, ne sadržava samo kancelarske nego i notarske stvari²⁾, a te su stvari iz onih istih godina, kojih službu državnog notara obnaša diaconus Andrija Benešić. Dok se je kancelar mogao baviti, nuzgred, sa notarskim poslovima, izgleda da je to bilo dozvoljeno i drugim licima, sposobnim za taj posao. Jedno pada u oči kod ovih privatnih notara. Dok se, naime, magister Tomazin stalno potpisuje »sacri palatii et communis Rag. iur. notarius«, slično i Aço »imperiali auctoritate notarius et nunc communis Rag. cancellarius«, dotle presbiter Johannes, Pascalis, diaconus Marinus i canonicus Andrija Benešić ne nose nikakvu drugu titulu, sem proste »notarius communis«. Zvučne titule »sacri palatii«, »imperiali auctoritate« i »apostolica auctoritate« stranih notara ističu i naglašuju ovlaštenje za vršenje notarijata sa strane carske ili papske vlasti³⁾. Ovi stranci ne zaboravljaju, ni u jednom potpisu, na prvome mestu istaknuti ovlaštenje »imperiali«, odnosno »apostolica auctoritate«, tek na drugome mestu označuju svoju pravu službu »notarius communis Ragusii«. Što, onda, znači prosti »notarius communis« naših Paskala, Marina i t. d., da li ovlaštenje, ili službu? Bez sumnje ovlaštenje. To su lica koja su od općine dobila ovlaštenje za vršenje notarske službe, ali nisu nameštena u službi općine, nego služe samo privatnicima. Notari koji su u službi općine ne nose samo naslov »notarius communis«, nego »iuratus notarius communis«, a to su samo presbiter Johannes i njegov naslednik canonicus Andreas de Benessa.

O pravu gradova da imenuju notare poznato je, do sada, vrlo malo. Kompendiji diplomatike navode da je pravo imenovanja notara rezervatno pravo rimskih careva, odnosno nemačkih kraljeva i pape⁴⁾. Kao iznimke izgledaju notari, imenovani od ravenkog nadbiskupa⁵⁾ i gradskog prefekta u Rimu⁶⁾. Međutim, ovlaštenje koje daje, dne 3. sept. 1282., mletački bailo Tira na putovanju u Dubrovniku nekome presbiteru Johannesu da vrši službu notara⁷⁾ dokazuje da je i mletačka vlada preko svojih organa vršila tu vlast. O sličnome pravu Dubrovnika nemamo direktnih vesti, niti imamo sačuvan koji primer imenovanja sa strane dubr. općine, ali navedena trojica istovremenih »notarii communis« kao da upućuju na pomisao da je i dubr. općina vršila vlast imenovanja. To potvrđuje i listina, izdata u Kotoru dne 30. okt. 1285.⁸⁾ Listina se tiče zahteva

¹⁾ Mon. hist. Slav. mer. X str. 15.

²⁾ sr. sadržaj Div. Canc. III. niže na str. 248.

³⁾ sr. Bresslau, Handbuch I str. 623 sl.

⁴⁾ Bresslau, l. c. I str. 624 sl., Redlich, l. c. str. 222.

⁵⁾ Bresslau, l. c. I str. 629.

⁶⁾ isto tamo, str. 631 op. 2.

⁷⁾ Jireček, Arch. XXV str. 507 op. 2.

⁸⁾ Smičiklas, Cod. dipl. VI str. 542.

dubr. općine, da joj Kotor vrati depozit župana Dese. Dubr. izaslanici traže od kotorskog veća da kotorski notar Toma izda zvaničnu potvrdu o tome zahtevu, ali kotorsko veće to odbija. Nato dadoše izaslanici napisati potvrdu o upućenom zahtevu, u prisutnosti nekolicine mletačkih trgovaca kao svedoka, od dubrovačkog notara Tomazina de Sauere. Da istaknu pravnu vrednost dokumenta, ističu autoritet Tomazinov sledećim rečima: »rogamus magistrum Thomasinum, notarium imperialem et domini ducis Venetorum ac communis Ragusii«. Tomazin je, prema tome, autorizovan od carske vlasti, od mletačkog dužda i od dubrovačke općine. Po svemu izgleda da Dubrovnik nije davao samo ovlaštenje, dozvolu za vršenje notarskih poslova, nego da je sam notare i imenovao.

Ako je dubrovačka općina uistinu imenovala notare, nameće se pitanje: Gde su se školovali ti domaći notari? Pozitivan odgovor je nemoguć zbog pomankanja vesti, a da to pitanje rešimo na osnovi njihovog notarskog rada, opet ne dozvoljavaju oskudni ostaci iza tih notara, jer od dvojice, presbitera Johanesa i diakona Marina, imamo sačuvan samo po 1 dokumenat, a od dvojice, Paskala i presbitera Junija, znamo čak samo njihovo ime. Jedino sačuvani koncepti Andrije Benešića mogu nam poslužiti za odgovor na to pitanje. Iz koncepta ovoga Dubrovčanina možemo konstatovati da je učio notarsku veštinu ili u istoj školi, u kojoj Tomazin de Sauere, ili iz iste knjige, iz koje i Tomazin, ili, što je najverovatnije, od Tomazina samoga. Notarski rad Andrije, naime, nije ništa drugo nego obnovljeno izdanje Tomazinovog notarskog rada. Obojica označuju notarski svezak kao »liber« — drugi notari »quaternus« —, zadužnice kod obojice počinju subjektivno sa: »Ego x. y. confiteor« — drugi počinju u objektivnom načinu sa: »x. y. confessus est« —, isti je formular kod obojice za prodaju robova, stupanje na zanat i t. d. Može izgledati kao neosnovana i nedokumentovana tvrdnja, ako tvrdimo da su ovi domaći notari učili veštinu od magistra Tomazina, ali, mislim da sa tom tvrdnjom nismo daleko od istine.

II. Najstarije knjige dubrovačke arhive.

Drugi, po postanak dubrovačke arhive važan, momenat je spomenuti zakon od 8. juna 1275., prema kojem su se morali svi veresijski poslovi u visini iznad 10 perpera sklapati »per cartam notarii«¹⁾. Taj je zakon znak brige vlasti za pravnu bezbednost trgovačkoga poslovanja. Dok se je vodila briga o tome, nema sumnje da se vodila briga i o načinu kako će se eventualno izgubljena zadužnica obnoviti. To se je moglo postići čuvanjem koncepta zadužnica i drugih notarskih akata. Ma da slučajevi obnavljanja na osnovi koncepta nisu baš odviše česti, ipak ih nalazimo, tako na pr. u zaključku malog veća od 28. okt. 1312. da se obnovi »carta perchivii« neke Zenobie²⁾, ili u molbi kneza Mih. Maurocena da notar Marchisinus Egici obnovi obveznicu stupanja na zanat, jer je original »propter aque pluvialis balneaturam« postao nečitljiv³⁾.

Koncepte izdatih originala pisali su notari u sveske od papira. Sveske bejahu različite veličine, sa po 8—40 i više listova. Tomazin de Sauere označuje te

¹⁾ sr. gore, str. 231.

²⁾ Mon. X str. 15.

³⁾ Jireček, Arch, XXVI str. 187 op. 1.

sveske stalno sa nazivom »liber«¹⁾, isto tako notar Andreas de Benessa²⁾, a drugi notari su ih obično nazivali »quaternus«³⁾, kao što na pr. i naš Aço de Titullo⁴⁾. Domaći svet u Dubrovniku i Kotoru nazivao ih je katkada »catastichum«⁵⁾. Konceptat sam se od sviju naziva »abreviatura« (sc. documenti)⁶⁾. Pošto sa nazivom »abreviatura« danas označujemo skraćivanje reči, na pr. »gosp.« za »gospodin«, upotrebljava se za skraćivane dokumente, t. j. za koncepte dokumenata, srodan naziv »imbrevijatura«. Sveske imbrevijatura sačinjavaju najstarije knjige dubrovačke arhive. U koje su se doba počele voditi sveske imbrevijatura u Dubrovniku, nije nam poznato. Iz god. 1268. spominje Luccari »libro de Diuersi de Notaria«⁷⁾, iz istog doba spominju se u Kotoru »catastici diaconi Miche Gige«⁸⁾. Međutim, tih starijih imbrevijatura danas više nema. Za Italiju kaže Redlich⁹⁾, da su bile sveske imbrevijatura privatno vlasništvo notara koji su mogli s njima slobodno raspolagati, prodati ih ili dati u baštinu. Tek od 14. stoleća dalje brinu se gradovi za čuvanje imbrevijatura i smatraju ih gradskim vlasništvom. Iz Dubrovnika u tom pogledu nemamo nikakvih propisa, ali zahtev maloga veća od 20. nov. 1326. »quod (Andreas de Benessa) hinc ad Pasca resurrectionis Domini proxime venturum debeat dare et assignare in cancellaria communis omnia catasticha sua, que scripsit toto tempore quo stetit pro notario communis«¹⁰⁾ dokazuje da smatra, god. 1326., malo veće imbrevijature državnog notara državnom svojinom. Sva je prilika da je isto shvaćanje postojalo još ranije. U notarskoj tarifi od god. 1313. određuju se pristojbine kancelara i notara. Među ostalim navada se: »Item ad querendum scripturas in libris communis — nichil. Item ad querendum scripturas in catastis notariorum usque ad XX annos — nichil; et a XX annis supra pro quolibet anno gross. I.«¹¹⁾ Ma da se u toj tarifi nigde ne kaže da su »catasti notariorum« u posedu općine, ipak je to gotovo sigurno. Kako se u toj tarifi od 1313. god. spominje traženje imbrevijatura, starijih od 20 godina, to bi mogli zaključiti da su vlasti smatrale imbrevijature državnom svojinom još pre 1293. godine, a time se približujemo godini 1275., u kojoj je izdat navedeni zakon o pismenom sklapanju kreditnih poslova, približujemo se i godini 1278., iz koje je sačuvana prva dubrovačka knjiga imbrevijatura.

Nije nam poznato kako dugo ostadoše sveske imbrevijatura u svome prvobitnome stanju, neuvezane i nesredene. U početku smo već napomenuli da je onaj koji je dao sveske uvezati u knjige i koji je knjige snabdeo sa naslovima radio svoj posao vrlo površno. Ima svezaka različitog sadržaja uvezanih u jednu knjigu, isto tako ima slučajeva da današnji naslov knjige sadržaju uopće ne

¹⁾ sr. niže naslove Praecepta rectoris I, Debita Notariae I i t. d.

²⁾ sr. niže naslov drugog dela Praecepta rectoris II na str. 249.

³⁾ Šufflay, l. c. str. 98.

⁴⁾ sr. niže naslov u Diversa Cancellariae III na str. 248.

⁵⁾ za Kotor gl. Šufflay, l. c. str. 98 op 1, za Dubrovnik Mon. hist. Slav. mer. XXIX str. 224 pod 20. nov.

⁶⁾ »liber in quo abbreviate sunt carte« gotovo u svima naslovima svezaka, »libri abbreviaturarum« u Mon. X str. 15 i t. d.

⁷⁾ Jireček, Arch. XXV str. 509. op. 3.

⁸⁾ Jireček, Arch. XXVI str. 211. i Šufflay str. 98. op. 7.

⁹⁾ Redlich Osw., Die Privaturkunden des Mittelalters, München—Berlin, 1911. str. 220.

¹⁰⁾ Mon. hist. XXIX str. 224.

¹¹⁾ Mon. hist. X str. 25. pod 31. martom 1313.

odgovara. Pojedine knjige bejahu do god. 1885. smeštene u raznim dubrovačkim nadležstvima, u sudu, u kotaru, carinarnici i t. d., a od te godine dalje prikupljao ih je Jos. Gelcich u jednu jedinicu, današnju dubr. arhivu¹⁾. Gelcich je uzimao knjige, kakve su bile. Ako je bio na pr. na knjizi naslov »Debita Notariae«, došla je u seriju »Debita Notariae«, bez obzira na to spada li tamo ili ne. Tome stanju odgovara i njegov popis arhivskih knjiga u »Glasniku zem. muzeja« 1910., gde su pobrojane pojedine serije arhivskih knjiga i naveden broj knjiga svake serije. Kod nekih serija, na pr. kod *Diversa Cancellariae*²⁾, kušao je tačnije označiti šaroliki sadržaj, ali pokušaj je ispao hrđavo i pojedini podaci sasvim su pogrešni. Prva pogreška uvezivača, koji je u jednu knjigu dao uvezati raznovrsne sveske imbrevijatura, postoji, neispravljena, i danas u dubrov. arhivi, a i u naučnoj literaturi. U naučnoj literaturi se citira, da navedemo jedan primer od mnogih, prema popisu Gelcicha i po uzoru K. Jirečeka, i danas *Diversa Cancellariae I*, ma da ta knjiga treba da je, po svome sadržaju, *Diversa Notariae II*. Da tome nedostatku doskočimo barem obzirom na najstarije knjige, dajemo u sledećim retcima popis knjiga do god. 1300., držeći se prirodnog načela da za popis nisu merodavne današnje uvezane knjige arhive i današnji njihovi naslovi, nego prvobitni svesci notarskih i kancelarskih imbrevijatura.

Najstarija knjiga dubrovačke arhive su takozvana

Praecepta rectoris I.

Rukopis *Praecepta rectoris I* brojio je, prvobitno, 101 ispisan i 23 prazna lista, a sastavljen je od 5 notarskih svezaka.

Prvi svezak obuhvata list 1—28, bez naslova je, a vreme imbrevijatura teče od 14. okt. 1278. do 28. febr. 1280.

Drugi svezak, l. 29—40 + 3 prazna, nenumerisana lista, također bez naslova, obuhvata vreme od 11. marta 1280. do 16. aug. 1280. Sadržaj prvoga i drugoga sveska su isključivo samo ročišta (*inducia*). Sa sigurnošću možemo tvrditi da od prvobitnih notarevih svezaka danas fali na početku prvoga sveska najmanje 1 list, isto tako i na kraju prvog sveska, između današnjeg l. 28 i 29, jedan list. Istinitost tvrdnje dokazuje to što na početku prvog svežnja nemamo nikakvog naslova — to nije običaj Tomazina de Sauere —, dalje to što prvi svezak ovog dela počinje sa datumom 14. oktobra 1278., dok peti (danas četvrti) svezak počinje sa 11. septembrom 1278., konačno to što se od l. 28 do l. 29 nalazi u datumu skok od 28. febr. 1280. na 11. marta 1280. Pred današnjim prvim listom nalazio se je, prvobitno, još najmanje jedan list sa naslovom (otprilike »*Liber de induciis, datis in curia maiori per nobilem virum Marcum Geno, honorabilem comitem Ragusii, scriptus per me Thomasinum de Sauere, sacri palatii et communis Ragusii iuratum notarium, anno Domini MCCLXXVIII, indictione sexta*«³⁾) i sa ročištima od meseca septembra do 14. oktobra 1278., a iza današnjeg l. 28 nalazio se je, također, najmanje 1 list sa ročištima od 1. do 11. marta 1280.

Bivšeg trećeg sveska danas više nema. Nestao je iz današnje arhive, jer je paginiranje knjige provedeno od J. Gelcicha u današnjoj arhivi, a po njegovoj paginaciji fali l. 41—69 Jireček je godine 1278. još upotrebljavao taj treći svezak

¹⁾ Sr. Gelcich u *Glasniku zem. muzeja XXII* (1910) str. 537 sl.

²⁾ Isto tamo, str. 573.

³⁾ Naslov rekonstruisan prema drugim naslovima Tomazina.

i, pošto na prvom listu knjige nije našao naslova, prepisao je suštinu naslova sa prvog lista trećeg sveska na cedulju i metnuo je na početak knjige. Iz te Jirečkovice cedulje vidimo da je bio sadržaj trećeg sveska sasvim drugog karaktera nego što je sadržaj prvih dviju svezaka. Jireček je zabeležio da su sadržaj trećeg sveska »securitates, testificationes et aliae scripturae, exceptis maleficiis, tempore Marci Geno, comitis Ragusii«. Najzanimljiviji komad trećeg sveska, koji je izgubljen ili, verovatnije, ukraden, bejahu iskazi svedoka od 6. nov. 1278. na l. 50^b–51^a, koji tako drastično prikazuju društvene i kulturne prilike Hercegovine onih vremena, da ih je Jireček štampao u »Staat und Gesellschaft« II. sv., str. 29 op. 5 (u »Istoriji Srba«, prev. od J. Radonića, III sv. str. 47 op. 5).

Bivši četvrti, danas treći svezak obuhvata l. 69–88 + 11 praznih, nenumerisanih listova, bez naslova je, a vreme beležaka teče od 22. januara 1279. do 23. augusta 1280. Sadržaj su, isto tako kao u bivšem trećem svesku, prijave kaznene i iskazi svedoka (»securitates et testificationes«). Ovaj je svezak, prema sadržaju, nastavak izgubljenog trećeg sveska, koji je morao da obuhvata vreme od septembra 1278. do 22. januara 1279.

Bivši peti, današnji četvrti svezak, obuhvata l. 89–101 + 9 praznih listova. Na listu 89^a nalazi se naslov: »Liber, in quo scripte sunt omnes possessiones vendite et preconiçate per loca solita, publica voce praeconia, ut moris est, tempore donini Marci Geno, comitis Ragusii, scriptus per me Thomasinum de Sauere, sacri palatii et communis Ragusii iuratum notarium et scribanum, anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo octavo, indictione sexta«. Sadržaj ovog sveska su, kako to i naslov kaže, samo javni oglasi o prodaji nekretnina. Vreme oglasa teče od 11. sept. 1278. do 17. aug. 1280. Iz naslova ovog sveska vidimo da je knjigu pisao notar i kancelar Tomazin de Sauere.

Prema svemu izloženom, u današnjim »Praecepta rectoris I« imamo u sveskama 1 i 2, l. 1–40, ročišta, u svesci 3, l. 69–88, kaznene prijave i iskaze svedoka, a u svesci 4, l. 89–101, oglase prodatih nekretnina. Sadržaj ne odgovara današnjem naslovu nikako. Ako bi se htelo ovaj heterogeni sadržaj nazvati sa jednim nazivom, odgovarao bi samo naziv: *Diversa Cancellariae I*, kako je to činio, u zadnje vreme, Jireček koji je u početku (na pr. u »Handelsstraßen und Bergwerke«) knjigu nazivao »Codex Geno«; sve tri vrste sadržaja, naime, odgovaraju kancelarskom radu Tomazina, sve imbrevijature su javnopravnog karaktera.

Druga knjiga, po hronološkom redu, su takozvana

Debita Notariae I.

Debita Notariae I sastoje se od 3 sveske, a 108 ispisanih + 17 praznih listova.

Prvi svezak, l. 1–25, bez naslova, sadrži same zadužnice, čiji datum teče od 27. januara 1282. (godina i indikcija zabeležene su na svakom listu) do 8. jula 1282. Kasnije, kod *Diversa Cancellariae I*, ćemo videti da taj svezak spada prvom delu *Div. Canc. I*.

Drugi svezak, l. 26–75, ima na l. 26^a naslov: »Liber, in quo abbreviate sunt carte omnes, exceptis debitis, testamentis et sententiis, tempore nobilis viri domini Nicholai Mauroceni, comitis Ragusii, anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo, indictione VIII., scriptus per me Thomasinum de Sauere, sacri

palatii et communis Ragusii iuratum notarium«. Datum imbrevijatura u ovom svesku teče od 10. septembra 1280. do 23. septembra 1281.

Treći svezak, l. 76–108 + 17 praznih listova, nosi na l. 76^a naslov, sličan predašnjem: »Liber, in quo abbreviate sunt carte notarii omnes, exceptis debitis, scriptus per me Thomasinum de Sauere, sacri palatii et communis Ragusii iuratum notarium, anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo primo, indictione nona, tempore nobilis viri domini Nicholai Mauroceni, comitis honorabilis Ragusii«. Datum imbrevijatura trećeg sveska teče od 28. septembra 1281. do 28. jula 1282.

Sadržaj drugog i trećeg sveska su najrazličitije notarske imbrevijature, kao na pr. prodaja robova, priznanice o mirazu, obveznice stupanja u zanat i t. d. Naslov »Debita Notariae« odgovara samo prvom svesku, drugi i treći svezak spadaju u seriju »Diversa Notariae«.

Na kraju knjige nalaze se dva lista (neuvezana!) ličnih računa magistra Tomazina. Tomazin je dobivao, kao državni nameštenik, stalnu plaću, ali su mu stranke za notarske poslove morale plaćati izvesne pristojbine koje su bile određene za različite dokumente. Iz god. 1313. sačuvana nam je u zaključku dubr. veća od 31. marta tar fa pristojbina za pojedine vrste dokumenata, tako na pr. za kupoprodajni ugovor 1 dinar, za zadužnicu 6 folara i t. d.¹⁾ Biće da su našem Tomazinu ostajale stranke dužne, pa si je na listovima beležio dugovane pristojbine. Tako na pr. u jednoj rubrici naših listova uz ime Mathias de Mençe (Matija Menčetić je u knjigama jedan od najčešćih verovnika) stoji: Debet mihi de cartis XXXIII. Item fo(laros) XV. It. fo. XV.... Taj »item folaros XV« ponavlja se u 7 redaka nekih 40 puta, a tu i tamo stoji i po koja veća svota, na pr. »it. fo. LX«. Kod rubrike Marini de Petrana stoji iza tačnog nabiranja pojedinih stavaka: »Sunt carte XVI, debet grossos VIII«. Sem ovih većih dužnika ima i malih koji ne duguju više od 15 folara, a Tomazin ih je savesno beležio. Iz ovog popisa dugova vidimo da je, u vreme Tomazinovo, pristojbina za zadužnicu iznosila 15 folara, a i na rubu knjiga sa zadužnicama često stoji pripis notarev: »h(abe)o fo(laros) XV«. Propisana tarifa iz god. 1313. znači, prema tome, osetljivo sniženje pristojbina u srazmeru sa pristojbinama osamdesetih godina XIII. stoleća.

Treća knjiga po hronološkom redu su takozvane

Diversa Cancellariae I.

Knjiga »Diversa Cancellariae I« sastoji se od 186 listova (od toga 23 prazna) u 4 sveska.

Prvi svezak, l. 1–49, nema naslova, a sadržava same zadužnice od 15. jula 1282. do 12. juna 1283. Kod predašnje knjige, Debita Notariae I, videli smo da su sadržaj prvog sveska zadužnice od 27. januara 1282. do 8. jula 1282., dakle je prvi svezak od Div. Canc. I. pravi nastavak prvog sveska od Deb. Not. I. Skok datuma od Deb. Not. do Div. Canc., od 8. jula 1282. do 15. jula 1282., dokazuje da nekoliko listova fali. U svemu, mislim, da fale tri lista, jedan sa naslovom pred prvim sveskom Deb. Not., drugi, tome prvome odgovarajući, na kraju prvog sveska Deb. Not. i treći, sa naslovom, na početku prvog sveska od Div. Canc. Mnenje se osniva na opažanju da Tomazin nikada nije počeo pisati

¹⁾ Mon. hist. X str. 25.

svezak, a da nije najpre metnuo naslov na njega, međutim kod naših dviju svezaka zadužnica, i u Deb. Not. i u Div. Canc., naslova nema. Rastojanje u datumu, neprirodno kod zadužnica, to mnenje samo potvrđuje.

Drugi svezak, l. 50—78 + 20 praznih, ali numerisanih listova, sadrži zadužnice od 13. juna 1283. do 18. febr. 1284. Na l. 50^a nalazi se naslov: »Liber, in quo abbreviate sunt carte notarii de credenciis, debitis et colleganciis, tempore nobilis viri domini Johannes Georgii, comitis Ragusii, scriptus per me Thomasinum de Sauere, sacri palatii et communis Ragusii notarium«.

Treći svezak, l. 99—142, po sadržaju je sasvim drugog karaktera od prvih dviju svezaka i nosi na l. 99^a naslov: »Liber, in quo abbreviate sunt omnes carte notarii, exceptis debitis, testamentis et sententiis, tempore nobilis viri domini Johannes Georgii, comitis Ragusii, scriptus per me Thomasinum de Sauere, sacri palatii et communis Ragusii iuratum notarium«. Datum imbrevijatura trećeg sveska teče od 19. jula 1282. do 2. nov. 1283.

Četvrti svezak, l. 143—155 + 11 praznih, numerisanih listova, po svemu je nastavak trećeg sveska. Naslov, na l. 143^a, samo se sintaktički razlikuje od predašnjeg: »Liber, in quo abbreviate sunt carte notarii, factus per me Thomasinum, notarium communis Ragusii, omnes exceptis cartis debitorum, testamentorum et sententiarum, tempore domini Johannes Georgii, comitis Ragusii«. Datum imbrevijatura teče od 3. nov. 1283. do 18. januara 1284. Sadržaj trećeg i četvrtog sveska Div. Canc. I. potpuno se podudara sa sadržajem drugog i trećeg sveska Deb. Not. I. Tu ima imbrevijatura priznanica o mirazu, obveznica stupanja u zanat i t. d., jednom rečju, treći i četvrti svezak Div. Canc. I. sadrže to što označujemo sa nazivom »Div. Notariae«, a prvi i drugi svezak su, prema sadržaju »Debita Notariae«. Kako je ova čisto notarska knjiga zalutala u seriju kancelarije, ne znamo.

Na kraju četvrtog svežnja Div. Canc. I nalazi se unešenih nekoliko testamentata, na prvome mestu testamenat samog Tomazina de Sauere od 17. januara 1284.¹⁾, dalje i nekoliko drugih testamentata od 18. jan. 1284. i kasnije²⁾. Testamenti su zalutali u ovu knjigu, u čijem naslovu izričito piše »exceptis cartis testamentorum«, po svoj prilici zbog toga, jer magister Tomazin nije imao dovoljno mesta u knjizi:

Testamenti 1282—1283.

To je izvanji naslov knjige. Na l. 1^a nalazi se Tomazinov naslov knjige: »Liber de sententiis et testamentis, factus tempore nobilis viri domini Johannes Georgii, comitis honorabilis Ragusii, scriptus per me Thomasinum de Sauere, sacri palatii et communis Ragusii iuratum notarium, anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo secundo, indictione decima«.

Ta se knjižica sastoji od samo 29 listova, koji obuhvataju vreme od 5. jula 1282. (na l. 1^a) do 3. decembra 1283. (na l. 28^a). Na l. 29^b ima, obratnim redom pisma, još jedan testamenat od 8. januara 1284. Za daljne testamente do 18. I. falilo je Tomazinu mesta u ovoj knjizi, te je 5 testamentata uneo u Div. Canc. I. (pravo rečeno »Diversa Notariae«).

¹⁾ štampan u Smičiklas, Cod. dipl. VI str. 454 sl.

²⁾ isto tamo, str. 459 sl.

Testamenata ima dve vrste: Ili ih diktiraju testifikatori sami magistru Tomazinu, ili je testifikator na smrtnoj postelji napravio usmeni testamenat pred dvojicom ili više uglednih svedoka, pa ovi svedoci pred sudijom diktiraju notaru poslednju volju testifikatora. »Sententie« su presude u raznim privatnopravnim sporovima zbog dugova, smetanja poseda i t. d., često presude kneza i sudija a vrlo često i presude suda »dobrih ljudi«.

Zadnja knjiga arhive od ruke magistra Tomazina su

Diversa Cancellariae II.

Ta knjiga po sadržaju odgovara naslovu, ali se nalazi u haotičnom stanju, kao retko koja druga knjiga arhive.

Prvi list sadrži dve kaznene prijave (securitates) sa datumom 18. februara i 20. febr. Radi se o godini 1285., jer na vrhu l. 1^b stoje ostatci natpisa: »tempore nobilis viri domini Michaelis Mauroceni, comitis Ragusii, scriptus [per me Thomasinum de Sauere] sacri palatii et communis Ragusii notarium anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo quinto«.

Na vrhu lista 2^a nalazi se naslov: »Liber de securitatibus¹⁾, testificationibus et aliis actis omnibus, exceptis maleficiis, tempore nobilis viri domini Michaelis Mauroceni, comitis honorabilis Ragusii, [scriptus] per me Thomasinum de Sauere, sacri palatii et communis Ragusii notarium, existentibus iuratis iudicibus Dimitrio de Mençe, Andrea de Benessa.....²⁾, Fusco de Binçola et Vrsacio de Villiarico, anno Domini MCCLXXXIII, indictione XII. Qui dominus comes predictus die ultimo mensis iunii applicuit Ragusium«. Sadržaj drugog lista je prijava dosadašnjeg kneza Johannes-a Georgii, koji je prodao svoga konja nekome Marinu de Gaymo, da ga taj dalje proda banu Bosne, pa Johanes na odlasku iz Dubrovnika ostavlja konja svezana »in platea communis«, jer je Marin otsutan, a nije se pobrinuo što će sa konjem. Prijava je datirana sa 1. i 2. julom³⁾.

Sa trećim listom počinju, bez ikakvog naslova, ročišta (inducia) koja teku neprekidno od 11. jula 1284. do 18. januara 1286. na l. 20^b. Pre prvoga januara 1285. stoji, na vrhu l. 8^a, kratki natpis »Anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo quinto, indictione terciadecima«. Ročišta zauzimlju dva tanka sveska, prvi od l. 3—7, drugi od l. 8—20+8 praznih, numerisanih listova. Da od ročišta nešto fali, vidimo po tome što nemaju naslova i što počinju sa 11. julom, mesto sa 1. julom, danom nastupa službe kneza Mihajla Morozina.

Sa l. 28 počinje treći svezak, bez natpisa, sa datumom 17. jula. Da bude zbrka što veća, počeo je Tomazin imbrevijaturu ovog lista sa rečima »Coram nobili viro domino Johanne Georgio, comite Ragusii«⁴⁾. Pošto znamo da je 1.

¹⁾ Gelcich, u Glasniku XXII str. 573., čitao je »procurationibus« mesto »securitatibus«.

²⁾ Ime trećeg sudije sasvim je izlizano, ali iz imbrevijatura godine 1284. znamo da uz navedenu četvoricu sudija vrši službu i Michaelis de Cluno, tako da njegovo ime »Micheale de Cluno« dolazi u natpisu kao treće. Isto dokazuje i naslov petog sveska ove knjige.

³⁾ Ta je prijava štampana u Smičiklasu knj. VI str. 110. pod godinom 1275!!

⁴⁾ Ova je imbrevijatura štampana u Smičiklasu, Cod. dipl. VI str. 560, ali sa pogrešnom godinom 1286. mesto 1284, kao što i inače ni jedna godina onih komada u Smičiklasu, koji su uzeti iz Div. Canc. II., nije pouzdano datirana. Na str. 493., pod datumom poslednjeg septembra, navodi Smičiklas zapis: »Mutatio indictionis MCCLXXXIII. indictio XII.«, koji uistinu glasi: »Mutatio iudicium MCCLXXXIII. indictione XII«. 28. septembra, na Miholjdan, menjali su se svake godine gradski sudije i ostalo činovništvo, a ne godišnja indikcija.

jula nastupio službu Mihajlo Morozini, a za Johannes-a Georgii se u zapisu od 2. jula (list 2^b iste knjige) izričito kaže: »et adveniente sero (sc. 2. iulii) predictus dominus Johannes intravit in galeam, dirigens Venetias iter suum«, to ne bi preostalo drugo, već da za ovaj list smatramo da poteče iz god. 1283., u kojoj je Johannes Georgii još vršio službu kneza. No, na obratnoj strani istoga lista dve imbrevijature počinju sa »Coram nobili viro domino Michaelae Mauroceno«, tako da je očito da se je Tomazin u zapisu od 17. jula u imenu kneza zabunio. Treći svezak obuhvata l. 28—67 + 3 prazna, nenumerisana lista. Na početku lista 43^a nalazi se kratka beleška: »Anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo quinto, indictione terciadecima«. Iz toga proizlazi da su imbrevijature na l. 28—42 iz godine 1284., a one na l. 43—67 iz godina 1285. i 1286. Sadržaj cele sveske, od l. 28—67, su same »securitates et testificationes« od 17. jula 1284.—7. januara 1286. Od l. 55^b na l. 56^a ima veliki skok u datumu od 22. maja 1285. na 23. augusta 1285.

Sa l. 68^a počinje 4. svezak, bez naslova sa datumom 9. jula, a sadržaj su ovog lista opet testificationes. Da se radi o god. 1284., vidimo po imbrevijaturi od 10. jula, kojom nama poznati Marinus de Gaymo obećaje da će bivšem knezu Johannesu Georgii isplatiti 300 perpera za konja do božića iste godine, a s tim se ukida plenidba njegovih dobara.

List 69^a počinje sa datumom 9. marta, a sadržaj su mu krivična dela (maleficij), koja teku dalje od 9. marta do 11. novembra na l. 104^b. Između lista 83^a i 84^a (l. 83^b je prazan) ima u datumu sličan skok od 15. maja na 24. augusta, kao što smo ga videli od l. 55^b na 56^a.

List 105^a i ^b sadrže krivična dela (maleficij), datirana od 5. februara do 17. februara.

Sa listom 106^a počinje zadnji, peti, svežanj koji teče do l. 150^b. Na l. 106^a nalazi se naslov: »Liber de maleficiis, factus tempore nobilis viri domini Michaelis Mauroceni, comitis Ragusii, existentibus iuratis iudicibus Dimitrio de Mençe, Andrea de Benissa, Fusco Binçole, Michaelae de Cluno et Vrsacio de Viliarico, scriptus per me Thomasinum de Sauere, sacri palatii et communis Ragusii notarium, anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo quarto, indictione XII^a. Qui dominus comes iuravit regimen suum die ultimo mensis iulii.« Sadržaj ovoga sveska su krivična dela, datum njihov teče od 1. jula 1284. do 14. januara 1285.

Ako iz ovog haosa hoćemo da stvorimo preglednu sliku sadržaja, dobićemo sledeći red:

Div. Canc. II sadrže imbrevijature triju vrsta, i to ročišta, kaznenih prijava i krivičnih dela.

Ročišta, i to od 11. jula 1284. do 18. januara 1286., nalaze se na listovima 3—20. Od ročišta nešto fali, najmanje naslovni list sa ročištima između l. i 11. jula 1284.

Kaznene prijave i iskazi svedoka (securitates et testificationes) obuhvataju, također, vreme od 1. jula 1284. do 7. januara 1286., ali su sveske i listovi sasvim ispreturani. Listovi bi morali da idu sledećim redom: l. 2 (gore citirani naslov!) + l. 68 + l. 28—47 (početak februara 1285) + l. 1 (18. i 20. februara 1285) + l. 48—67. Tim redom listova dobivamo neprekidan red imbrevijatura kaznenih prijava od 1. jula 1284 do 7. jan. 1286.

Isto tako su ispreturani listovi sa imbrevijaturama krivičnih dela koja obuhvataju samo vreme od 1. jula 1284. do 11. novembra 1285. Hronološki red imbrevijatura bio bi uspostavljen sledećim redom listova: l. 106 (sa naslovom na početku petoga sveska) — 150 + l. 105 (5—17. feb. 1285.) + l. 69—104. Nije isključeno da i kod kaznenih prijava i kod krivičnih dela fali po koji list, ali sa sigurnošću to ne možemo tvrditi.

Dvostruki skok u datumu između listova 55^b i 56^a te 83^a i 84^a, od maja na august 1285. godine, biće da je nastao zbog kakve bolesti magistra Tomazina, jer se nalazi na takvim mestima svezaka, da je pomisao na eventualni gubitak kojega lista baš na tim mestima isključena.

Sa Div. Canc. II svršavaju knjige, pisane rukom magistra Tomazina de Sauere. Od naslednika Tomazinovog u notarijatu, od presbitera Johannes-a, nema sačuvanih nikakvih imbrevijatura, a od naslednika Tomazinovog u općinskoj »kancelariji«, od Aço-na de Titullo, poteču takozvane

Diversa Cancellariae III.

Knjiga »Diversa Cancellariae III« sastoji se od 104 lista u 5 svezaka. Prvi svezak, l. 1—20, ima na l. 1^a naslov: Quaternum de induciis, datis in curia maiori per nobilem virum dominum Marinum [Maurocenum, comitem] »Ragusii et iuratos iudices Andrea Benexe, Vitale Binçola, Martolo Çereuo [...¹) et Janino] Deodati. Curia anno Domini MCCLXXXV, indictione VIII^a. Sadržaj su ročišta od 24. maja 1295 do 8. okt. 1296.

Drugi svezak, l. 21—32, bez naslova, po svemu je nastavak prvoga, a ročišta teku od 17. oktobra 1296. do 3. jula 1297.

Treći svezak, l. 33—50, nosi na l. 33^a kratki naslov: Capitulum de possessionibus venditis et preconizatis. Sadržaj su mu javni oglasi o kupoprodaji nekretnina od 10. juna 1295. do 30. marta 1297. Na prazno mesto l. 50^b metnuta je naknadno jedna kupoprodaja od 20. aprila 1297.

Četvrti svezak, l. 51—58, bez naslova, sadrži oglašene kupoprodaje od 8. aprila 1297. do 16. juna 1297.

Peti svezak, l. 59—104, također nema naslova, a sadržaj mu je vrlo šarolik. Uz kancelarske prijave i iskaze svedoka stoje notarske imbrevijature zadužnica, ugovora o transportu robe, prokura i t. d. Po tome sadržaju vidimo da se je Aço, kancelar, bavio i notarskim poslovima, a notarske imbrevijature pisao je u isti svezak u koji i kancelarske akte. Datum zapisa teče od 12. septembra jedne do 25. marta druge godine, a da ne znamo o kojim se godinama radi. Na l. 87^b, između datuma 20. i 24. decembra, stoji zapis: »Curia anno Domini MCCLXXXVII«, pa ne znamo, da li se godina 1297. odnosi na deo od 12. septembra do 1. januara, ili pokazuje na onaj deo od 1. januara do 25. marta, dakle, da li se radi o godinama 1297—1298, ili o godinama 1296—1297. Gore smo napomenuli²) da uz kupoprodaje trećeg i četvrtog sveska, koje svršavaju sa 16. junom 1297., ima dodatka od ruke Açonovog naslednika, kancelara Marquarda, datiranih sa augustom 1297., tako da se može zaključiti da je Marquard nasledio Açona između juna i augusta 1297. Pošto je peti svezak sav

¹) Ime četvrtog sudije ne može se ustanoviti, jer Aço u imbrevijaturama ne navodi sudija.

²) Sr. str. 237.

pisan od ruke Ačona, mora da su imbrevijature iz godina 1296. (od 12. sept.) i 1297. (do 25. marta), jer godine 1298. Ačo, po svoj prilici, više nije bio u službi, prema tome se zapis na l. 87^b ne odnosi na prošlu, nego na buduću godinu, ma da je metnut 7 dana pre početka nove godine.

Zadnja knjiga dubr. arhive iz XIII. stoleća su

Praecepta rectoris II.

Praecepta rectoris II pisana su rukom kanonika Andrije Benešića, našlednika presbitera Johannes-a u notarijatu. Rukopis se sastoji od 170 + 3 prazna lista u 15 svezaka. Teško je stradao od vlage, od koje je požuteo gornji i donji deo listova, a mastilo izbledelo, te se pismo, i u nepokvarenom stanju teško čitljivo, mora više odgonetati, nego čitati.

Svezak prvi broji 6 listova, 3 ispisana + 3 prazna, koji su tako uništeni od moljaca, da je ostala samo gornja leva četvrtina. Na l. 1^a bejaše naslov od kojega se mogu pročitati reči »Liber de confessionibus«, a na l. 3^a stoji: »Kl. de mense marcio MCCCXXIII indictione XII«. Sadržaj ovih triju listova su zadužnice iz god. 1329., koje su zalutale u ovu knjigu, a koje tadašnji notar ne naziva »debita«, nego »confessiones« (prema početku zadužnica, koji stalno glasi: »Ego x. y. confiteor, quod debeo dare«).

Svesci 2—8, l. 4—86 + 1 prazan list, sačinjavaju drugi deo knjige, koji nema naslova, ali godinu na početku listova. Sadržaj drugog dela su »Diversa Notariae«, prodaja robova, priznanice o mirazu, stupanje u zanat i t. d. Imbrevijature teku od 8. jula 1299. do 15. nov. 1301., a na l. 86^b zabeležena je naknadno jedna imbrevijatura iz god. 1303. i jedna iz marta 1301.

Treći deo knjige, svesci 9—15, odnosno l. 87—170, imao je na l. 87^a naslov, ali je od vlage tako izbledelo, da se ne može pročitati. Medutim, na vrhu l. 92^b stoji beleška koja nadoknađuje naslov: »Kl. mensis Jullii. Liber iste continet in se omnes cartas debitorum, abreviatas per me [precrtano »not(arium)«] diaconum Andream B[e]n[e]sse, iuratum notarium communis Ragusii, et hoc tempore nobilis viri domini Andree de Auro, comitis Ragusii, sub anno Domini millesimo CCLXXXVIII. indictione XII. Qui dominus comes Ragusii venit Ragusium die quinto intrante mense Jullio«. Sadržaj trećeg dela su, kako to i naslov kaže, zadužnice, »kolegancije« i »entege« od 1. aprila 1299. do 17. oktobra 1301. (zadni čitljivi datum na l. 170^a. Na l. 170^b ima još 6 zadužnica kod kojih je datum uništen od vlage i moljaca).

Prema sadržaju ova knjiga ne spada u seriju »Praecepta rectoris«, nego prvi deo u seriju »Div. Notariae«, a drugi deo u »Debita Notariae«.

Pregled sačuvanih i izgubljenih imbrevijatura dubrovačkih iz XIII. stoleća pokazuje sledeća tabela:

Ūvrsta imbrevijatura	Godina	Pisac	U današnjoj knjizi
Sačuvana ročišta (inducia)	1278 do 1280 (14. X.) (16. VIII.)	Tomazin de Sauere	Praecepta rectoris I l. 1—40.
	1284 do 1286 (1. VII.) (11. I.)	"	Diversa Cancellariae II l. 3—20.
	1295 do 1297 (24. V.) (3. VII.)	Aço de Titullo	Diversa Cancellariae III l. 1—20.
Izgubljena ročišta	1280 do 1284 (17. VIII.) (30. VI.)	Tomazin de Sauere	
	1286 do 1295 (12. I.) (23. V.)	Aço de Titullo	
	1297 do 1300 (4. VII.)	Kancelar Marquard	
Sačuvane prijave (securitates et testificationes)	1279 do 1280 (22. I.) (23. VIII.)	Tomazin de Sauere	Praecepta rectoris I l. 69—88
	1284 do 1286 (1. VII.) (7. I.)	"	Diversa Cancellariae II l. 2, 68, 28—47, 1, 48—67.
	1296 do 1297 (12. IX.) (25. III.)	Aço de Titullo	Diversa Cancellariae III l. 59—104.
Izgubljene prijave	1278 do 1279 sept.) (21. I.)	Tomazin de Sauere	Praecepta rectoris I l. 41—68.
	1280 do 1284 (24. VIII.) (30. VI.)	"	
	1286 do 1296 (8. I.) (11. IX.)	Aço de Titullo	
	1297 do 1300 (26. III.)	Kancelar Marquard	
Sačuvana krivična dela (maleficii)	1284 do 1285 (1. VII.) (11. XI.)	Tomazin de Sauere	Diversa Cancellariae II l. 106—150, 105, 69—104.
	1296 do 1297 (12. XI.) (25. III.)	Aço de Titullo	Diversa Cancellariae III l. 59—104.
Izgubljena krivična dela	1278 do 1284 (sept.) (30. VI.)	Tomazin de Sauere	
	1285 do 1296 (12. XI.) (11. XI.)	Aço de Titullo	
	1297 do 1300 (26. III.)	Kancelar Marquard	
Sačuvani oglasi o prodatim nekretninama (possessiones vendite et preconitate)	1278 do 1280 (11. IX.) (17. VIII.)	Tomazin de Sauere	Praecepta rectoris I l. 89—101.
	1295 do 1297 (10. VI.) (16. VI.)	Aço de Titullo	Diversa Cancellariae III l. 33—58.

Vrsta imbrevijatura	Godina	Pisac	U današnjoj knjizi
Izgubljeni oglasi	1280 do 1286 (18. VIII.) 1286 do 1295 (9. VI.) 1297 do 1300 (17. VI.)	Tomazin de Sauere Aço de Titullo Kancelar Marquard	
Sačuvane zadužnice (debita)	1282 do 1282 (27. I.) (8. VII.) 1282 do 1284 (15. VII.) (18. II.) 1299 do 1301 (1. IV.) (17. X.)	Tomazin de Sauere " Andrija Benešić	Debita Notariae I l. 1—25. Diversa Cancellariae I l. 1—78. Praecepta rectoris II l. 87—170
Izgubljene zadužnice	1278 do 1280 (sept.) (26. I.) 1284 do 1292 1293 do 1299	Tomazin de Sauere Fresbiter Johannes, not. Pascalis, presbiter Junius, diaconus Marinus, Andrija Benešić i, možda, drugi privat- ni notari	
Sačuvana »Div. Notariae« (carte perchivii, procuratio- nes etc.)	1280 do 1282 (10. IX.) (18. VII.) 1282 do 1284 (19. VII.) (18. I.) 1299 do 1301 (8. VII.) (15. XI.)	Tomazin de Sauere " Andrija Benešić	Debita Notariae I l. 26—108 Diversa Cancellariae I l. 99—155 Praecepta rectoris II l. 4—86
Izgubljena »Div. Notariae«	1278 do 1280 (sept.) (9. IX.) 1284 do 1292 (19. I.) 1293 do 1299 (7. VII.)	Tomazin de Sauere Presbiter Johannes i drugi Andrija Benešić	

Résumé.

Die Kanzlei von Dubrovnik (Ragusa) bis zum Jahre 1300 und die ältesten Bücher des Archivs von Dubrovnik.

Einerseits weist K. Jireček's Abhandlung »Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner« im Arch. f. slav. Phil. XXV und XXVI einige Mängel auf, andererseits fußt der Katalog J. Gelcich's »Dubrovački arhiv« im »Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini« XXII (1910) auf der, gelegentlich des Einbindens der seinerzeitigen Hefte der Notare und Kanzler, äußerst nachlässig durchgeführten Einteilung und Zusammenfassung der Hefte von verschiedenartigem Inhalt in einzelne Bücher. Diese beiden Mängel sollte der vorliegende Aufsatz beheben.

Dubrovnik hatte bis zum Jahre 1278 nur einheimische Geistliche als Notare. Im Jahre 1278 begegnet uns als erster fremder, gelehrter Notar Magr. Thomasinus de Sauere aus Reggio in Oberitalien. Er ist jedoch nicht nur Notar, sondern vom Anfang an auch »scriba« oder »scribanus« von Dubrovnik, ein Titel, den spätere Träger des Amtes in das bekannte und geläufige »cancellarius« umwandelten. Notar und »scriba« blieb Magr. Tomasinus bis zum Jahre 1284, in welchem Jahre er wegen Überbürdung das Amt des Notars niederlegte. Bis 1286 blieb er »scriba« der Stadtgemeinde und starb wahrscheinlich im selben Jahre. Sein Nachfolger wurde Aço de Titullo, der seit Juli 1284 als »notarius domini comitis« im Dienste des venezianischen Comes von Dubrovnik, des Michaelis Maurocenus, in Dubrovnik weilte und uns im Jahre 1286 das erstmal in der neuen Eigenschaft des »cancellarius communis Ragusii« begegnet. In diesem Amte blieb er bis zum Juli 1297. Im August desselben Jahres beginnen im Buche »Diversa Cancellariae III.«, die Aço schrieb, nicht aber Marquard, wie Jireček behauptet, Eintragungen von der Hand des neuen Kanzlers Marquard, der im Jahre 1303 von der Stadtgemeinde entlassen wurde. Während die Reihe der Kanzler der Jahre 1278—1297 auf Grund der Bücher rekonstruiert werden muß, sind die Kanzler des XIV. Jahrhunderts aus den Beschlüssen des großen Rates, der sie ernannte, gut bekannt.

Im Jahre 1284 folgte dem Magr. Thomasinus im Amte des »iuratus notarius communis« Presbyter Johannes, den wir schon seit 1279. in Dubrovnik als Schreiber konstatieren können. Gleichzeitig mit ihm tauchen jedoch auch andere Personen, ein Pascalis, Diaconus Marinus und Presbyter Junius, als einfache »notarii communis« auf und selbst vom damaligen Kanzler Aço wissen wir, daß er auch Notarsakte von Privatparteien schrieb. So hat es den Anschein, daß in Dubrovnik, ähnlich wie in italienischen Städten, das Notariat ein freier Beruf wurde, während die Stadt sich einen beeideten Notar hielt. Die Ernennung von Notaren scheint die Kommune selbst ausgeübt zu haben. Nachfolger des Presbyter Johannes wurde im Jahre 1293 Diaconus (später Canonicus) Andreas de Benessa, ein einheimischer Adeliger, der bis 1324 städtischer Notar blieb. Nach seinen erhaltenen Imbreviaturen zu schließen lernte er die Notarskunst vom Magr. Thomasinus de Sauere, zumindest gehört er derselben Schule an, wie Thomasinus.

Die ältesten Bücher des Archivs von Dubrovnik stammen von Magr. Thomasinus, Aço de Titullo und Diaconus Andreas de Benessa. Vom Presbyter

Johannes und den Privatnotaren sind keine Bücher erhalten. Magr. Thomasinus schrieb in schöner gotischer Kursive des ausgehenden XIII. Jahrhunderts die heutigen Bücher Praecepta rectoris I, in Wirklichkeit sogenannte »inducia« (Gerichtstermine), »securitates et testificationes« (Klagen und Zeugenaussagen) und »possessiones vendite et preconicate« vom September 1278 bis August 1280 enthaltend, weiter Debita Notariae I, deren f. 1—25 tatsächlich Imbreviaturen von Schuldscheinen vom Jänner bis Juli 1282 beinhalten, während f. 26—108 Imbreviaturen verschiedenartigster notarieller Instrumente (»Diversa Notariae«) vom September 1280 bis Juli 1282 bergen, ferner Diversa Cancellariae I, deren erster Teil, f. 1—78, »Debita« vom Juli 1282 bis Februar 1284 sind, während der zweite Teil, f. 99—155 »Diversa Notariae« vom Juli 1282 bis Jänner 1284 vorstellt, weiters Diversa Cancellariae II, die im ersten Teile, f. 3—20, »inducia« vom Juli 1284 bis Jänner 1286, im zweiten Teil »securitates et testificationes«, vom Juli 1284 bis Jänner 1286 und im dritten Teil »maleficia« vom Juli 1284 bis November 1285 enthalten (die Blattfolge im zweiten und dritten Teil ist gänzlich durcheinandergeraten) und schließlich »Liber de sententiis et testamentis« mit Gerichtsurteilen und Testamenten vom Juli 1282 bis Jänner 1284.

Vom Kanzler Aço de Titullo sind in gotischer Kursive, die der Kursive des Thomasinus ganz ähnlich ist, die sogenannten »Diversa Cancellariae« III mit Gerichtsterminen vom Mai 1295 bis Juli 1297 auf f. 1—20, mit »possessiones vendite et preconicate« vom Juni 1295 bis Juni 1297 auf f. 33—58 und mit »securitates et testificationes«, »debita«, »diversa notariae« u. s. w. in bunter Mischung vom November 1296 bis März 1297 auf f. 59—104.

Vom Notar Andreas de Benessa sind in einer eiligen und flüchtigen gotischen Kursive, deren Züge und Unleserlichkeit vollkommen der Kursive des Hl. Thomas von Aquino (Steffens², Bl. 95) entsprechen, die sogenannten Praecepta rectoris II, in Wirklichkeit im ersten Teile, f. 4—86, »Diversa Notariae« vom Juli 1299 bis November 1301, im zweiten Teile, f. 87—170, »Debita« vom April 1299 bis Oktober 1301 enthaltend.

Auf der Tabelle auf S. 250—251 sind die erhaltenen Arten von Kanzler- und Notarsimbreviaturen nach Jahren, Schreibern und Büchern übersichtlich geordnet, ebenso die verloren gegangenen Jahre angegeben.

Римски камени споменици са Гламочког Поља.

Написао Димитрије Сергејевскиј.

Römische Steindenkmäler aus Glamoč.

Von Dimitri Sergejevski.

Године 1926. и 1927. писац је имао прилике, да обиђе Гламочко Поље ради проучавања римских остатака. Остаци из римског доба налазе се готово свуда по Гламочкоме Пољу, али има два места, која су најбогатија врела римских споменика. Прво је околина с. Халацића т. зв. „Црквина“ и т. зв. „Градац“ одмах изнад Црквине¹⁾. Преко овог места води познати римски, и сада још добро очувани, пут *Salonae—Servitium*, описан код Балифа²⁾. Изгледа да је ово била највећа римска насеобина на Гламочкоме Пољу; из овог места потиче неколико споменика већ одавно познатих³⁾.

Друго место, врло богато римским споменицима, је општина Камен — одмах на југ од места Гламоча. Римска насеобина, од које се и сада распознају зидине, лежала је на т. зв. месту „Борак“, 6 килом. на југ од Гламоча. Али су римски каменови у току времена развучени по целој околини; особито много њих налази се у рушевинама „Градине“, где су римски споменици узидани у бедеме. Сада ова „Градина“, као и „Градац“ код Халацића, служи околном становништву као мајдан; зато је неколико споменика нађено и у селу Подградини, које лежи одмах испод Градине, и на каменском гробљу и на другим местима.

Већи број римских споменика налази се и у месту Гламочу (у т. зв. „Бусији“); у појединим случајевима било је немогуће одредити, из кога су од горе наведених места доспели споменици у Гламоч.

У овоме чланку описан је један део споменика и то већи, који потичу из Халацића и каменске општине. Док за остале, у првоме реду за миљоказе, писац се нада, да ће њих описати касније, заједно са једним описом целокупног Гламочког Поља.

Писац такођер сматра својом дужности, да искаже најлепшу захвалност оним лицима, која су му помагала сакупити овај материјал; у првоме реду Поглавару среза Гламочког г. Пешићу, г. г. паросима: г. проти С. Бањуцу, г.

¹⁾ Тачније рећи, ова два места припадају с. Рудићима, које је одмах поред Халацића.

²⁾ Ballif-Patsch. *Römische Straßen in B. u. H.*

³⁾ Нећемо овде расправљати, како се звало ово римско насеље, и да ли га има у Итине-раријама и на Пајтингеројој мапи. Исто важи и за другу римску насеобину, о којој ће већ бити речи.

М. Чангаловићу, г. М. Гашићу, г. Б. Шимлешу, председнику општине г. И. Јанковићу и осталим многобројним пријатељима науке.

*

Између римских споменика са Гламочког Поља одмах пада у очи велики број оних, који се односе на бога Силвана, који несумњиво беше у овом шумском крају тада — а то је III. в. по Хр. — најпопуларније божанство. Свега је забележено два рељефа без натписа, два жртвеника са натписом, једна плоча са рељефом и натписом. Треба се сетити, да је још пре био нађен у општини каменској један жртвеник, посвећен истоме божанству (о чему ће бити говора даље).

Бр. 1. (таб. I., сл. 1.). Плоча од кречњака са рељефом, висока 34цм, широка 28цм; била је нађена г. 1920. у Каменској „Градини“, сада у Гламочу, узидана у хогел г. Малешевића у т. зв. Бусији. Рељеф доста добро очуван, приказује Силвана и то као грчког Пана. Силван је представљен еп фасе, у стојећем ставу, скрштених ногу; ноге козје, добро се виде длака и папци; глава округла; лице без браде, јако оштећено; дугачке шиљасте уши. Десном руком држи за предње ноге козу, левом држи хоризонтално на рамену један *pedum*. С обе стране стоји по једно дрво.

Бр. 2. (таб. III., сл. 2.). Рељеф Силвана, исклесан на једној половини неправилног цилиндра од кречњака. Висок је 45цм, широк 40цм, дебео у средини 19цм; нађен је г. 1926. у зидинама „Граца“ код Халапића. Силванова слика заузима цели простор од горњег краја до доњег; израда је потпуно примитивна, тело потпуно непропорционално, велика глава, кратке ноге.

Силван је приказан еп фасе, потпуно наг, скрштених козјих ногу; глава велика, без браде, дугачке уши, можда су били и рогови. Десном руком дигнуо је један кратки *pedum*, левом обухватио стабло дрвета. С десне стране стоји предмет сличан жртвенику.

Бр. 3. (таб. II., сл. 3.). Трећи фигурални споменик је вотивна плоча једног урођеника. Израђена од кречњака, висока 87цм, широка 49цм, дебела 12цм. Одавно је лежала на Каменском гробљу; г. 1927. љубавно ју је поклонио музеју парох општине каменске г. прото С. Бањац, који је био тако предусретљив, да се потрудио, да се отпреми овај споменик у Сарајевски Музеј.

Камен се састоји од три дела: горњег 34цм високог са рељефом, средњег са натписом и доњег, неоклесаног, који је био закопан у земљу. Сигурно, да је плоча била довучена на гробље из Градине или са места т. зв. „Борак“.

Рељеф представља четири фигуре: три нимфе и Силвана. Сви стоје у једном реду, држећи се за руке. Нимфе су у дугачким хаљинама са ситним наборима. На главама имају високе капе, обичне на сликама нимфа, дуж лица спуштају се врпце. Нимфа са леве стране слободнијом руком држи неки мали округли предмет; нимфа, која стоји с десне стране, положила је руку на раме Силвана. Силван има на раменима плашт, на глави фригијску (?) капу, десну руку положио је на раме нимфе, левом држи дугачки *pedum*; с леве стране од њега седи пас и гледа на господара; других уобичајених мотива нема. Лице бога је јако оштећено, ипак изгледа да није имао браде; на козјим ногама схематично је израђена длака.

Цела је композиција изведена по грчкоме узору и то у архаизираном стилу.

Натпис испод рељефа састоји се од три редка; слова су висока у 1. редку 5цм, у 2. р. 4·5цм, у 3. р. 4цм.

Чита се:

NYM(*phis*)·E T·SIL(*vano*)·S(*acrum*)
SVRVS·PIRAMI
L(*ibens*)·P(*osuit*)

1. редак: од Y сачувана вертикална хаста и десни крак; између E и T велики размак. Натпис потпуно читљив; рељеф је јако излизан, јер је стела била дуго изложена (на гробљу) елементарним неприликама.

Занимљива је следећа околност. Још прије три деценија била је нађена код с. Подградине у потоку Тримушићу малена ара са натписом (сада у Музеју), која је вероватно пала у поток са рушевине Градине.

Натпис гласи:

S·S|VRVS·PIRA|MI·L·P

Издао је г. Dr. Пач у Гласнику З. М. г. 1894. стр. 356. (С. I L. III 13985). Леви крај жртвеника одбијен и од првога слова имена остала је само једна црта, коју г. Dr. Пач држи за хоризонталну црту од једног T, допуњавајући ову реч као »TVRVS«; али она цртица у садашњем стању споменика више личи на горњи крај једног S, које би посве личило на два S у првоме редку. Што се тиче имена, обадва и TVRVS и SVRVS спомињу се често на натписима из римске Далмације, и, како је још забележио сâм г. Dr. Пач, име SVRVS у Далмацији не означаје једног Сирца, него је једно епихорско и уопште западњачко име¹⁾; напр. из долине Цетине: SVRVS PANENTI MVTELI (*filius*). Дакле, иако се TVRVS чешће спомиње него SVRVS, ипак имамо пуно разлога да читамо на жртвенику из потока Тримушића не TVRVS, него SVRVS. Да ли су оба лица идентична? Нато не можемо одговорити ни позитивно, ни негативно.

Бр. 4. (таб. III, сл. 4.) Жртвеник од меканог кречњака са примесом песка. Нађен прије неколико година вероватно у Грацу код Халацића; сада се налази у Бусији у Гламочу. Висок је 68цм, широк 37цм, простор са натписом висок 25цм и широк 32цм. Никаких украса нема. Висина слова је у 1. редку 4цм, у 2. р. — 3·8цм, у 3. р. — 2·7цм, у 4. р. — 2·5цм, интерпункција фали. Натпис добро сачуван.

SILVANO
SILVESTRI SAC
DASIVS GEMELLI
FIL L M

Што се тиче урођеничког имена DASIVS, оно је доста познато у римској Далмацији.

Бр. 5. (таб. III, сл. 5.) Жртвеник од кречњака; нађен пре неколико година у с. Подградини (општина Камен) у зидинама Градине. Сада у Бусији; висок је 54цм, широк горе 31цм; простор са натписом висок је 18цм, широк 26цм; са обе стране је празно; нешто мало одбијено на горњем делу камена. Натпис читљив, осим првих слова 3. и 4. редка. Висина слова износи 3·2цм, 3·2цм, 3·5цм, 3·7цм.

¹⁾ Гл. З. М. 1899. стр. 103.

S·S·S·CASIVS (sic!)
 AVRELIVS
 /AEMI COSI
 /RE·POTI

///

1. редак. *S(ilvano) S(ilvestri) S(acrum)*.

3. редак. Прво слово нечитљиво; AEMI(*lii*?).

4. редак. Клесар је изгледа хтео најпре погрешно исклесати POPI, затим исправио на POTI; иза POTI простор је празан.

5. редак. Некакве црте, као три слова, које је неко невешто додао касније.

Досад су у римској Далмацији била забележена само три споменика, који су давани Силвану овај надимак *Silvester*: C. I L. III: 13198 = 9814, 13208 и 10035 и то сви у скраћеном облику: S·S·AV...., S·S·A, S·S·S. Зато су досад и важиле речи г. Др. Пача, које је рекао г. 1903.¹⁾: »Trotzdem ist es auffallend, daß der Beiname *Silvester* nicht häufiger vorkommt...« етс. Знамо да је иста појава присилила г. Др. Домашевскога, да призна, да су у римско доба наше покрајине биле шуме јако проређене²⁾. Ова два споменика иако не мењају оно, што је речено од обадвојице научењака, ипак показују, да је можда једини узрок помањкања натписа са *S. Silvester* тај, што је унутрашњост римске Далмације, односно садашње Босне, слабо претражена.

Што се тиче вањског облика Силвановог, како нам га представљају споменици са Гламочког Поља, он спада у обични тип грчког Пана, а не римског Силвана, и сличан је у томе погледу осталим многобројним споменицима из Далмације³⁾; разлика је само у томе, што је приказан без браде и без сирингса; то је право божанство у шумским и сточарским крајевима, прави *Silvester*. Нешто другачије је представљен Силван на рељефу са Нимфама: он носи плашт фригијску капу (?), код њега је пас, а не коза.

Нимфе, и то у друштву са Силваном (и Хермесом) често се приказују на античким споменицима Далмације, такођер и источног дела Балканског полуострва. Бр. 6. и 7. (таб. IV., сл. 6.). Код цркве Св. Петра у каменској општини, 7 км на Ј.-И. од Гламоча ^{1/2} км на Ј. од места „Борак“, леже два велика римска сирпус'а. Оба су споменика откопана има више од 60 година, када се градила садашња црква, на т. зв. Марјиној Ниви, поред Борка, и тада су били пренесени на ово место, али нису били употребљени као грађевински материјал. Један од њих (бр. 6) је камени блок, дугачак 130 цм, широк 70 цм, висок 70 цм; готово цела доња половина је одбијена. Са обе кратке стране има по један рељеф, док су дугачке стране празне. Натписа нема. С једне стране представљен је у рељефу крилати геније (сл. 6.); левом уздигнутом руком држи изнад рамена грозд, у спуштеној десној окренута бакља. Рељеф је јако излизан; крило иза десног рамена једва је видљиво; изгледа да лево крило уопште није било приказано.

¹⁾ С. Patsch, zur Landeskunde von Dalmatien (Festschrift zu O. Hirschfelds 60. Geb.) S. 202.

²⁾ Domaszewski: *Silvanus* auf den Lat. Inschriften, S. 78 (Abhandlungen zur röm. Rel. = Philologus, 61.): »Merkwürdig daß *Silvanus Silvester* in Dalmatien fast ganz fehlt, dagegen in Pannonien und Dacien ungemein verbreitet ist. Man darf daraus schließen, daß die Entwaldung Dalmatiens bereits in römischer Zeit weit um sich gegriffen hat.«

³⁾ R. Schneider, Arch. Ep. Mit. IX. стр. 35. Такођер Пач: Гл. З. М. 1906. стр. 160.

Доњи дио рељефа је одбијен тако, да генију фале ноге; исто је одбијен велики комад камена одмах испод леве руке генија. Около рељефа је широки оквир и један обод, који је горе састављен од неке врсте палмета, слично ономе, што налазимо на једном сандуку за пепео из Ливна¹⁾. Обод са обе стране представља биљку повијушу. На стражњој страни споменика направљен је сличан рељеф; исто крилати геније, држи десном издигнутом руком изнад рамена један грозд, левом горећу бакљу. Доњи део тела и леве руке је одбијен. Обод око рељефа са обе стране представља стилизирано лишће, исто тако и горе, само на други начин.

Бр. 7. (таб. IV., сл. 7.) је сличан горе описаном, само што је оштећен још више; њему фали доња половица, осим тога је разбијен и у вертикалном правцу, тако да је од њега остала готово једна четвртина. Овај је одломак висок 70цм, широк 56цм, дугачак 112цм. С једне стране (сл. 7.) приказан је крилати геније; од њега је сачувана половица главе са фригијском капом, спуштена десна рука, раме и један део струка; види се такођер и десно крило. Около је оквир и широки обод од биљака. С друге кратке стране исклесан је сличан оквир и обод; простор у оквиру празан. Других украса или натписа нема.

Бр. 8. (таб. V., сл. 8.). *Cirrus* од кречњака, висок 43цм, широк 16цм, дебео 14цм; пре неколико година извадио га је Т. Матић из каменске „Градине“ и чувао у својој кући; после га је поклонио г. проти С. Бањцу, који га је предао Музеју, где се и сада чува. Камен је доста мек, и не може се са уверењем казати, каквих је димензија био споменик из почетка. Са вероватношћу може се само рећи, да са десне стране ништа није одбијено, и да с леве стране не фали особито много. Слова су изрезана просто, врло плитко, тако да се лако могло изгубити оно што је стајало у почетку свих шест редака. Слова су висока почевши од првог редка: 3'9, 3'5, 3'2, 3'2, 3'2, 3'2.

... NO
 .. TVM
 POSVII
 .... IIS
 ... IIMVS
 ... IVS

1. редак. Сачувана само два задња слова NO; најзгодније би се могло по-
 пунити SILVANO, али је простор (ако камен није одбијен) сувише мали. Што
 се тиче простора најзгодније би било додати Ја/NO, али из унутрашњих кра-
 јева римске Далмације имамо само један пример споменика посвећеног Јану.

2. р. Vo/TVM.

3. р. Р је јако излизано, ипак чита се.

¹⁾ Гл. З. М. г. 1906. стр. 177. сл. 31.

4. р. *Pan/ES*. E састоји од две вертикалне црте; имамо примера таквог E са горњег тока Цетине. Овде је стајало неко урођеничко име, вероватно PANES, које се често налази у натписима Западне Босне¹⁾.

5. р. *TJEMVS*. Од првога T нема трагова. Temus је исто једно урођеничко име; ипак Papes и Temus је једна личност, јер су урођеници кадкада носили по два своја национална имена²⁾.

6. р. остао крај имена — IVS или TVS.

Бр. 9. (таб. III, сл. 9.). Одломак (плоче?) од кречњака висок 45цм, широк 35цм; за дебљину се не зна, јер је узидан; с десне и леве стране и доле одбијено. Оквир очуван са горње стране; широк је 13цм. Овај камен је нашао г. 1904. Илија Матић из Подградине, приликом вађења камена из каменске Градине, која лежи одмах изнад његове куће, у коју га је узидео. Од натписа изгледа, да је пропао већи део; тешко је тачно установити, колико је слова пропало, али вероватно, да је између задњег слова N у 2. редку и првог слова B 3. редка стајало [*innocentiae donis militari*], дакле око 23 слова, свака друга попуна дала би сличан број слова. Од прилике изгубљено је с десне стране око 8—9 слова, а с леве око 10—12. Цео натпис морао је бити мање од једног метра широк. Сачувано је осам редака. Висина слова је: у 1. р. —4цм, у 4. 5. 7. и 8. р. —3цм, у 6. р. —2цм.

ATIS PRAECIPV
MAGNEQVE IN
BVS EQVO ET DIL
NTIO PRINC·M
5 BVS HONORI
VNCTO EX PRO
ITALLORV
API

1. редак. Од V види се доњи део;

2. р. MAGN(a)E.

3. р. На крају иза DIL види се хоризонтална црта, као горња црта једног E.

4. р. Тачка иза PRINC· једини траг интерпункције;

6. р. EX PRO[*tectore*]; имамо дакле из Гламоча други споменик једнога ех Protectore³⁾.

7. р. Од ME у почетку редка виде се само две вертикалне и две хоризонталне црте; O и ако слабо ипак видљиво је;

8. р. A је читљиво; иза њега стоји P, али могло да буде и B и R, јер је камен одбијен; иза њега стоји једна вертикална црта.

Садржај натписа је разумљив: то је један епитаф, сличан ономе из Грковца са Ливанског Поља⁴⁾, само што је наш нешто дуљи. Око попуне првог и другог редка нема тешкоће; ма коју варијанту изабрали, смисао се неће променити: *Summae, mirae, eximiae, integritatis, bonitatis etc.* Теже је са трећим редком, јер оно, што би било најзгодније — DONIS MILITARIBVS — противи

¹⁾ Гл. З. М. 1899. Пач, Арх. Еп. Истраживање.

²⁾ Гл. З. М. 1899. стр. 90.

³⁾ Гл. З. М. 1906. стр. 162. сл.

⁴⁾ С. I L. III: 2760^a = 9861.

се томе, зато што се овај израз од времена Каракале не употребљава на натписима. Наш натпис састављен је много касније. ET DIL[ectissimo] — ова попуна врло је вероватна, јер је од Е остала још горња хоризонтална црта. Четврти редак садржи име и звање покојника — princeps municipii — познати али доста ретки назив једне муниципалне дужности. Нажалост изгубљено је име муниципија, које је, судећи по величини лакуне, било на камену. Не зна се, где је лежао овај муниципиј, на месту наласка, то јест у „Борку“, или код Халапића¹⁾.

Exempli causa доносимо реконструисан натпис.

Summae integritatis PRAECIPV[ae libe|ralitatis]MAGN(a)EQVE IN[nocentiae|donis militari?]BVS (donato) EQVO (publico ornato) ET DIL[ectissi|mo ... ..]NTIO PRINC(ipi)·M[unicipii]..... omni]BVS HONORI[bus in re|publica sua]VNCTO EX PRO[fectore|procuratori me]TALLORV[m prov.|Pan. et Dalm...] A[.....]

Бр. 10. (таб. I, сл. 10.). Надгробна стела од врло меканог камена (вапненац са примесом песка). Нађена пре неколико година код врела Храст (испод брда Рајана), сада у „Бусији“. Стела је висока 66цм, широка 62цм. Горе су два попрсја (главе су одбијене), доле натпис у оквиру. Простор са натписом широк је 40цм, висок 34цм. Натпис је слабо очуван: слова су била урезана врло плитко; изгледа да је излизан водом. Слабо читљив. Висина слова: 1. и 2. р. — 4цм, 3. и 4. р. — 3,5цм, 5. р. — 3цм.

AE(lius) MAXIMV(s)
KARVS EPATI
NONI COIV
GI I(et?) AE(lius) VARRO F(ilius)
/SINDOC///

1. редак. Код А, које долази у натпису пет пута увек фали хоризонтална црта; изнад V стоји једна коса црта. Е увек има врло кратке хоризонталне црте, тако да сличи на једно I.

4. редак. GI I(ncomparabili?) или I=ET? AE(lius? lio?).

5. р. Иза С виде се трагови слова.

Varro не треба да буде римско име, него једно урођеничко, добро познато и из других натписа, на пр. из Ливна: ...et fili sui Aelio Varroni²⁾, из Врлике и околине (Горња Цетина): Plator Varronis³⁾, ..et Varroni Pantoni⁴⁾, ... Varroni Platoris⁵⁾.

Бр. 11. (таб. II, сл. 11.). Жртвеник од кречњака 167цм висок, 39цм широк (горе), просте али пажљиве израде. Нађен је, колико сам могао дознати, прије 1914. године у Халапићу, у Црквини, и прије рата још пренет у Гламоч; сада је у т. зв. „Бусији“. С леве стране жртвеника приказана је патера, горе

¹⁾ Свакако је натпис занимљив и због забележеног cursus honorum, и стога што показује, да је муниципиј на Гламочком Пољу бројао између свог становништва доста истакнуте људе.

²⁾ Гл. З. М. 1906. стр. 176.

³⁾ Гл. З. М. 1899. стр. 80. = С. I L. III, 2751.

⁴⁾ Исто стр. 100 = С. I L. 9822a.

⁵⁾ Исто стр. 108. С. I L. 2752.

исто тако, десна страна празна. Горњи део жртвеника јако је оштећен. Простор за натпис је висок 52цм, широк 34цм. Натпис састоји од 8 редака, који испуњавају цели простор. Висина слова: у 1. редку — 5,5цм, у осмом ретку, због несташице простора слова су висока само 2,8цм, у осталим рецима по 4,8цм.

ET GENIO·LO(*ci*)
 AEL(*ius*) ⚡ ANTER(*i*)D(*es*)
 B(*ene*) F(*iciarius*)·COS(*ulis*)·L(*egionis*) XIII(*geminae*)
 G(*enio*) V(*otum*) L(*ibenter*)·S(*olvit*)
 IMP(*eratore*)·D(*omino*) N(*ostro*)·[G]L
 [lieno *iiii*]·ET
 VOLVSIANO
 CO(*n*)S(*ulibus*)·KAL(*endis*)·APRILIB(*us*)

1. редак. Занимљиво је, да је од I·O·M (што морало да стоји у почетку натписа) нема трага, нити постоји простор за ова три слова, осим ако нису била урезана на горњем делу камена.

2. р. R и D у лигатури, I између њих фали.

3. р. Од броја легује исклесано је само X, четири црте додате су касније и то врло невјешто, иако је простор био остављен празан.

4. редак је доста оштећен.

5. и 6. р. Име цара уништено је (*damnatio memoriae*), ипак од задњег слова 5. редка види се доња хоризонтална црта, такођер у 6. редку од 3. слова остала исто доња хоризонтална црта. Помоћу имена другог конзула Волузијана (T. Petronius T. f. Taurus Volusianus) можемо установити г. 261. и име цара Gallienus, што се слаже са сачуваним траговима имена; морало је дакле стајати иза имена цара и број III.

Имамо дакле са Гламочког Поља већ други жртвеник подигнут од једног бенефициарија; први је одавно познати жртвеник К. Јулија Рогата, војника XI. клавдијеве легије¹⁾, дакле између 42. и 70. г. Нађен је исто у Халапићу. Новог у овоме погледу натпис не даје ништа, само потврђује, да је од свију римских насеобина на Гламочком Пољу она код Халапића била најважнија. Нећемо се држати оног мњења г. Домашевског, да су бенефициарске постаје стајале само на раскршћима. Вероватније, да је пут, који је ишао из Ливанског Поља преко Старетине планине и Халапића за Млиниште, био пресечен од другога пута не у Халапићу него код Главице. Ипак и оно раскршће лежало је недалеко од Халапића.

Што се тиче броја легије, изгледа, да клесар није могао прочитати на концепту број (и име) легије осим X и оставио је простор на камену празан, а касније невештом руком додате су четири вертикалне црте (ипак без G = Gemina). Овај натпис повећава број споменика XIV Gemina легије у Далмацији. Она је имала своје бенефициарије у Нарони, Стоцу, Рунићу, Брлогу²⁾. Др. Пач заступа мишљење, да је легија имала у Далмацији (у Салони) своју vexillatio од Септ. Севера до Гордијана; с њим се слаже г. Др. Абрамић³⁾. Обратно Др. Ритерлинг⁴⁾ мисли, да ниједна vexillatio ове легије није дуго боравила у Дал-

¹⁾ С. I L. III: 9862.; Гл. З. М. 1899. р. 357.; Ballif р. 56.

²⁾ Успореджени од г. Пача у Гл. З. М. 1899. стр. 496 сл.

³⁾ М. Abramić, *Speculatores et beneficiarii* (Starinar 1922.).

⁴⁾ Ritterling, *Legio*, р. 1740—1741. (P.-W. Reallex.).

мацији (иако је каткада, напр. за време Маркоманских ратова, боравила у Салони, али кратко време). Директног одговора на ово питање наш натпис не даје, али ипак појачава тезу г. Ритерлинга; доиста, ако би у Салони у току од сто година лежала једна vexillatio XIV. легије, зашто би ми имали толико споменика од b. i. и тако мало од активних војника?

Бр. 12. (таб. V., сл. 12.). Жртвеник од кречњака нађен, како изгледа, још давно у Грацу код Халација, сада у Гламочу, у Бусији. Висок је 100цм. Простор са натписом висок је 47цм, широк 40цм; с леве стране урезана је доста схематично Херкулова тојага, с десне — чаша. Горњи део камена јако оштећен. Натпис очуван добро. Висина слова је: 1. редак — 8цм, 2.—4. р. — 4,4цм, 5. р. 3цм. Израда споменика је лепа.

H · A · S
P · AEL · CELSINVS VOT ·
· L · S ·
I · MP DN CORDIANO AVG
· II · ET POMPEIANO COS

1. редак. H(erculi) A(ugusto) S(acrum)

4. р. Пада у очи нерегуларност интерпункције, особито у 4. редку: I · MPDN etc. У истоме редку првomu G фали квака. Година 241.

Споменици H. Augustus'a, јесу најобичнија појава; али, како је упозорио Др. Пач¹⁾, из садашње Босне имамо их врло мало. Др. Пач је у томе чланку навео само један споменик — рељеф из Бихаћа. Сада морамо придружити још један натпис из Дувањског Поља: C. I L. III 14976²⁾ [H]E[r]CVL[i]A]VG · SAC, што не мења ствар. Наш споменик је дакле трећи ове врсте. У горенаведеном чланку каже Др. Пач: „Херкул у Далмацији није био домаће божанство, као Силван, Либер и Дијана; у броју његових верних нема туземаца...“ и т. д. Наш споменик не противи се овој изјави.

Бр. 13. У кућу Мате Баришића у с. Рудићима, која се налази одмах испод горе наведеног Граца, узидана су два римска камена са натписом. Један је одломак надгробне стеле, извађен из Граца око г. 1900., висок 30цм, широк 42цм, дебео 10цм; натпис се састоји од три редка у простом оквиру. Висина слова је: 1. редак — 4цм, 2. редак — 5цм, 3. редак 3цм. Натпис очуван добро, осим 3. редка. С десне стране плоча је одбијена, али је пропао незнатан део.

D · M
E · CELSV
PA · IO / I · /

2. редак: (A)E(lius) · CELSV[s].

3. редак: PA(piria) ·; иза O оштећено место; иза њега изгледа да се налазе остаци једног V.

¹⁾ Гл. З. М. 1899. стр. 503. сл.

Бр. 14. Други натпис узидан у кућу М. Баришића (у врата) исто је одломак стеле. Изгледа да је то био десни крај плоче са оквиром; плоча је разбијена у вертикалном правцу тако, да је остало само по једно задње слово од сваког редка; касније је оквир уништен. Камен је висок 62цм, широк 16цм, и дебео 18цм; натпис је од четири редка, испод четвртог редка простор је празан; слова дугуљастог облика, висока су: 1. редак — 4цм, 2 редак — 3,5цм, 3. и 4. редак — 2,8цм.

4. редак: оба слова праве лигатуру, која се може читати на два начина: ED и DE.

Бр. 15. Одломак малог *сиррус*'а од врло меканог кречњака. Г. 1926. лежао је у јарузи са северне стране халапичког „Граца“. Г. 1927. нисам га више нашао; изгледа, да је изгубљен. Висок је 59цм, широк 24цм, дебео 29цм; у средини у оквиру натпис; оквир је очуван само доле, трагови од оквира с десне стране и горе; с леве стране камен је одбијен. Камен јако изгрижен водом, која је направила на површини дубока удубљења. Натпис је сачуван врло слабо, нечитљиво. Слова лепог облика, висока су: 1. и 2. редак — 3,3цм, и 4. редак 3. — 4цм, 5. редак — 4,5цм.

Изгледа, да су остаци надгробног споменика.

Бр. 16. (таб. V., сл. 13). На „Црквини“ код Халапића у капелицу узидан је с вањске стране код врата одломак надгробне плоче, висок 15цм, широк 25цм; одбијено с леве стране и доле; натпис у простом оквиру.

....EVEIRO SCVRMIANI
.....VIVA SIBI ET

1. редак. Прво Е у лигатури (са R?); прво V у лигатури са другим Е.
2. редак. Слова: друго V, B, I, E доле су одбијена. Интерпункција фали-
Слова су потпуно читљива.

Бр. 17. (таб. V., сл. 13). У горенаведеној капелици, одмах испод натписа бр. 16 узидан је одломак рељефа. Камен је висок 32цм, широк 22цм. Одбијен

са свих страна. Рељеф преставља генија у туници (и хлачама), у левој руци држи окренуту бакљу, десну дигнуо је; рељеф је јако оштећен: одбијен већи део ногу, половина десне руке, исто горњи део главе. Овај споменик је одломак надгробног *сирруса*'а мањих димензија (имамо један примерак у Гламочу).

Бр. 18. Споменик преставља мушку главу; веројатно је одломак горњег дела надгробне стеле са високим рељефом. Г. 1927. нашао га је г. Сима Бањац у каменској „Градини“ на месту старог бунара(?); израђен из меканог кречњака; висок је 28цм, широк 25цм, дебео 10цм. Камен је јако излизан водом, ипак види се, да је рад бољи него обичног сеоског мајстора: младо дугуљасто лице, правилног облика, без браде и бркова, кратке косе.

Споменици са Гламочног Поља, који су описани горе, не дају у појединим случајевима нових података. Спомине се *municipium*, који је добио право грађанства од Хадријана; то се види из имена грађана: већина су Елији. Епихорски елемент је јак; имамо по једнога *VARRO, DASIVS, SVRVS, TEMVS. PANES(?)* — иста слика као и у суседним крајевима. Споменици, посвећени Силвану *Silvester*, указују не велику популарност овог божанства у шумовитим крајевима унутрашњости провинције, и у томе нешто доприносе нашем познавању римске религије.

Иначе ови споменици, који већином изгледа потичу из III. века, интересантни су највише због тога, што показују, да је крај био у то доба јако настањен, доста богат и романизован.

Résumé.

Im Jahre 1926 und 1927 hatte der Verfasser die Gelegenheit, das »Glamočko Polje« in Westbosnien zu besuchen. Ein Teil des zusammengebrachten Materials ist im vorliegenden Artikel beschrieben. Die Steine wurden im Laufe der letzten zwei Dezennien auf zwei Stellen gefunden: 1) in der Burgruine »Gradac« und der »Crkvina« beim Dorfe Halapić, das 6 km nordwestlich von der Stadt Glamoč liegt, und 2) 5—7 km südlich von Glamoč, in der Gemeinde »Kamen«, wo in der Ruine »Gradina«, sowie in der Gegend »Borak« genannt, und an anderen Stellen Römersteine zum Vorschein kommen. Beide Stellen, Halapić und Kamen, sind von lange her als Fundstätten römischer Steindenkmäler bekannt. Bei Halapić lag, wie es scheint, die größte Römersiedlung im Glamočko Polje; hier führt die bekannte Römerstraße *Salonae—Servitium* vorbei, von der noch wesentliche Spuren erhalten sind¹⁾. Über den Namen dieses Römerortes ist man nicht einig; aus den Itinerarien und aus der Peutingerschen Tabula sind uns viele Namen bekannt (*Ionaria, Bariduum* etc.), aber nicht einen kann man mit voller Sicherheit Halapić oder Borak (oder auch Glamoč u. s. w.) zusprechen.

Einige von den Steinen sind nach Glamoč verschleppt worden, und in einigen Fällen war es unmöglich, mit Sicherheit zu bestimmen, aus welcher von diesen zwei Fundstätten sie stammen.

¹⁾ Ballif-Patsch, Römische Straßen in B. u. d. H.

Die Zahlen am Anfange jeder einzelnen Beschreibung geben die Dimensionen des Steines; die Zahlen gleich vor dem Text der Inschrift sind die Höhe der Buchstaben; die Ergänzung, falls der Verfasser eine bietet, folgt dem Texte der Inschrift.

Die interessanteste und größte Gruppe der Denkmäler sind die, die dem Silvanus geweiht sind; es sind zwei Reliefs ohne Inschrift, ein Relief mit Votivinschrift und zwei Altäre.

Auf den Reliefs, von denen № 1 (Bild 1) aus Kamen und № 2 (B. 2) aus Halapić stammt, ist Silvanus als griechischer Pan dargestellt, was für Dalmatien charakteristisch und seit Jahren bekannt ist¹⁾, nur daß unsere Bildnisse den Silvanus bartlos, ohne Hund, ohne Syrinx darstellen. Auch die Darstellung Silvanus mit drei Nymphen (B. 3 vom Kamener Friedhof) ist eine gewöhnliche Erscheinung wie in Dalmatien, so auch in den östlichen Teilen der Balkanhalbinsel. Der Stifter ist ein Eingeborener SVRVS PIRAMI. Vor Jahren wurde bei Kamen ein Altärchen gefunden (C. I L. III: 13985), das dem Silvanus von einem ·VRVS PIRAMI²⁾ gestiftet worden war. Der Name ist von Dr. Patsch als TVRVS ergänzt worden, aber die Reste des ersten Buchstabens können eher von einem S stammen (wie es in der ersten Zeile geschrieben ist); beide Namen — TVRVS und SVRVS — sind einheimische; deshalb könnte man die Lesung SVRVS bevorzugen. Die Frage, ob die Verfasser beider Inschriften identisch sind, bleibt offen.

Beide Altäre (№ 4 B. 4 und № 5 B. 5) sind dem Silvanus Silvester geweiht. Sie sind insofern interessant, als die Weihungen an S. Silvester in sehr geringer Zahl aus Dalmatien bekannt sind³⁾, was schon von Dr. Patsch aufgezeigt wurde⁴⁾ und auch Dr. Domaszewski veranlaßt hatte, die Entwaldung Dalmatiens in Römerzeit zu bestätigen⁵⁾. Man muß aber nicht vergessen, daß das Innere der Römerprovinz (beinahe das jetzige Bosnien) im Vergleiche zur Adriaküste ungenügend durchforscht ist; die besprochenen Denkmäler geben davon Zeugnis.

Unter № 6 (B. 6) und № 7 (B. 7) sind zwei Grabcippi besprochen, die aus der Gemeinde Kamen stammen. Beide sind mit den Bildern geflügelter Genien geschmückt, tragen aber keine Inschrift. Beide Cippi sind von großen Dimensionen.

№ 8 ist ein kleiner Cippus aus derselben »Gradina«, wie № 9 stammend. Die Inschrift ist sehr ungeschickt eingegraben. Die Ergänzung der Zeile 1 ist unsicher: für SILVANO fehlt der Platz; Zeile 3 und 4 geben einen einheimischen Namen PanJES (?) und TJEMVS — nur eine Person, weil die Eingeborenen auch zwei Namen führen konnten (zum Beispiel: C. I L. III: 2753, 9810 u. a.).

Eine Inschrift (№ 9, B. 9), aus der Gemeinde Kamen stammend, nennt uns einen princeps municipii, Namens .....ntius, ex prof[ectore], [procurator me]tallorum. Die Ergänzung der Inschrift auf Seite 261 ist mehr exempli causa beigelegt, weil die Ergänzung von Zeile 1 und 2 nicht von Wichtigkeit ist; das [donis militari]BVS wäre aber in einer späten Inschrift auffallend; das DIL[ectis-

¹⁾ Schneider, Über die bildlichen Denkmäler Dalmatiens. Arch. Ep. Mit. IX. s. 35 ff.

²⁾ Siehe 257 Zeile 13 ff.

³⁾ Siehe S. 258 C. I L. III: 10035; 13198, 13208.

⁴⁾ Patsch, Zur Landeskunde von Dalmatien 199.

⁵⁾ Domaszewski, Silvanus auf den lat. Inschriften (Abhandl. zur röm. Rel.) S. 78.

simo...] in Zeile 4 ist wahrscheinlich richtig, weil vom E noch der obere horizontale Strich sichtbar ist. Die ganze Inschrift, von der nur ein Bruchstück, 35 cm breit, an uns gekommen ist, dürfte beinahe 95 bis 100 cm breit gewesen sein. Ob das *municipium* bei Kamen (»Borak«) oder bei Halapić lag, bleibt offen.

Nº 10 (B. 10). Ein Grabdenkmal, unweit der Stadt Glamoč in der Nähe von der Quelle Hrast gefunden; sehr verwaschen; VARRO ist ein einheimischer Name.

Die Nº 11 (B. 11) ist ein Votivaltar an den *Genius loci*, der in Halapić gefunden wurde, zur Zeit sich aber in Glamoč befindet. Es ist zu bemerken, daß außer dem *Genius loci* keine andere Gottheit genannt wird. Der Stifter ist *Aelius Anterides*, *bf. cos* aus der XIII (*Gemina*) Legion. Der Steinmetz hat aber auf dem Steine nur das X eingegraben und einen freien Platz für das folgende gelassen; IIII ist nachträglich von einer ungeschickten Hand noch hinzugefügt. Dr. Patsch¹⁾ und Dr. Abramić²⁾ sind der Ansicht, daß eine *Vexillation* der genannten Legion von den Zeiten des *Septimius* bis *Gordian* in *Salonae* lag. Anderer Ansicht ist Dr. Ritterling³⁾, der nur einen kurzen Aufenthalt der Legion in Dalmatien annimmt und alle die zahlreichen *Beneficiarii* direkt aus dem Standlager der Legion, aus *Carnuntum* kommen läßt. Unsere Inschrift, die aus dem Jahre 261 stammt, trägt sehr wenig zur Entscheidung der Frage bei. Das ist das zweite *Beneficiariidenkmal*, das wir aus Glamoč besitzen⁴⁾. Der Name des Kaisers *Gallienus* ist ausgekratzt.

Nº 12 (B. 12), ein Votivaltar, dem *Hercules Augustus* geweiht, ist insofern interessant, als er die geringe Zahl der Steine, die den Namen *Hercules Augustus* führen und aus dem Inneren Bosniens stammen, vermehrt.

Nº 13 und 14 stammen beide aus der Ruine »Gradac« und sind in das Haus von *Mato Barišić* (in *Rudići*) eingemauert.

Nº 15 wurde im Jahre 1926 vom Verfasser bei der oben genannten Ruine gesehen; jetzt ist der Stein nicht mehr vorhanden.

Nº 16 (B. 13) ist in die Kapelle auf der »*Crkvina*« bei Halapić eingemauert. Ebenfalls auch Nº 17 (B. 13), das ein Bruchstück eines *Grabmonumentes* ist.

Nº 18 ein Bruchstück eines *Grabmonumentes*, aus »*Gradina*« bei Kamen stammend, bietet uns einen römischen *Porträtkopf*, ist aber sehr von Wasser verwaschen.

Was die Verfasser aller besprochenen Inschriften angeht, so tragen sie überwiegend den *Gentilnamen Aelius*; wir sehen nur einen *Aurelius*, einen *Aemilius* (?) und vier (oder fünf) *Aelii*. Auch die *Eingeborennamen* sind in großer Zahl vertreten: *SVRVS*⁵⁾, *VARRO*⁶⁾, *DASIVS*⁷⁾, *PANES* (?)⁸⁾, *TEMVS*⁸⁾.

Von den besprochenen *Steindenkmälern* sind Nº 3 und 8 schon im *Landesmuseum*.

¹⁾ Wissenschaftl. Mitteil. VII, S. 84 ff.

²⁾ *Speculatores et benf.* (Starinar, 1922).

³⁾ P.-W., *Reallexikon*, »Legion« S. 1741.

⁴⁾ Der andere ist der des *Iul. Rogatus*, aus der XI, Cl.; v. C. I L. III 9862.

⁵⁾ S. 257. — ⁶⁾ S. 261. — ⁷⁾ S. 257. — ⁸⁾ 259.

Табла I.

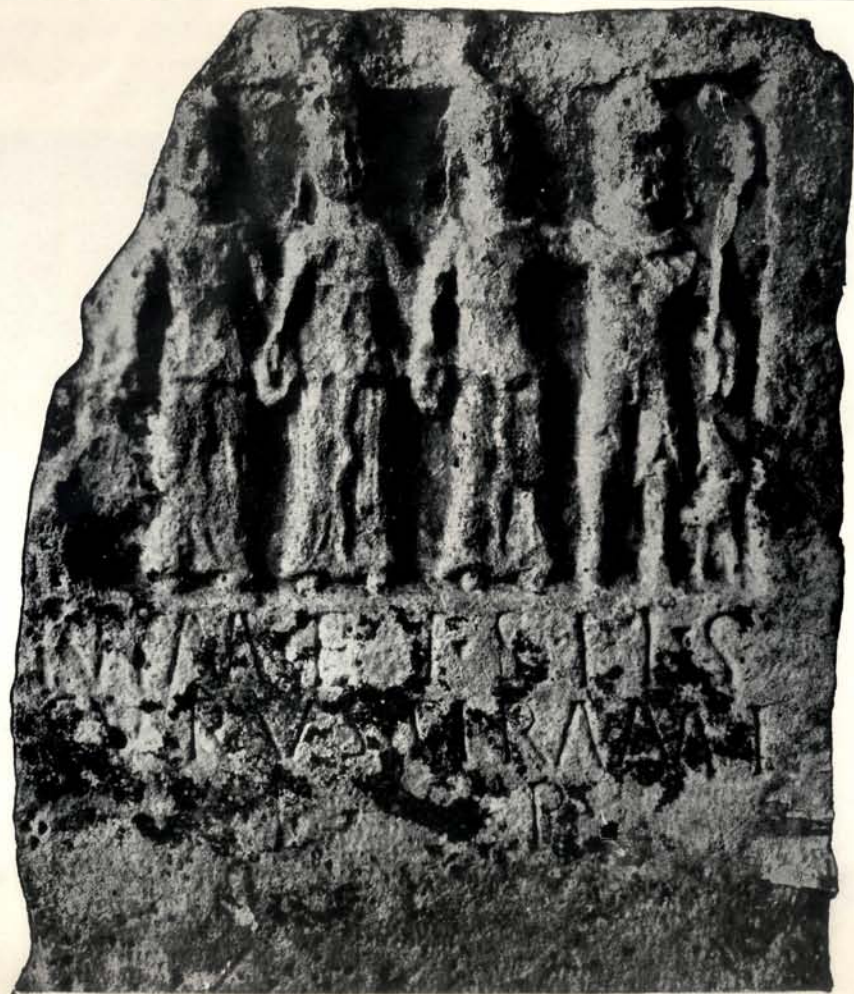

Слика 1.

Слика 10.

Табла II.

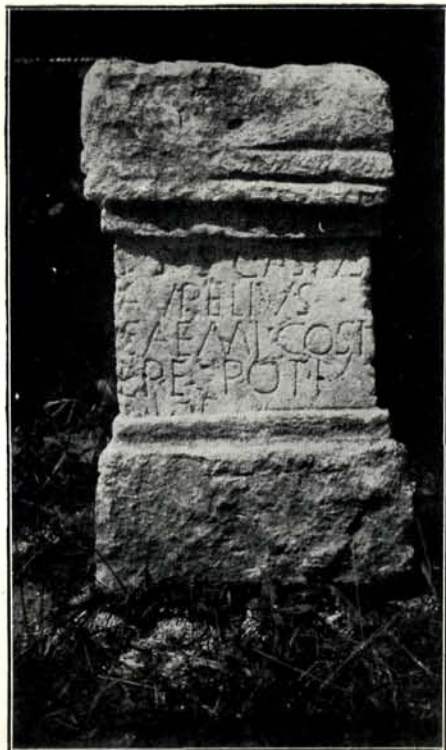

Слика 3.

Слика 11.

Табла III.

Слика 5.

Слика 2.

Слика 9.

Слика 4.

Табла IV.

Слика 7.

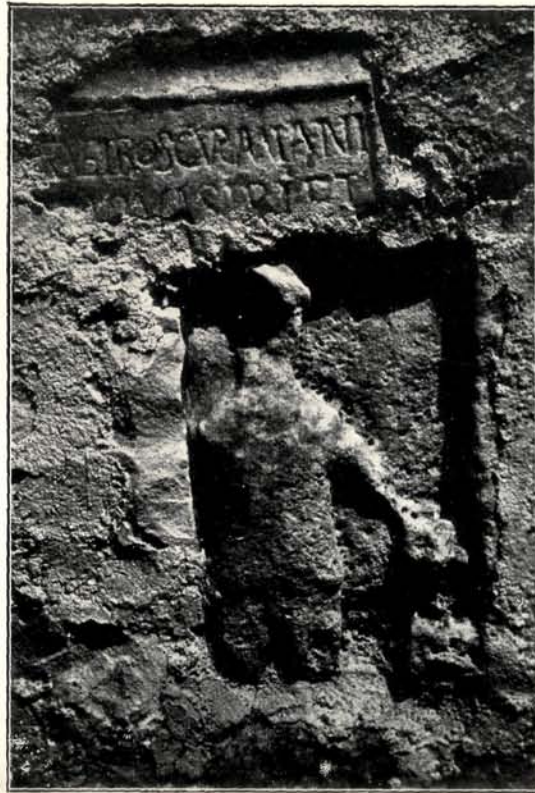

Слика 6.

Табла V.

Слика 12.

Слика 13.

Слика 8.

Чишхоуцима на знање.

На основу сједничкога закључка научних радника Земаљског Музеја у Сарајеву Гласник Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини шћамїа се у двије годишње свеске, од којих їрва садржава чланке из обласїи їриродних наука а друга из археологије, хистїорије и еїнографије. Свака је свеска їребала имаїи своју засебну їаинацију, али су једном омашком ове године обадвије свеске заједнички їаинисане їако, да се број сїрана їрве свеске насїавља у другој.

Уреднишћиво.